

«ИЖТИМОЙЙ ФИКР»
ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИНИ ЎРГАНИШ МАРКАЗИ

ЎТКИР ҚАЮМОВ

**ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ
ШАКЛЛАНИШИ ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОН
ЁШЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙЛАШУВ
ЖАРАЁНЛАРИ**

Тошкент-2011

Ушбу монография жамоатчилик фикрини ўрганиш “Ижтимоий фикр” Марказининг Илмий Кенгаши томонидан маъқулланган (2011 йил 14 октябр) ва нашрга тавсия қилинган (18-сон баённома).

Масъул муҳаррир:– социология фанлари доктори,
профессор А.Ж.Холбеков

Тақризчилар: социология фанлари доктори, М.Х.Ғаниева
иктисод фанлари номзоди И.Х.Аъзамхўжаев

Қаюмов Ў.К.

Фуқаролик жамиятининг шаклланиши шароитида Ўзбекистон ёшларининг ижтимоийлашув жараёнлари // Масъул муҳаррир: А.Ж.Холбеков – Т.: “Ижтимоий фикр” жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази, 2011.94- бет.

Ушбу чоп этилаётган монографининг муаллифи “Ижтимоий фикр” жамоатчилик Маркази томонидан 2003-2011 йилларда ўтказган социологик тадқиқотлар натижаларини таҳлили асосида мустақиллик йилларида Ўзбекистон жамиятида юз бераётган туб ислоҳотлар шароитида ёшларимизни ҳозирги замон жамиятимизга мослашувини, маънавиятини, билим олишга чанқоқлигини, меҳнатга бўлган муносабатини, ижтимоий нуқтаи назарини ва ҳаётий интилишларини ёритиб берган.

Ёшлар муаммоларига қизиқувчи жамиятишунос олимлар, олий ва ўрта махсус ўқув юртлари ўқитувчилари, талабалари ва кенг китобхонлар доираси учун мўлжалланган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитасининг И-4-034 “Мустақиллик шароитида Ўзбекистон жамиятининг социал-иқтисодий, маънавий-маърифий ва сиёсий ривожланиши ҳақида жамоатчилик фикрини ўрганиш ва шакллантиришининг илмий-амалий асосларини ишлаб чиқиш” номли амалий лойиҳаси асосида нашрга тайёрланган.

© «Ижтимоий фикр» жамоатчилик Маркази, 2011 йил.

«Бугунги кунда долзарб масала бўлмиш ҳаётга кириб келаётган ёшларимизнинг жамиятимизда муносиб ўрин эгаллаши учун замоннинг ўзи олдимизга янги-янги вазифаларни қўймоқда».

Ислом Каримов

КИРИШ

Ёшлар муаммоларини ўрганиш қуйидаги бир қатор жиҳатларни ўз ичига олади: ёшлар ижтимоий реаллик сифатида, ёш билан боғлиқ психологик хусусиятлар, ижтимоийлаштириш моделлари, тарбия ва таълим беришнинг социологик муаммолари, иқтисодий мақом хусусиятлари, ҳаётий қадриятлар ва бир қатор бошқа жиҳатлар. Айниқса ўтиш даври, яъни янги ҳукукий демократик ва фуқаровий жамият шаклланиш шароитида, ёш авлодга алоҳида эътибор ажратиш лозим. Давлатимиз раҳбари Ислом Каримов ёшлар масалаларига бағишланган йиғилишда сўзлаган нутқларида: “Маънавий ва жисмоний баркамол авлодни вояга етказиш масаласи биз учун умуммиллий, умумдавлат миқёсидаги вазифа бўлиб, бу эзгу мақсад йўлида амалга ошириётган ишларимизни изчил ва қатъиятлик билан давом эттириш бугунги сиёсатимизнинг диққат марказида турганини яна бир марта ўқтириб ўтмоқчиман” деб таъкидлаганлар.¹

Демак, олдимизда эркин фуқаро шахсини шакллантириш, бошқача айтганда ўз ҳақ-ҳуқуқларини яхши билувчи, ўз лаёқатига таянувчи, воқеа-ҳодисаларга нисбатан ўз фикрига эга бўлган, айтилиши мумкин ўзининг шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғунлаштира олган эркин, ҳар томонлама ривожланган кишиларни тарбиялаш вазифаси намоён бўлиб тўрибди.

Албатта, биз бу ишни ёш авлоддан бошлашимиз керак эди. Президентимиз айтгандек “Ёшлар – эртанги ҳаётимиз. Эртанги кунимиз мана шу ёшларнинг қўлида, ёшларнинг ҳаракатида, ёшларнинг қурбида, керак бўлса, қудратида”.²

¹ Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз маъсулмиз. Т.9.-Т.:Ўзбекистон,2001.186 б.

² Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – лировард максалимиз. Т.8.-Т.:Ўзбекистон,2000. 16й б.

Қатъий ҳаётий йўналиш ва ўз ҳаётий стратегияларини ишлаб чиқиш – бу мураккаб замонавий дунёда ёшлар мослашувининг зарур шартларидир.

Ёшларимиз ўздан олдин ўтган авлод тўплаган барча ижтимоий ютуқларни қанчалик тез ўрганиб, ўз ижодий фаоллигида: меҳнатда, фанда, сиёсий фаолиятида амалга татбиқ қилишни ўрганса, шунчалик тез ижтимоийлашади, яъни жамиятда мослашади.

Таълим ва тарбия ижтимоийлашувнинг етакчи ва ҳал қилувчи негизидир. Тарбиянинг асосини таълим, яъни олдинги авлод томонидан тўплаб келган билимлар ва маданий кадриятларни ёшлар онгига сингдириш жараёни ташкил қилади.

Бинобарин “Кадрлар тайёрлаш” миллий дастури ва “Таълим тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилиниши бежиз эмас эди. “Кадрлар тайёрлаш” миллий дастурининг устувор мақсади – мамлакатнинг тақдири учун жавобгар, ижтимоий жараёнларга фаол таъсирини ўтказадиган, ижтимоий – сиёсий ҳаётда онгли равишда қатнашишга қобилиятга эга шахсни тарбиялашдир. Дастур ғоялари амалга оширилиши ўқувчиларда меҳнат кўникмани, ижодий мустақил фикрлашни, касб-танлаш ва атроф- оламга онгли муносабатда бўлишни ўргатади, миллий ҳамда умумбашарий кадриятларни узвий бирлаштириш асосида ўқувчиларда юксак – маънавий – ахлокий фазилатларни тарбиялайди, ўз Ватанига ва халқига содиқ фуқарони шакллантиради. Фақатгина касб эгаллаш тизимининг ғалвиридан ўтган ҳар қандай одам - шахс бўла олади. Шу ҳолда шахс ижтимоийлашувади, у жамиятнинг бошқа аъзолари билан мустақил муносабатлар бўлишга, ўзининг қобилиятини ижодий баҳолашга, жамиятда мавқега эга бўлган вазифаларни бажаришга қодир бўлади. “Кадрлар тайёрлаш” миллий дастури ва “Таълим тўғрисидаги” қонун ёшларимиз ижтимоийлашувига таъсир кўрсатадиган бир қанча негизлардан биридир.

Ижтимоийлашувни навбатдаги негизи оила деб ҳисобланади. Оилада одамнинг таснифий асослари шаклланади, унинг меҳнатга, ахлоққа, ғоявий ва маданий кадриятларга бўлган муносабатлари шаклланади.

Яна бир муҳим восита - оммавий ахборот воситаларидир (радио, телевидение, матбуот).

Ёшларни ижтимоийлашувига фақатгина касб - хунар ўрганиш, билим олиш эмас, балки атрофдаги муҳит ҳам рол ўйнайди. Кўча, маҳалла, иш жойи йигит ёки қизга ҳар ҳил таъсир кўрсатади.

Ножуя ҳаракат билан уларни психологик жароҳатлаш мумкин, натижада ёш шахс жамиятдан узоклашиб, одамлар билан алоқасини узади, бу эса ижтимоий ҳаётда суст шахс бўлиб етишга сабаб бўлади, жамиятимизга умуман фойдаси тегмайдиган кишига айланади.

Бутунги кунда, айниқса, 20 ёшгача бўлган ёшлар янги даврда, мамлакат мустақиллиги йилларида ўсди ва тарбия олди. Ёшлар Ўзбекистон тараққиётининг келгуси векторини белгилаб бериши мумкин ва белгилаб бериши керак бўлган ҳал қилувчи кучга айланмоқда.

Ҳаётнинг ўзгариб боровчи шароитлари ёш инсонларни янги реалликларга мослашишга, ўзининг ҳаётий нуқтаи назарини ишлаб чиқишга, келажак режаларини қуришга ундамоқда. Бутунги кунда Ўзбекистон жамияти олдида куйидаги вазифа турибди: пухта ўйланган, илмий асосланган ёшлар сиёсати воситасида ёшларнинг билимлари, қобилиятлари ва сабъ-ҳаракатларидан фойдаланиш учун қулай замин яратиш, шунингдек, мустақил Ўзбекистон равнақ топишида ўзининг ижтимоий манфаатларини, эҳтиёжларини, ҳаётий истиқболларини белгилаб олиш ва рўёбга чиқариш.

Ёшларнинг долзарб муаммоларини тўлиқ ҳал қилиш учун, шу жумладан социологик ва иқтисодий фанлар услублари орқали ёшларнинг долзарб муаммоларини ҳар тарафлама, комплекс тадқиқ қилиш зарур. Бунда, ёшлар манфаатларини ўрганиш бир марта амалда жорий бўладиган ҳаракат эмас, балки доимий жараён бўлиши керак. Ёш йигит-қизларнинг турли тоифалари жамоатчилик фикрининг босқичма-босқич мониторингини олиб бориш зарур. Унинг асосида ёшларни камолотга етказишнинг замонавий тенденциялари, уларнинг келажакдаги муаммолари ва режалари тўғрисида хулоса қилиш мумкин.

Мазкур тадқиқотда муаллиф томонидан ёшлар жамиятда муайян ижтимоий гуруҳ сифатида қай тарзда фаолият олиб боришлари нуқтаи назаридан қаралмоқда. Бошқа тарафдан, ижтимоий жараён ёшларнинг онгида қай тарзда акс этиши, уларнинг эҳтиёжлари, манфаатлари, қадриятли йўналишларига таъсир қилиши нуқтаи назаридан қаралмоқда, бу эса, пировардида, мустақил Ўзбекистон ёшларининг ижтимоий қиёфасини акс эттиради.

Ёшлар ўзлари ҳақида, уларни куршаб олган дунё ҳақида қандай фикрда? Ёшларнинг ахлоқий, маънавий, меҳнат йўналишлари, уларнинг маълумоти даражаси, ҳуқуқий маданияти, саломатлиги қандай? Олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар шу каби

бошқа муҳим саволларга жавоб бериши керак. Ушбу тадқиқотлар натижалари ёшлар қандай яшаётгани, уларни нима хавотирга солаётгани, уларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари, қадриятли йўналишлари ва нималарни кутаётганлигини кўриш имконини беради.

Ҳозирги замон Ўзбекистон ёшларининг қадриятли йўналишларини, интилишларини билиш ўз-ўзидан долзарб бўлиб қолмай, балки Ўзбекистон жамияти ривожланишининг мавжуд тенденциялари ва умумий йўналишини тушуниш учун муҳимдир. У нафақат ёшларнинг жамиятнинг бугунги ҳолати тўғрисидаги тасаввурларини, балки кейинчалик ўз мамлакатининг фуқароси сифатида уларнинг турмуш тарзида ва реал ҳулқ-атворида намоён бўлувчи уларнинг ўзига ўзи баҳо бериши, ўзини ўзи идентификация қилиши, ўзини ўзи рефлексия қилиши хусусиятларини ўз ичига олиши туфайли ҳам бундай билишнинг аҳамияти ортиб боради.

“Ватанимизнинг келажаги, халқимиз эртанги куни, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори, авваламбор, фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улғайиб, қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир. Биз бундай ўткир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак”³.

“Ижтимоий фикр” Маркази “Ўзбекистон ёшлари: маънавияти, ҳаётий эътиқоди, келажакка назар” мавзусида ўтказилаётган социологик тадқиқотнинг маълумотлари асосида ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори асосида ажратилган гранти бўйича тайёрланган.

³ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент, «Маънавият», 2008

1-БОБ ЁШЛАРНИНГ ЖАМИЯТДАГИ ТУТГАН ЎРНИ

Ўзига хос ижтимоий гуруҳ сифатида ёшлар доимо олимлар томонидан олиб бориладиган тадқиқотларнинг диққат-марказида бўлиб келмоқда, чунки, айнан улар юз бераётган ўзгаришларнинг индикаторлари бўлиб ҳисобланади ва жамият ривожланишининг салоҳиятини белгилаб беради. Маълумки, бугунги кунда Ўзбекистонда 10 миллион 360 минг киши 18 ёшгача бўлган ёшларни, ёки бутун аҳолининг тахминан 40 фоизини ташкил қилади, 17 миллион 80 минг киши эса 30 ёшгача бўлган ёшларни, ёки бутун аҳолининг 64 фоизини ташкил қилади. Аҳолининг катта қисмини ташкил қилувчи ёшларнинг мавжуд муаммоларини ҳал қилиш, уларни ҳаётимизнинг ҳақиқатдан ҳал қилувчи амалдаги кучига айлантириш тўғрисида бутун жамиятнинг доимий ғамхўрлик қилиши масаласи ўз-ўзидан жамоатчиликнинг диққат-марказида бўлиб келмоқда. Мамлакатимиз Президенти томонидан ушбу мақсадларни амалга ошириш учун Ўзбекистон Республикасида 2008 йилни – «Ёшлар йили», 2010 йилни – “Баркамол авлод йили” деб эълон қилиниши муносабати билан тегишли давлат ва ижтимоий ташкилотлар иштирокида махсус Давлат дастурлари ишлаб чиқилди.

Давлат раҳбари ушбу дастурларнинг асосий мақсадлари ва устуворликлари ҳақида гапириб, «ёш авлодимизнинг манфаатларини таъминлашни кучайтиришга қаратилган ҳуқуқий базани янада мустаҳкамлаш, амалдаги қонун ҳужжатларини бугунги кун талаблари нуқтаи назаридан қайта кўриб чиқишимиз зарур⁴»лигини кўрсатиб бериб, бугунги кундаги долзарб вазифаларни бажаришга алоҳида эътиборни қаратди.

«Ёшлар йили» Давлат дастури, энг аввало, таълим даражасини ва бутун таълим тизими сифатини тубдан яхшилашга ва ҳаётга қатъий ишонч ва қарашга эга бўлган ёш авлодни тарбияловчи кадрларни тайёрлашга қаратилган.

“Баркамол авлод йили” Давлат дастурида эса болалар спортини янада ривожлантириш, ўқув жараёнига янги ахборот – коммуникация ва педагогика технологияларини жорий этиш, ёшлар

⁴ И. Каримов. Асосий мақсадимиз – юртимизда эркин ва обод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир./ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 15 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. Халқ сўзи. 2007 йил 8 декабрь.

Ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, иктидор эгаларини кашф этиш ва уларга кенг йўл очиш каби вазифаларни белгилаб олиниши кўрсатиб ўтилган.

Бугунги кунда ёшлар муаммоси – илмий таҳлилнинг асосий ва долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Бизнингча, ёшларнинг қизиқишлари ва орзу-умидлари, уларнинг ўз келажагига қарашлари, жамиятда улар қандай ўринни эгаллашни хоҳлаши тўғрисидага ахборотга эга бўлиш ниҳоятда муҳим масалалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Жамиятнинг бир қисми сифатида ёшлар кўплаб ижтимоий фанларнинг ўрганиш предмети бўлиб ҳисобланади. Табиийки, ижтимоий фанларнинг ҳар бирида ёшлар тушунчасига ўзига хос мазмун-моҳият юкланади. Социологлар, жамиятшунослар орасида биринчилардан бўлиб ёшларга фақат уларга хос бўлган маданий хусусиятлар, ўзига хос қизиқишлар, қадриятларга ва ўзини тутиш нормаларига эга бўлган ижтимоий гуруҳ сифатида қарадилар, биринчи навбатда ижтимоий илдизларга эга бўлган ёшларнинг ўзига хос муаммолари ҳақида фикр юритганлар. Ёшларни аниқлашга хусусиятларини социологик ёндашув жамиятни қайта тиклаш ва ривожлантириш тизимида ёшлар эгаллайдиган ўзига хос ҳолатга пухта эътибор беришни талаб қилади.

Ижтимоий адабиётлар таҳлили шу нарсани тақозо этадики, алоҳида ижтимоий гуруҳ сифатида ёшлар муаммоларини илмий тадқиқ қилишнинг асосий методологик принципи бўлиб ҳисобланади. Ёшлар жамиятнинг таркибий қисми, унинг ўзига хос гуруҳи сифатида намоён бўлади. Айнан шу сабабли уларнинг шаклланишини ва ҳолатини унинг тузилиши хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда аниқ бир жамият доирасида таҳлил қилиш зарурдир (мазкур тадқиқотда шу тарзда ушбу масала кўриб чиқилади).

Турли даврларда ёшлик ва етуклик андозалари турлича белгиланган. Қадимги мутафаккирлар, масалан, ҳаётий циклни йил фаслларига ўхшаш тарзда бўлиб чиқишган, Пифагор болалик ва ёшликни қамраб олувчи «баҳор» 20 ёшгача, «ёз» 20 ёшдан 40 ёшгача, сермахсул етуклик ҳисобланган «куз» эса 40 ёшдан 60 ёшгача давом этади деб ҳисоблаган. Солон инсон ҳаётини ўнга «седмиц»га бўлиб чиқади, боз устига ёшлик 14 ёшдан бошланади, жисмоний кучга тўлган давр 21-28 ёшга тўғри келади, ақл 28-42 ёшларда чархланади⁵.

⁵ Молодежь как социальная группа / www.yahoo.

Ўрта асрларда ёшлик чегараси кўпроқ катта ёш мақомига эришиш шартини тартибга солувчи оддий ҳуқуқнинг юридик мезонлари ва нормалари билан боғланган. Масалан, Англияда «...киши 23 ёшга етмас экан у кўпроқ, бироқ доимо бўлмаса ҳам, бошбошдоқсиз бўлади, тўғри фикрлай олмайди ва ўзини бошқариш учун етарлича тажрибага эга бўлмайди» деб ҳисобланган. 24 ёшга тўлиб ва ўқувчилик муддатини яқунлаб, у уйланиши ва хусусий иш очиши мумкин бўлган»⁶.

Янги даврда ёшликнинг шартли ижтимоий-руҳий чегаралари кенгайди. Жумладан, ўсмирлик ёшларнинг икки тоифасини – гўдаклар ва вояга етмаганларни ўз ичига олади. Гўдаклар – бу 6 ёшдан 14 ёшгача бўлган болалардир. Вояга етмаганлар - бу 14 ёшдан 18 ёшгача бўлган шахслардир. Алоҳида ижтимоий даъволари билан ажралиб турувчи «тинейжерлар» тушунчаси (ингл.) ушбу тоифа билан боғлиқ.

«Кичик тиббиёт қомуси»да ўсмирлик ёши қизларда ўртача 10-12 ёшдан 15-16 ёшгача ва ўғил болаларда 12-14 ёшдан 17-18 ёшгача белгиланади. Бу даврда жадал жисмоний ва руҳий-социал етилиш билан бирга жинсий етилиш юз беради. Физиологлар мазкур ёшни «пуберант» ёш деб атайдди (лот. pubertas, pubertatis – балоғатга етганлик, жинсий етуклик; синонимлари – ўсмир ёш, катта мактаб ёши)⁷. Акселерация жараёни, бир тарафдан, анъанага кўра ёшликнинг пастки чегараси ҳисобланган болалар ва ўсмирларнинг жисмоний ва жинсий етилишини жиддий равишда тезлаштирди. Бошқа томондан, инсон қатнашиши лозим бўлган меҳнат ва ижтимоий-сиёсий фаолиятнинг мураккаблашиши ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий муҳим даври, хусусан ижтимоий мақомнинг маълум ногалиги боғлиқ бўлган таълим олиш даври узайишига олиб келади. Ҳозирги замон ёшлари мактабда кўпроқ таҳсил олади ва тегишли равишда кечроқ мустақил меҳнат фаолиятини бошлайди.

Қиёсий таҳлил таълим олиш даврининг давом этиши ҳозирги вақтда ошиб бораётганлигини кўрсатади. Ижтимоий етуклик мезонлари ҳам мураккаблашиб бормоқда. Мустақил меҳнат фаолиятини бошлаш, таълим олишни тамомлаш ва барқарор касбга эга бўлиш, сиёсий ва фуқаровий ҳуқуқларга эга бўлиш, ота-

⁶ Brake M. The sociology of Youth Cultures and Youth Subcultures in America, Britain and London: Roulledge & Kegan Paul, 1995.

⁷ Добренъков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология; т. 9: Возрасты человеческой жизни. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 756 б.

оналардан моддий мустақил бўлиш, никоҳ қуриш ва биринчи фарзанд кўриш – инсонга тўлиқ катта бўлганлик туйғусини ва тегишли ижтимоий мақом берувчи барча ушбу воқеалар ўзининг моҳиятида бир вақтнинг ўзида бошланмайди, уларнинг изчиллиги ва улардан ҳар бирининг рамзий аҳамияти турли ижтимоий қатламларда бир хил эмас. Хронологик, мутлақ ёш чегараларининг баҳс-мунозараларга сабаб бўлиши ҳам шунда: шундай қилиб, ёшликнинг пастки чегарасини турли олимлар 14 ва 16 ёшлар орасида, юқори чегарасини 25 ва 30 ёшлар орасида белгилайдилар.

Юқорида таъкидланганлардан кўриниб турибдики, гуруҳлар чегаралари кўшилиб кетган ва ҳаракатчан. Ёшлик ижтимоийлашувнинг фаол даврини яқунлаб беради. Одатда 13 ёшдан 19 ёшгача бўлган ўсмирлар ва ёшларга мансуб. ЮНЕСКО 17-25 ёшдаги шахсларни, социолог олимлар ва иқтисодчилар 16 ёшдан 30 ёшгача бўлган шахсларни ёшлар жумласига киритади.

«Ювентология» ёшлар ҳақидаги фан (лотинчада «ювентус» – ёшлик, ўсмирлик; ўспиринлик, ёш инсонлар, ва юнончада «люкос»-сўз, фикр, ўқиш) вакили В.В. Павловский мазкур гуруҳнинг ёш доираларини ўсмирлик ва балоғатга етганлик умумийлиги ўртасида ўтиш ҳолатини эгалловчи 15 ёшдан 30 ёшгача бўлган давргача деб белгилайди⁸.

«Ёшлар» тушунчасини В. Павловский қуйидаги тарзда таърифлайди: «Ёшлар – бу ўсмир ва катта, балоғат ёшидаги инсонларнинг умумийлиги ўртасидаги ўтиш ҳолатини эгалловчи (аёллар ва эркеклар жинси) 13-14 ёшдан 29-30 ёшгача бўлган кишиларнинг алоҳида биосоциал ёш гуруҳи; ёшларнинг ёшига йўналган дастурларни ўзлаштириш ва амалга ошириш хусусияти билан ифодаланувчи 4 та босқичли йирик гуруҳларга бирлашувчи 17 та ёш кичик гуруҳини ичига олувчи ёш тузилмасини ифода этади; ... жамият ҳаётининг бешта асосий соҳаларида ижтимоийлашиш натижалари ҳисобланади. Бу у ёки бу жамиятнинг синфий, ижтимоий-гуруҳи, этник ва бошқа долзарб муҳим тузилмасини ўзида акс эттирувчи гуруҳдир»⁹.

Анъанага кўра «ёшлар» тоифасини қуйидаги учта ёш гуруҳига бўлиш расм бўлган: кичик (15-18 ёш), ўрта (19-24 ёш) ва катта (25-30 ёш). Ҳар бир ёш гуруҳи ўзаро бир-бирига боғлиқ ва бир-бири билан узвий муносабатда бўлади. Масалан, 15-16 ёш гуруҳида мустақил ишлаб чиқариш меҳнати, касб-ҳунар коллежи ва академик

⁸ Павловский В. В. Ювентология: проект интегративной науки о молодежи. – М., 2001. 74 б.

⁹ Кўрсатилган асар. 249-250 б.

лицейларда таҳсил олишдан иборат фаолиятнинг янги турлари шаклланади. 17 ёшдан 21 ёшгача бўлган давр фуқаролик қарор топиш даври ҳисобланади. Бу меҳнат фаолиятининг бошланиши, олий ўқув юртларида таҳсил олиш, армияда хизмат қилиш давридир. 25-30 ёшдан бошлаб ижтимоий қарор топиш шаклланади. Мазкур гуруҳ касбий ва хизмат мавқеида муайян натижаларга эришади, ёш инсонларнинг моддий ҳолати ўсиши юз беради.

Бизнинг фикримизча, минтақанинг демографик ҳолати шартлари билан ифодаланган муайян ижтимоий тавсиф мавжуд. Жумладан, бугунги кунда Ўзбекистонда руҳий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа омиллар йиғиндиси билан ифодаланадиган ўзига хос демографик ҳолат юзага келди, унга мувофиқ 30 ёшгача бўлган фуқаролар ёш тоифаларининг қуйидаги чегараларини белгилаб олиш мумкин:

- I. **0-6 ёш** – мактабгача бўлган ёш
- II. **7-17 ёш** – мактаб ёши
 1. 7-10 ёш – кичик мактаб ёши
 2. 11-13 ёш – ўрта мактаб ёши
 3. 14-17 ёш – катта мактаб ёши
- III. **18-30 ёш** – фуқаролик ёши
 1. 18-20 ёш – кичик фуқаролик ёши
 2. 21-24 ёш – ўрта фуқаролик ёши
 3. 25-30 ёш – катта фуқаролик ёши.

Адабиётларни таҳлил қилиш ижтимоий фанларда ёшлар ҳаётий режалари, қадр-қиммат йўналишлари, хулқ-атвор мотивацияси нуқтаи назаридан тадқиқ қилинишини кўрсатди. Бу турмуш фаолиятининг қуйидаги турли соҳаларига дахлдордир: мактаб парталарида таҳсил олиш давридан тортиб, то ишлаб чиқаришгача бўлган давр, ўқиш ва ишдан бўш давр, кундалик, маиший ҳаёт ва жамоалар ҳаёти. Бу тушунарли, ахир жамият турмуш фаолиятининг турли соҳаларида ишлаб чиқиладиган тадбирларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан ҳозирги замон ёшларининг қадриятлари дунёси, уларнинг дастурлари ва ҳаётий режалари қанчалик ўрганилганлигига боғлиқ.

Ёшларнинг ижтимоий йўналишини, дастурларини ва умуман муаммоларини тадқиқ қилиш ушбу ўзига хос ижтимоий гуруҳни аниқлашни ва уни бошқалардан фарқлашни назарда тутади.

Илмий адабиётда «ёшлар» тушунчасининг турли талқинлари мавжуд. Баъзи таърифларда ижтимоий жиҳатга алоҳида эътибор қаратилса, бошқа таърифларда ушбу тушунчанинг табиий жиҳатига ургу берилади.

Жумладан, И.С. Кон ёшлар – бу ёш тавсифларининг умумийлиги, ижтимоий ҳолатнинг ўзига ҳослиги ва асосланган у ёки бу ижтимоий-руҳий хусусиятлар асосида ажратиб олинадиган ижтимоий-демографик гуруҳдир, деб ҳисоблайди. “Ҳаётий даврнинг муайян босқичи сифатида ёшлар биологик жиҳатдан универсалдир, бироқ уларнинг аниқ ёш доиралари, у билан боғлиқ бўлган ижтимоий мақом ва ижтимоий-руҳий хусусиятлар ижтимоий-тарихий табиатга эга ва ижтимоий қатлам, маданият ва ушбу жамиятга ҳос бўлган ижтимоийлашувнинг қонунийлигига боғлиқ”¹⁰. Мазкур таъриф ёшлар социологиясида асосий таърифга айланди, чунки демографияда меҳнатга яроқли аҳолининг ёш тузилмаси билан боғлиқ бўлгандагина ёшларга изоҳ берилди.

Сал кейинроқ И.С. Кон ва С.Н. Иконникова¹¹ ёшлик ва ёшлар тушунчаларини ажратишга уриниб кўрди. Кейингисини англатиш учун ижтимоий-синфий табақаланиш тузилмасидаги тушунтириш компонентлари сингари демографик ёш белгилари қабул қилинди.

А.И. Громов, С.Н. Иконникова ва В.Т. Лисовский меҳнатнинг ижтимоий бўлиниши тизимида унинг ҳолати ва ўрнидан келиб чиққан ҳолда замонавий жамият ёшларига умумий ижтимоий таъриф берди. Уларнинг нуқтаи назарларига мувофиқ, ёшларнинг ижтимоий тавсифи «очиқ-ошкоралик» ва «ўзгарувчанлик»дан, танловнинг муайян эркинлигидан ва ўз зиммасига ижтимоий нуқтаи назарлар ва ролларни олишдан иборат»¹².

Бошқа бир россиялик олим А.А. Поликановнинг фикрича: – «ёшларни мазмунли яхлитлик билан тавсифланадиган ижтимоий ҳодиса сифатида қайд этиш имконини берадиган нимадир бор. Агар ёшлар ижтимоий тузилмани қайта тиклашнинг бошланғич маҳсулоти, синфий ўзаро муносабатлар тизими ва ёшлар орқали ўзини қайта тиклайдиган синфлар билан органик боғлиқлик сифатида тушунилса, бунда нимадир аниқ бўлади»¹³.

В.Б. Голофаст ёшларни таърифлашга бошқа томондан ёндашди. Унинг фикрича, жамиятнинг катта ёшдаги аъзоси мақомига тайёргарлик кўриш унинг асосий ижтимоий функцияси ҳисобланган инсонни ёш деб айтиш мумкин. Бундай жараён «биологик» етилиш

¹⁰ Кон И.С. Социология личности. М.: Политиздат, 1967. 22-51 б.

¹¹ Иконникова С.Н., Кон И.С. Молодежь как социальная категория: Доклад на VII Международном социологическом конгрессе – М., 1970.

¹² Громов И. А., Иконникова С. И., Лисовский В. Т. Молодежь в обществе // Человек и общество: Социальные проблемы молодежи. Уч. записки ЛГУ. Вып. VI. –Л., 1969. –8. б.

¹³ Поликанов А. А. К вопросу об определении молодежи как социальной категории // Социальное управление и молодежь. Вып. III. – М., 1969. – 70-71 б.

даври тамом бўлишини, «руҳий» етукликка эришишни ва катталарга хос бўлган ижтимоий тажрибанинг айрим ҳажмини ўзлаштиришни ўз ичига олади»¹⁴.

В. Н. Боряз ижтимоий ҳодиса сифатида уни англаш устуворлиги нуқтаи назаридан ёшларни, уларнинг ижтимоий моҳиятини очиб беришга жиддий равишда уриниб кўрди. У томонидан «жамият тушунчасининг таҳлил қилиниши «инсон», «индивид», «шахс» тушунчалари мазмун-моҳияти ва нисбатини аниқлаш имконини беради. Олим нуқтаи назарига кўра: «Ёшлар – бу: 1) доимо ўзига хос ёши катта гуруҳ сифатида намоён бўлувчи объектив ижтимоий ҳодисадир; 2) ёшларнинг биологик ва социал табиати ва моҳияти тарихий хатти-ҳаракатнинг исталган босқичида жамиятнинг муайян аниқ-тарихий шаклининг умумий субъекти ҳисобланган инсониятнинг бир қисмида мужассамлашган; 3) ёшлар инсониятнинг ушбу қисми табиатини ва моҳиятини ўзлаштириш жараёнини ижтимоий ҳаётни қайта тиклаш қонуни, нотенглик қонуни ва босқичма-босқич камолотга етиш қонуни сингари умумий қонунларга мувофиқ бошдан кечиради; 4) инсониятнинг ушбу қисми табиатини ва моҳиятини тўлиқ ўзлаштириш ҳолатига ёшларнинг эришиши ижтимоий хатти-ҳаракатнинг тўлиқ ва ҳар томонлама субъекти ва объекти сифатида ёшларнинг қарор топиши ва, шу тариқа, ёшлар сифатида ўзини инкор этишидир; 5) ёшларнинг ёш чегаралари объектив жиҳатдан унинг камол топиш даври узунлиги билан, градациянинг ошиб бориши эса – ушбу чегаралар доирасида – камолотга етишнинг алоҳида босқичлари узоқ муддатлиги билан изоҳланади»¹⁵.

Бизнингча, бундай муфассал таъриф етарлича объективдир, чунки гуруҳга хос бўлган ўзига хос биологик ва социал табиатга ва муайян ёш чегараларига эга объектив мавжуд ижтимоий гуруҳни ҳамда ижтимоий хатти-ҳаракатнинг субъекти ва объектини ифодалайди. Ушбу таърифда ёшларнинг қарор топиши ва камолотга етишининг табиий ва ижтимоий асослари тўлиқ ҳамоҳангдир.

Кейинроқ С.Н. Иконникова куйидагича хулосага келди: «Ёшлар 16 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшларни ўз ичига олувчи синфий ва бошқа белгилари, жамиятдаги уларнинг роли, фаолият функциялари ва турлари, шунингдек маънавий қиёфаси, дунёқараши, қизиқишлари, қадриятли йўналишлари, ижтимоий-руҳий

¹⁴ Голофаст В. Б. Элементы социологической теории молодежи // Человек и общество: Социальные проблемы молодежи: Уч. записки ЛГУ. Вып. VI. – Л., 1969. – 13-14 б.

¹⁵ Боряз В. Н. Мелорежь: Методологические проблемы исследования. – Л., 1973. – 133 б.

хусусиятларига мувофиқ ички табақаларга бўлинган ижтимоий-демографик гуруҳ ҳисобланади»¹⁶.

В.Т. Лисовский ёшларга энг лўнда таъриф беради. У куйидагиларни таъкидлайди: «Ёшлар – таълим, касбий, маданий ва бошқа ижтимоий функцияларни ўзлаштирувчи, катгароқ ёшда ушбу функцияларни ўзлаштириб олган ижтимоийлашув босқичидан ўтувчи одамлар авлодидир; аниқ тарихий шарт-шароитларга қараб ёшларнинг ёш мезонлари 16 ёшдан 30 ёшгача ўзгариб туриши мумкин»¹⁷. Ушбу таърифда ёшларнинг қарор топишида ва камолотга етишида ижтимоий жиҳатнинг функционал аҳамияти алоҳида белгиланган.

Энг аввало, ёшликнинг ижтимоий-руҳий хусусияти сифатида таърифланадиган ёшлик тоифаси ҳам ёшлар тушунчаси билан узвий боғлиқ. Жумладан, баъзи олимлар - ўсмирлар гуруҳининг антропологик типига таъриф бераётиб, ёшликни инсоннинг ёшлик даврида зарур бўлган «ёввойилик», девиация, турли жинсий ва руҳий оғиш даври билан боғлайди¹⁸.

«Ёшлик» социологик энциклопедияда инсоннинг ёш босқичи сифатида таърифланади. Ёшликнинг бошланиши ўсмирлик даврига (17-21 ёш), ва тамом бўлиши вояга етганликнинг биринчи босқичига (21-35 ёш) мансуб. Ҳаётнинг бу босқичи ижтимоий ва маданий шартлар, тарихий ҳолат билан таърифланади: у фаол ва пассив, бой ва бир хил бўлиши мумкин¹⁹. Ҳозирги ёшларнинг катта бўлиш жараёнини узайтириш ва унинг ўқиш, биринчи навбатда олий маълумот олиш билан боғлиқдир.

Социологларнинг фикрича, руҳий-физиологик ва эмоционал етуклик шахснинг фуқаролик ҳуқуқий лаёқати ва ижтимоий қарор топиши эътироф этилишининг расмий-ритуал даврига зид келади. Бу узилиш ёшликни узайтириши ва қисқартириши, уни қайтариши (масалан, қайтадан таҳсил олишни бошлаб), фаол етуклик даврини ошириши мумкин. Бу жараён ўзаро боғлиқ ва ҳаётнинг ўртгача давом этиши ошиши билан изоҳланувчи ўзгаришларга ўхшаш²⁰.

¹⁶ Иконникова С.Н. Молодежь: Социологический и социально-психологический анализ. Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – 53 б.

¹⁷ Социология молодежи: Учебник / Под ред. проф. В.Т. Лисовского. – СПб: Изд-во С.-П. у-та, 1996 – 32 б.

¹⁸ Ковалёва А.И., Луков В.А. Социология молодежи: Теоретические вопросы. – М.: Социум, 1999. – 145- 152 б.

¹⁹ Социологическая энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. В. Н. Иванов. Т.1. –М.: Мысль, 2003. – 230 б.

²⁰ Лясников Н.В., Лясникова Ю.В. Социально-экономические условия формирования духовной культуры студенческой молодежи (социологический аспект). Учебное пособие. М.: Издательство ВНИИФК, 2003.- 39 б.

Шунингдек «ёшлик» тушунчасининг тўлиқ таърифи фалсафий энциклопедик лугатда ҳам берилган. «Ёшлик ҳаётий циклнинг муайян фазаси, босқичи сифатида биологик жиҳатдан турфа хилдир, бироқ унинг аниқ ёш доиралари, у билан боғлиқ ижтимоий мақоми ва ижтимоий-руҳий хусусиятлари ижтимоий-тарихий табиатга эга ва ижтимоий тузумга, маданиятга ва мазкур жамиятга хос бўлган ижтимоийлашув қонунларига боғлиқ»²¹.

Ёш инсон онги ўзига хос таъсирчанликка, ахборотларнинг улкан оқимини қайта ишлаш ва ўзлаштириш қобилиятига эга. Ушбу даврда танқидий фикрлаш, турли ҳодисаларга ўзининг баҳосини беришга интилиш шаклланади, далилларни излаш ва ўзига хос фикрлашга интилиш юз беради²².

Бизнингча, ёшликни ижтимоий-иқтисодий, маданий ривожланиш даражаси, шунингдек, жамиятдаги ижтимоийлашув хусусиятлари билан изоҳланадиган ижтимоий мавқе ва хоссалар тавсифи, хусусиятлар жами билан белгиланадиган ижтимоий-демографик гуруҳ сифатида таърифлаш мумкин.

Ёшлар гуруҳини таҳлил қилишда, шунингдек, уларнинг жамиятдаги ўрнини, мақомини ва ролини ажратиб кўрсатиш зарур. Ёшлик ҳар бир инсон ўз тақдирини ўзи белгилаб олиши, ўз қобилияти ва иқтидорини мумкин қадар рўёбга чиқариш имконини берувчи муваффақиятли ҳаёт йўлига етакловчи ягона тўғри йўлни топиши лозим бўлган давр деб ҳисобланади. Бу давр ўз “Мени”нинг оғриқли қийин жараёни билан бирга кечади. Ж. Г. Мид таърифига биноан, бу қуйидагича кўриниш олади: «Ёшлар улгайиб, ижтимоийлаштириш жараёнида уларни тайёрлаган дунёга эмас, бошқа дунёга келиб қолади. Катталар тажрибаси ярамайди. Ёшларни ижтимоий тузилмада бир нуқтаи назардан машғулотларга тайёрлайдилар, тузилма эса бошқача, аввалги позиция унда йўқ»²³. Бу ёш инсон, энг аввало, ўзининг реал имкониятлари чегараларини аниқлаб олиши, нимага қодирлигини тушуниб олиши, жамиятда ўзини қарор топтириши зарурлигини англайди. Бошқа тарафдан, бу даврда у уни ўраб турган олам ҳақида имкон қадар ишончли тасаввурни шакллантириб олиши, қадриятли йўналишлар, сиёсий тасаввурлар, эстетик дунёқарашларни тизимлаштириб олиши зарур.

²¹ Философский словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 384 б.

²² Руткевич М.Н., Рубина Л.Я. Общественные потребности, система образования, молодежь. – М.: Политиздат, 1988. – 98 б.

²³ Mead G. Mind, self and society. – Chicago, 1934

Ушбу соҳадаги илмий изланишларнинг кейинги таҳлили²⁴ ёшлар онги бир қатор объектив ҳолатларга таянишини кўрсатди. Биринчидан, ҳозирги замон шароитларида ижтимоийлаштириш жараёни юзага келмоқда ва ўзгариб бормоқда, ва тегишли равишда унинг ижтимоий етуқлиги мезонлари бошқача бўлиб бормоқда. Улар нафақат мустақил меҳнат қилиб ҳаёт кечиришни бошлаш, балки таълим олишни тамомлаш, касбга эга бўлиш, реал фуқаролик ҳуқуқлари, ота-оналардан моддий мустақил бўлиш билан белгиланади. Ушбу омиллар турли ижтимоий гуруҳларда бир вақтнинг ўзида юзага келмайди ва бир хил нарсани англатмайди, шу сабабли ёш инсон ижтимоий роллар тизимларини ўзлаштириб олиши бир-бирига зид келади. У бир соҳада жавобгар ва жиддий бўлиши мумкин ва бошқа соҳада ўзини ўсмир сифатида ҳис қилиши мумкин.

Иккинчидан, ёшларнинг ижтимоий вояга етиши қуйидаги кўплаб нисбатан мустақил омиллар таъсири остида юз беради: оила, мактаб, меҳнат жамоаси, Оммавий Ахборот Воситалари, ёшлар ташкилотлари ва ўз-ўзидан пайдо бўлувчи гуруҳлар. «Ижтимоийлаштириш институтлари ва механизмларининг бундай кўпчилиги қатъий иерархик тизимни ўзида ифода этмайди, уларнинг ҳар бири шахснинг камол топишида ўзига хос функцияларини бажаради»²⁵.

Ёшларни ўрганишда ёшларнинг ижтимоий мақомини ўзгаришига кўпроқ таъсир ўтказган жараёнларга ва ҳодисаларга, демакки ўзига хос гуруҳ сифатидаги ролига эътибор қаратиш муҳимдир.

Ижтимоий ва ижтимоий-профессионал стратификация (лотинча, *stratum* – қатлам, *fasio* – қилаяпман), турли белгилари бўйича, жумладан, ёш, жинсий, маълумоти, касбий, сиёсий, маданий ва ҳоказо белгилари бўйича ёшларнинг мустақил гуруҳларга бўлиниши бунга қўмаклашади.

Ўзгариб бораётган жамиятда ёшларнинг ижтимоий стратификация жараёнларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу соҳада олиб борилган тадқиқот, биринчидан, келажакда жамиятнинг янги ижтимоий тузилмасини тахмин қилиш; иккинчидан, умуман ижтимоий тузилма ўзгаришига таъсир қилувчи объектив ва

²⁴ Руткевич М.Н., Рубина Л.Я. Общественные потребности. система образования. молодежь. – М.: Политиздат, 1988. . – 99-100 б.

²⁵ Руткевич М.Н., Рубина Л.Я. Общественные потребности. система образования. молодежь. – М.: Политиздат, 1988. . – 99-100 б.

субъектив белгилар умумийлигини ва айниқса ижтимоий-демографик гуруҳ сифатида ёшларни аниқлаш имконини беради.

Детерминантлар (лотинча *determines*-белгилаб берувчи), яъни жамиятнинг ижтимоий тизимида мақомлар ва ролларни табақаларга бўлиш кўрсаткичлари тизими уларга асосланган белгилаб берувчи мезонлар ушбу соҳадаги илмий тадқиқотларнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Бунда ижтимоий-касбий стратификация ҳам кўп ўлчамли бўлиши – кўплаб мезонлар асосида ёшларнинг ижтимоий гуруҳларини ажратиш, ҳам бир ўлчамли – фақат алоҳида мезонларни ёки битта мезонни ажратиш кўрсатиш мумкин.

Этномиллий, ижтимоий-мақоли, минтақавий-истиқомат жойи бўйича, моддий-мулкий белгилардан иборат янги муҳимроқ белгилар ёшларнинг ижтимоий-касбий тузилмаси табақаланишнинг мавжуд белгиларига қўшилади. Ҳозирги шароитларда ёшлар ижтимоий табақаланишининг кучайиши ўзининг ижобий хусусиятларига эга, чунки кўп режали гуруҳ ва шахсий қизиқишларни рўёбга чиқариш учун тузилмавий имкониятлар келиб чиқади, бу эса пировардида интеграцияни назарда тутди.

Турли ёш даврларида ёшларнинг ижтимоий-касбий табақаланиши юз беради, унинг асосида қадриятли йўналишлар, эришилган таълим, касбий ва ахлоқий салоҳият намоён бўлади. Йилдан йилга ёшларнинг ижтимоий-касбий мақоми, моддий ҳолати ва ижтимоий муносабатлар иерархиясидаги ўрни кўпроқ аҳамият касб этиб боради.

Қадриятли йўналишлар ўзгариши муносабати билан фаолият тури ўзгариши, меҳнат тақсимоли, фаолиятнинг билиш фаолиятидан ишлаб чиқариш, тижорат, илмий, ва бошқа фаолият турига ўтиш юз беради. Ёшларнинг коммуникатив қобилиятлари ва имкониятлари, ахборотдан, янги ва юқори технологиялардан фойдаланиш имконияти муҳим аҳамият касб этиб бормоқда – буларнинг барчаси ёшларнинг камол топиши учун шарт-шароитлар яратиш бормоқда.

Ҳозирги вақтда ёшларнинг доимо камол топиши билан бевосита боғлиқ бўлган муҳим тавсифлари сифатли ўзгариши табиатини тушуниш контекстида ёшларнинг алоҳида ижтимоий гуруҳ сифатида қарор топиш жараёнининг аҳамияти ортиб бормоқда. Ҳозирги замон олимлари томонидан ёшларнинг жамиятдаги ижтимоий роли, мақоми ва ҳолати билан боғлиқ бир қатор муаммолар ажратиш кўрсатилади. Жумладан, ёшларнинг ижтимоий ҳаётдаги ўзига хос мақоми тўғрисида, уларнинг ҳаётий воситалари ва кучини, шунингдек маънавий йўналишларини ва бошқа

923745

жиҳатларини қайта қуриш жараёнини амалга ошириш тўғрисида тадқиқот олиб борилмоқда. «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази томонидан ўтказилган барча тадқиқотларда уларнинг меҳнат, ижтимоий фаоллиги, юриштиришининг этник андозалари, кадрият йўналишлари ўзгариши, ахлоқий ва маънавий дунёқараши ва ижтимоий-руҳий хусусиятлари нуқтаи назаридан 14 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшларнинг фикри махсус таҳлил қилинмоқда²⁶.

Ҳозирги замон Ўзбекистон ёшлари жамият ва давлат томонидан ҳимоя қилинмоқда, бир қатор амалга оширилган қонун лойиҳалари бундан далолат беради²⁷. Шу муносабат билан айниқса ёшлар орасида миллий ўзликни қарор топтириш ва ўзини камол топтириш жараёнида қатъийликни ва барқарорликни таъминловчи янги ижтимоий таянчнинг бўлиши илмий-билиш муаммоси бўлибгина қолмай, балки муҳим давлат ва амалиёт вазифасига айланиб бормоқда.

Ўзбекистонда давлатнинг аниқ мақсадга қаратилган сиёсати туфайли ўқувчилар, талабалар, ишчилар, илмий, ижодий, ёш мутахассислар ва тадбиркорлардан иборат ёшларнинг турли тоифалари учун қулай ҳуқуқий, ижтимоий ва иқтисодий шарт-шароитлар яратиб берилмоқда. Мамлакатимизда қонунчилик базаси ва норматив база шаклланган, ёш авлоднинг ёрқин келажагини таъминлаш учун ёшлар билан ишлаш бўйича бой амалий таъриба тўпланган. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда юз бераётган жадал ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар шароитларида ёшларнинг ҳаётига таъсир қилувчи қарорлар қабул қилишда уларнинг ўзларининг иштирок этишлари алоҳида аҳамиятга мазмун касб этади.

Замонавий Ўзбекистон ёшлари ўз саъй-ҳаракатларини мамлакат келажагининг ўзига боғлиқ бўлган энг муҳим ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этишга қаратиши керак, у давлат бошқарувининг барча тизимлари учун кадрларнинг муҳим захираси бўлишга сафарбар этилган.

²⁶ «Ижтимоий фикр» маркази томонидан 1998-2010 йилларда ўтказилган «Ўзбекистон ёшлари: маънавияти, ҳаётини эътиқоди, келажакка назар» мониторингли социологик тадқиқотлар.

²⁷ «Ўзбекистон Республикасида давлат ёшлар сиёсатининг асослари тўғрисида» 1998 йил 1 майда қабул қилинган 429-ХП-сон ЎЗР Қонуни; ЎЗР Вазирлар Мақамасининг «Соғлом авлод Давлат дастури тўғрисида» 2000 йил 15 февралдаги 46-сон қарори; ЎЗР Президентининг «Ёш оилаларни моддий ва маънавий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2007 йил 18 майдаги ПФ – 3878 – сон Фармони; ЎЗР Президентининг «12 йиллик таълимга тўлиқ ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2007 йилдаги қарори ва бошқалар.

2-БОБ. ТАЪЛИМГА ЧАНҚОҚЛИГИ

Таълим жамиятни юксалтириш йўллари кўп жиҳатдан белгилаб берувчи ижтимоий институтни ўзида ифода этади, чунки айнан у демократик жамият устуворликларига мувофиқ янги ижтимоий онг шаклланишига кўмаклашади. Таълим ва ҳозирги замон жамиятининг бундай ўзаро яқин муносабаги табиийдир, чунки таълим тизими ижтимоий билимлар ва профессионал кўникмаларни белгилабгина қолмай, балки асосий мезонлар ва ҳаётий қадриятларни, шахс ва жамиятнинг позициясини шакллантириб, эртага ҳаётга қадам қўювчиларни ҳаётга тайёрлаб воқеа-ҳодисалардан олдинда боради.

Олий маълумотли ёшлар – Ўзбекистондаги ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг асосий стратегик захираси ҳисобланади, уларсиз жамиятни юксалтириш имконияти йўқ. Айнан шу сабабли мамлакатда мамлакатни модернизация қилиш йўлида мураккаб кенг миқёсли вазифаларни ҳал этишга қодир бўлган миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбияланган янги авлод кадрларини тайёрлаш, замонавий демократик жамият куриш устувор вазифалардан бири сифатида илгари сурилди²⁸.

Ўзбекистон учун аҳоли саводхонлигининг анча юқори кўрсаткичлари хосдир. Саводхонлик 99,2 фоизни ташкил қилади. Фуқароларнинг маълумоти даражаси ҳам ошиб бормоқда. Айни пайтда иқтисодиётда банд бўлган аҳолининг таркибида тўртдан бири (23,7%) олий маълумотга эга, махсус ўрта маълумотлилар – 26,8%, иккитадан биттаси эса (49,5%) ўрта ва нотўлиқ маълумотлидир²⁹. Аҳоли саводхонлигининг юқори даражаси – мустақиллик йилларида Ўзбекистон эришган катта ютуқлардан бири ҳисобланади. БМТнинг баҳолашича, Ўзбекистонда катта ёшдаги аҳолининг саводхонлик даражаси, барча даражадаги ўқув юртларига кирганлар сонининг умумий кўрсаткичи нафақат инсон салоҳияти равақининг ўртача даражасида бўлган мамлакатлар, балки юқори ривожланган мамлакатлардаги ушбу кўрсаткичнинг ўртача даражасидан юқоридир.

Таълим тизимини ислоҳ қилиш. Мустақил Ўзбекистон таълим тизимида қонун мақомига эга бўлган ва таълим соҳаси учун асосий

²⁸ И. Каримов. Асосий мақсадимиз – юртимизда эркин ва обод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир. / Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 15 йиллигига бағишлаган таълим маросимдаги маъруза. Халқ сўзи. 2007 йил 8 декабрь.

²⁹ Социальное развитие и уровень жизни населения в Узбекистане // Статсборник. - Ташкент, 2006. с.118.

ҳисобланган ҳужжатлар – Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва “Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ ўзининг мазмун-моҳияти ва қўлами бўйича ноёб саналган “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” муваффақиятли амалга оширилмоқда.

Дастур ҳар томонлама камол топган шахсни шакллантириш, ҳозирги ўзгариб бораётган жамиятда ҳаётга мослашиш, англаган ҳолда танлаш ва таълим ва касбий дастурларни кейинчалик ўзлаштириш, жамият, давлат ва оила олдида ўзининг жавобгарлигини англаб етган фуқароларни тарбиялаш учун кадрлар тайёрлаш миллий моделини амалга ошириш, ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий, психологик-педагогик ва бошқа шарт-шароитларни яратишни назарда тутади.

Ўзбекистонда кадрлар тайёрлаш янги миллий тизимини шакллантиришнинг қуйидаги босқичлари ажратилади:

- Биринчи босқич (1997-2001 йиллар) – унинг ижобий салоҳиятини сақлаш асосида узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш учун ҳуқуқий, кадрлар, илмий-методик, молиявий-моддий шароитларни яратишга йўналтирилган бошланғич босқич.

- Иккинчи босқич (2001-2005 йиллар) – Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини тўлиқ қўламда амалга ошириш, тўпланган тажрибани ҳисобга олган ҳолда унга тузатиш киритиш, меҳнат бозори ва реал ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни ривожлантириш босқичи.

- Учинчи босқич (2005 йилдан кейин) – ижтимоий-иқтисодий тараққиёт истиқболларига мувофиқ тўпланган тажрибани таҳлил қилиш ва умумлаштириш асосида узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш.

Дастлабки икки босқич мобайнида таълим ислоҳоти мактаб давридан бошлаб пенсия ёшига қадар бутун унинг ҳаёти давомида инсоннинг узлуксиз таълим олиши тизимини яратишга қаратилганди. Унинг фаолияти давлат таълим стандартлари, турли даражадаги таълим дастурларининг изчиллиги асосида таъминланади ва мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар, олий ва олий ўқув юртидан кейинги таълимни ўз ичига олади.

Бундан ташқари, Ўзбекистоннинг узлуксиз таълим тизими таълим хизматларининг қуйидаги турларини ўз ичига олади: кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш (бутун меҳнат фаолияти давомида), мактабдан ташқари таълим (мустақил ва

мактаб қошидаги тўғарақлар орқали мактабда таҳсил олиш даврида), уйда таълим олиш ва ўзига ўзи таълим бериш.

Умумтаълим дастурларидан касб-ҳунар таълим дастурларига ўтишнинг изчиллигини таъминловчи мустақил бўғинлар – тўққиз йиллик умумий ўрта ва уч йиллик ўрта махсус, касб-ҳунар таълимнинг жорий этилиши кадрлар тайёрлаш миллий тизимининг ўзига хос хусусияти ҳисобланади.

Академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари битирувчилари умумий таълим олиш билан бирга аниқ мутахассисликка эга бўлиш ва фанда ўз кучини синаб кўриш имконига эга бўлди. Шундай қилиб, ислохотлар мантисига мувофиқ ёшларнинг реал ҳаётга, меҳнат ва таълим хизматлари бозорида фаол иштирок этишга тайёр бўлиши таъминланади.

Олий таълимда ушбу босқичларда қуйидаги икки бўғинли тизим жорий этилди: бакалаврият ва магистратура. Таълимнинг изчиллигини таъминлашдан ташқари мазкур тизим бозорнинг мутахассисларга бўлган талабига эркин жавоб бериш имконини беради. Бакалавриятда олинган таълим тайёргарликнинг йўналиши бўйича асосий ва амалий билимларни беради. Кейинги бўғинлар – бу муайян соҳада чуқур малакага эга касб эгаларини тайёрлаш бўғинидир.

Барча даражада таълим олишда ёшларга тенг имкониятлар яратиб бериш, шунингдек, ҳозирги замон талабларига мувофиқ таълимнинг сифатини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратиб бериш Ўзбекистонда таълим тизимини ислоҳ қилишнинг муҳим устуворлиги ҳисобланади.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг дастлабки иккита босқичини амалга ошириш доирасида қуйидагилар жорий этилди:

- абитуриентларни олий ўқув юртларига тест синови орқали саралаб олиш услуги;
- қобилиятли ва истеъдодли ёшларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш дастури (фондлар таъсис этиш, таълим олиш учун давлат грантлари ажратиш, қонун билан кафолатланган мажбурий стипендия);
- рейтинг тизимига асосланган назорат механизми ва талабалар билимларини баҳолаш, шунингдек, талабалар билимларининг доимий мониторингини олиб боришга асосланган модул принципига ўтишни бошлаш.

1-жадвал. Аҳолининг таълим олиш миллий тизими схемаси

Таълим шакллари		Таълим олиш муддати	Маълумоти даражаси
Мақтабгача муассасалар ёки оилада		6-7 йилгача	Мақтабгача таълим
Бошлангич мактаб		4 йил	Умумий ўрта таълим
Умумий ўрта мактаб		5 йил	
Академик лицей	Касб-хунар коллежи	3 йил	Ўрта махсус, касб-хунар таълими
олий таълимнинг касб-хунар дастурлари (тиббиёт, таълим олиш муддати 12 йилгача)	Бакалавриат	камида 4 йил	Олий таълим
	Магистратура	камида 2 йил	
Аспирантура		камида 3 йил	Олий ўқув юртидан кейинги таълим
Докторантура		камида 3 йил	

 Мажбурий таълим олиш

 Ихтиёрий таълим олиш

Ҳозирги вақтда Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг учинчи босқичи амалга оширилмоқда. Биринчи босқичда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий истиқболларига мувофиқ тўпланган тажрибани таҳлил қилиш ва умумлаштириш асосида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш режалаштирилмоқда.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг биринчи ва иккинчи босқичининг дастлабки якунларини, шунингдек, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тараққиёти истиқболларини ҳисобга олган ҳолда, 2006 йилда 2006-2009 йилларда мактабда таълим олишни ривожлантириш умуммиллий давлат дастури қабул қилинди, унга мувофиқ қуйидагилар назарда тутилди:

- миллий мустақиллик ғояси асосида болалар ва ўқувчи ёшларнинг ахлоқини, маънавиятини, ватанпарварлигини, маданиятини юксалтириш;

- ижтимоий фаол, маънавий бой, ахлоқан етук, мустақил фикрловчи, касб-хунарга эга шахсни шакллантириш мақсадида ўқув-тарбия жараёнини таъминлашни ва ташкил қилишни такомиллаштириш, таълим-касб-хунар дастурларининг ва таълим сифатининг узлуксизлигини ва изчиллигини таъминлаш;

- педагогик, муҳандислик-педагогик ва бошқарув кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ривожлантириш;

- мамлакатимиз ва чет эл инвесторларни жалб этиш учун иқтисодий тақомиллаштириш ва таълим тизимини ва кадрлар тайёрлашни бошқариш, таълим муассасаларини молиялаштиришнинг кўп қиррали механизидан фойдаланиш, уларга катта иқтисодий мустақиллик бериш;

- Кадрлар тайёрлаш миллий модели барча таркибий қисмларининг узвий ўзаро алоқасини, уларнинг ўзаро самарали ҳамкорлигини (таълим, фан, ишлаб чиқариш) таъминлаш.

Шундай қилиб, бугунги кунда шахс, давлат ва жамиятнинг муваффақиятли юксалишининг муҳим шarti ва омили сифатида кадрлар тайёрлаш ва узлуксиз таълим тизимини устувор, тизимли-мақсадли ва аста-секин ривожлантириш асосий вазифадир.

Таълимни ривожлантиришда эришилган ютуқ. Ўзбекистонда мавжуд бўлган кадрлар тайёрлашнинг ташкилий тузилмаси унинг барча бўғинларининг янги сифатли қайта тузиб чиқилиши, шунингдек, ислохотлар даврида юзага келган ўқув юртларининг ҳар хил турлари билан ажралиб туради.

Мақтабгача таълим узлуксиз таълим тизимининг бошланғич бўғини ҳисобланади ва таълим олишга ундаб, доимо таълим олишга тайёрлаган ҳолда боланинг соғлом, ривожланган шахсият шаклланишини таъминлайди. У давлат ва нодавлат болалар мактаб муассасаларида ва оилада олти-етти ёшда амалга оширилади.

Ўзбекистонда тахминан 6,3 мингта мактабгача таълим муассасалари мавжуд. Бунда 1990-1999 йилларда болаларни мактаб таълим муассасалари билан қамраб олиш сезиларли равишда икки баравар қисқаришидан сўнг охириги йилларда ушбу кўрсаткич 2000 йилдаги 18,2 фоиздан, 2003 йилдаги 19,2 фоиздан 2008 йилда 22,0 фоизга ўсиши кузатилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Нодавлат болалар мактабгача муассаалари тармоғини яратиш ва ривожлантиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида» 1999 йил 24 июндаги қарорига мувофиқ тижорат асосида фаолият олиб борувчи ва кўрсатиладиган хизматларнинг юқори сифатини таъминловчи нодавлат мактабгача муассасалар тармоғини кенгайтириш йўллари белгилаб олинди.

Хонадонлардаги болалар боғчалари, «болалар боғчаси – мактаб» комплекслари, тарбияланувчиларни камолотга етказишнинг бир ёки бир қанча йўналишларини (тил, бадиий-эстетик, спорт ва ҳоказо) устувор амалга оширувчи муассасалар ривожланмоқда.

Мактабдаги умумий ўрта таълим икки бўғиндан иборат: бошланғич таълим (I-IV синфлар) ва умумий ўрта таълим (V-IX синфлар). Умумий таълим мактабларининг 10-11-синфларида таълим олиш босқичма-босқич равишда ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртларида таълим олиш билан алмаштириб борилмоқда. У 2009 йилдан сўнг бутунлай тугатилди.

Умумтаълим мактаби барча учун мажбурий. У фан асослари бўйича тизимли билим олишни таъминлайди, билим олишга бўлган эҳтиёжни оширади, миллий ва умуминсоний маънавий қадриятлар асосида ўқув, илмий ва умуммаданий билимларни, меҳнат кўникмаларини, ижодий фикрлашни, ўраб турган дунёга онгли муносабатда бўлишни ва касб танлашни шакллантиради.

Ўзбекистонда мактабда таълим олиш нафақат унинг бепуллиги билан, балки ўзининг она тилида таълим олиш имконияти, шунингдек, қулай тарзда мактабларнинг етарли миқдордалиги ва ўқувчиларнинг уларга қатнаши учун оқилона жойлаштирилиши билан таъминланади.

Мамлакатда 9,8 мингта, шу жумладан, шаҳарда 2,1 мингта ва қишлоқ жойларида 7,7 мингта кундузги умумтаълим мактаблари фаолият олиб бормоқда. 2007/2008 ўқув йилида 5,4 млн. мактаб ўқувчиси таҳсил олди. 445,3 минг ўқитувчи уларга дарс берди, яъни бир педагогга камида 15 ўқувчи тўғри келади, бу эса халқаро стандартларга кўра яхши кўрсаткич ҳисобланади.

Давлат тилидан бошқа тилларда таълим берувчи мактаблар сони ҳам барқарор қолмоқда, бу эса таълим олишда болалар учун қулай шарт-шароитлар яратиб бермоқда.

2004-2007 йилларда Ўзбекистонда 70 минг ўқувчига мўлжалланган 256 та янги мактаб биноси қурилди, 1171 та мактаб капитал янгиланган ва 1637 та мактаб капитал таъмирдан

чиқарилди. Бундан ташқари, ичимлик суви тизимига уланган, газлаштирилган, телефонлаштирилган мактаблар сони ортди. Жумладан, 2006 йилда мамлакат бўйича 409 та мактаб ичимлик суви тизимига уланди, 318 та мактаб газлаштирилди ва 276 та мактаб телефонлаштирилди. Бундан ташқари, мамлакат бўйича физика хоналарини махсус ўқув ва лаборатория ускуналари билан таъминлаш 40 фоизга, кимё хоналарини таъминлаш 38 фоизга, биология хоналарини таъминлаш 37 фоизга, замонавий компьютер техникаси билан таъминлаш 38 фоизга етди.

Ўқувчиларнинг мактаб дарсликлари билан таъминланганлиги 2004 йилдаги 82,1 фоиздан 2006 йилда 92,1 фоизга ошди. Ушбу йилларда таълим олиб бориладиган 7 тилда мазмуни янгиланган ва сифатли полиграфик безатилган 1435 номдаги дарсликлар чоп этилди.

Ўзбекистонда касал ва ногирон болаларга таълим бериш муаммоларига ҳам катта аҳамият берилмоқда. 2007/2008 ўқув йили бошида мамлакатда ақлан ва жисмонан заиф болалар учун мўлжалланган тахминан 90 та мактаб фаолият олиб борди, шу тарзда барча болалар учун мажбурий таълимнинг зарур даражаси таъминланмоқда.

Мактабларда иқтидорли болаларни излаш, саралаш ва таълим бериш бўйича мақсадли ишлар олиб борилмоқда, улар учун махсус ўқув дастурлари ишлаб чиқилмоқда, кўшимча ахборотлар ва компьютер билан таъминланмоқда. Истеъдодли ва қобилиятли болалар ўқув материални ўзлаштиришнинг якка тартибдаги жадвалига эга бўлиши мумкин.

Ўзбекистон мактабларида таълим олувчиларнинг халқаро олимпиадаларда иштироки натижалари ҳам мактабда таълим бериш тизими сифати ошиб бораётганини тасдиқлайди. Фақат 2004-2006 йилларда 118 нафар ўзбекистонлик ўқувчи халқаро олимпиадаларда қатнашди ва 36 медаль ва 41 дипломни қўлга киритди.

Болалар ва ўсмирларнинг якка тартибдаги ошиб бораётган таълим эҳтиёжларини қондириш, уларнинг бўш вақтини ва дам олишини ташкил этиш учун давлат органлари, жамоат ташкилотлари, шунингдек, бошқа юридик ва жисмоний шахслар маданий-эстетик, илмий, техник, спорт ва бошқа йўналишдаги мактабдан ташқари давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ташкил этмоқда. Ўзбекистонда 587 та мактабдан ташқари таълим муассасалари ва 398 та спорт мактаблари фаолият олиб боради, бу эса ёш авлоднинг ўзини ижодий намоён этиши учун шарт-шароитлар яратиб беради.

Мактабда кўшимча таълим ҳамда болалар ва ўсмирларнинг бўш вақти муаммоси ҳам мактаблар қошида узайтирилган кун гуруҳларини ташкил этиш йўли билан ҳал этилади. Бундай гуруҳлар 2856 та мактаб қошида ташкил этилган, улар томонидан 390,4 минг нафар 1-9-синфлар ўқувчилари қамраб олинган.

Умумий ўрта таълим базасида таълим олиш даври уч йилни ташкил этган ўрта махсус, касб-хунар таълими узлуксиз таълим тизимида мустақил тур ҳисобланади. Академик лицейларда ва касб-хунар коллежларида таълим олиш мажбурий ҳисобланади. Улар томонидан аниқ мутахассисликнинг эгалланиши ва умумтаълим предметлари бўйича бир вақтда билимлар олиниши туфайли битирувчини меҳнат бозорида касб-хунар бўйича ишлашга тайёрлаш ўрта махсус, касб-хунар таълимининг бош мақсади ҳисобланади.

Академик лицей давлат таълим стандартига мувофиқ ўрта махсус маълумот беради ҳамда ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда пухта, ихтисосли, табақалашган, касб-хунарга йўналган интенсив интеллектуал юксалишни таъминлайди. Улар, одатда, олий ўқув юртлари ҳузурида ташкил этилади.

Касб-хунар коллежи тегишли давлат таълим стандарти доирасида ўрта махсус, касб-хунар таълими беради ва таълим олувчиларнинг касбий мойиллиги, қобилияти ва билимларининг пухта камол топишини, танланган касблар бўйича бир ёки бир қанча мутахассисликларни эгаллашни таъминлайди.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими 919 та ўқув юртини, шу жумладан 831 та касб-хунар коллежини, 67 та академик лицейни ва 21 та лицей интернатни қамраб олади. Таълим олувчиларнинг умумий сони – 792,8 минг киши.

Ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртлари саноат, транспорт, қурилиш, алоқа, савдо-сотиқ, қишлоқ хўжалиги ва иқтисодийнинг бошқа секторлари учун ўрта махсус маълумотли кадрларни тайёрлайди.

Мамлакатда замонавий ўқув лаборатория ускуналари билан жиҳозланган 1200 та академик лицей ва касб-хунар коллежи фаолият олиб боради.

Ҳозирги вақтда ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртларида 1 миллиондан зиёд ўқувчи таҳсил олмоқда. Академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари томонидан битирувчиларнинг қамраб олиниши 62,8 фонзни ташкил этади.

Ўрта махсус, касб-хунар муассасаларида 348 мутахассислик ва 840 касб бўйича таълим олиш мумкин. Амалда 268 мутахассислик ва 712 касб бўйича кадрлар тайёрланмоқда.

Олий таълим ўрта махсус, касб-хунар таълими базасига асосланади ва қуйидаги икки бўғинга эга: бакалаврият ва магистратура. Давлат грантлари базасида ва пулли-контракт асосида талабалар олий ўқув муассасаларига қабул қилинади.

64 та олий ўқув юртида, шу жумладан 20 та университетда, 42 та институтда ва 2 академияда олий маълумотли мутахассислар тайёрланади. 1991 йилдан бошлаб ҳозирги вақтга қадар олий ўқув юртлари сони 30 фоизга ошди. Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, Тошкент Ислом университети, Давлат ва жамият қурилиши академияси сингари янги ўқув юртлари юзага келди. Бундан ташқари, Тошкент шаҳрида Халқаро Вестминстер университети, В.Г. Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт академияси, М. В. Ломоносов номидаги Москва давлат университети, М.М.Губкин номидаги Россия Нефть ва газ университети филиаллари фаолият олиб бормоқда.

Республика олий ўқув юртларида 286,3 минг талаба, шу жумладан 273,7 минг талаба – бакалавриятда ва 12,6 минг талаба – магистратурада таҳсил олади. Ҳар йили биринчи курсга абитуриентларни қабул қилиш кўрсаткичлари ўсиб бормоқда. Бунда 2000 йилдан бери ҳар йили олий ўқув юртларига қабул қилинувчилар контингенти бирдан учга ортиб бормоқда, олий ўқув юртларида таҳсил олувчилар сони 1,5 баравар ортиб бормоқда. Ўртача олганда ҳар йили 1000 нафар қабул қилинган талабага 350-400 нафар қиз тўғри келади.

XX асрнинг 90-йиллари бошига нисбатан мустақил Ўзбекистонда олий ўқув юртларида таълим олиш бўйича мутахассисликлар сони амалда икки баравар ортди. Таълимнинг турли даражадаги дастурлари, жумладан бакалавриятнинг 149 йўналиши ва магистратуранинг 650 мутахассислиги бўйича дастурлар қабул қилинди.

Ўзбекистонда "Умид", "Улуғбек", "Қамолот" сингари истеъдодли йигит ва қизларни қидириб топиш бўйича махсус марказлар ва фондлар ташкил этилган, олий ўқув юртлари ва марказларда истеъдодли ёшларнинг таълим олиши ва стажировкаси ташкил этилган.

Масалан, 1999 йилдан бошлаб Япония Ҳукумати Япониянинг олий ўқув юртлари магистратурасида Ўзбекистон ёшларининг

таълим олиши учун грантлар ажратмоқда. Ушбу грантлар ғолиблари қуйидаги йўналишлар бўйича Япониянинг нуфузли олий ўқув юртларида таълим олиш имкониятига эга: ҳуқуқ, давлат сиёсати ва бошқаруви, иқтисодиёт, бизнес бошқарув, ахборот технологиялари ва муҳандислик иши ва бошқалар.

Олий ўқув юртларида 23,4 минг ўқитувчи ишлайди, уларнинг 36,6 фоизи фан докторлари ва номзодларидир. Марказдан узоқда, минтақаларда кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилмоқда. Ушбу мақсадда «Устоз» республика жамғармаси таъсис этилди, унинг грантлари бўйича республиканинг тахминан 1000 педагоги ўз малакасини оширди.

Олий мактаб учун янги, оригинал дарсликлар ва ўқув қўлланмаларини яратиш бўйича иш бошланди. Олий ўқув юртларини дарсликлар ва ўқув қўлланмалари билан таъминлаш учун адабиётлар, шу жумладан электрон дарсликлар нашр этиш режаси ишлаб чиқилган.

Олий ўқув юртидан кейинги таълим жамиятнинг олий малакали илмий ва илмий-педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжини таъминлаш, шахснинг ижодий таълим-касб-ҳунар манфаатларини қондиришга қаратилган. Олий ўқув юртларида ва илмий-тадқиқот муассасаларида (аспирантура, докторантура) таълим олиш мумкин. Олий ўқув юртидан кейинги таълим даражалари диссертация ҳимоя қилиш билан яқунланади. Якуний давлат аттестацияси натижаларига кўра давлат дипломлари топширилган ҳолда тегишли равишда, фан номзоди ва фан доктори илмий даражалари берилади.

Фан номзодлари 298 мутахассислик бўйича, фан докторлари 60 мутахассислик бўйича тайёрланади. 2006 йилда 1000 нафар мутахассис-тадқиқотчига 84,4 аспирант ва 8,2 докторант тўғри келди.

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш мутахассисларнинг касб билимлари ва кўникмаларини янгилашга қаратилган. Кадрлар малакасини оширувчи ва уларни қайта тайёрловчи таълим муассасаларида таълим олиш натижалари бўйича давлат гувоҳномаси ёки сертификат берилади.

Мамлакатда ҳар йили 8000 - 9000 киши ўз малакасини оширади. Мазкур тадбир 22 вазирлик ва идоралар ихтиёрида бўлган 2 та мақсадли академияда, 22 та институтда, 15 та марказда ва 17 та малака ошириш факультетларида амалга оширилади.

Таълим сифатини ошириш – Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг бош вазифасидир. Шу муносабат билан замонавий

педагогик технологиялар, таълимнинг интерактив методлари, талабаларда танқидий фикрлаш билимларини ўстиришни олий ўқув юртлари ўқув жараёнига сингдириш юзасидан механизмларни такомиллаштириш бўйича иш олиб борилмоқда.

Компьютер паркини модернизация қилиш ҳисобига олий ўқув юртлари техник базаси кучайиб бормоқда. Бир қатор норматив ҳужжатлар қабул қилинди, ахборот-телекоммуникация технологиялари соҳасида олий ўқув юртлари фаолиятини такомиллаштириш бўйича тадбирлар режалари ишлаб чиқилди, техник базанинг замонавий компьютерлар билан таъминланганлиги яхшиланди, республика минтақаларида Тошкент ахборот технологиялари университети филиаллари очилди.

Тошкент ахборот технологиялари университетида ахборот-телекоммуникация технологиялари, хусусан, ахборот хавфсизлиги, электрон коммерция, мультимедия, компьютер графикаси, автоматлаштирилган бошқарув тизимлари ва ахборотни қайта ишлаш сингари янги йўналишлар бўйича мутахассислар тайёрлаш бошланди. Ушбу соҳа профессор-ўқитувчилари учун, айниқса Ахборот технологиялари ва масофавий таълим марказларининг илмий ишлар бўйича проректорлари ва директорлари учун малака ошириш ташкил этилди.

Мустақиллик йилларида “Ижтимоий фикр” жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази томонидан ўтказилган социологик тадқиқотлар натижаларининг умумий таҳлили жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати ва таълим тизимларининг ўзаро таъсиридан далolat беради.

Таълим соҳасидаги социологик тадқиқотлар.³⁰ Статистика маълумотларига мувофиқ Ўзбекистонда бутун аҳолининг 40 фоизини 18 ёшгача бўлган болалар ва ёшлар, 64 фоизини 30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил қилади. Шу муносабат билан деярли ўтказиладиган ҳар қандай умумреспублика тадқиқотида иштирок этаётган ёшларнинг камида 35 фоизини 18 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил қилиш табиийдир. Бундан ташқари, таълим масалалари, унинг сифати, ҳозирги бозор муносабатларининг қарор топиши шароитларида, иқтисодиётда талаб қилиниши ва жамиятни янада демократлаштириш ҳар қандай социологик тадқиқотнинг асосий кўрсаткичларидан бири ҳисобланади.

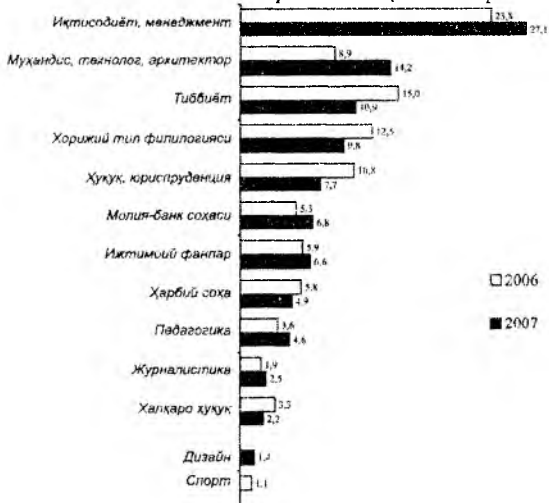
³⁰ Фойдаланилган тадқиқот натижалари: «Битирувчи – 2006» (май 2006 й., N = 387), «Битирувчи – 2007» (май 2007 й., N = 390), Мустақил Ўзбекистон ёшлари: ҳаётий кадрятлари, маънавият, келажакга назар. (август 2007 й. N=1579) сўров натижалари

Мустақиллик йилларида ёшлар орасида олий таълим нуфузи нафақат пасайганлиги, балки йилдан йилга ошиб бориши бунни тасдиқлайди: умумтаълим мактаблари, касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейлар битирувчиларининг мутлақ кўпчилиги олий маълумотли бўлишга интилмоқда. Бунда таълим ёшлар томонидан муайян кадрият сифатида ва яхши пул тўланадиган ишга жойлашиш ва келажакда фаровон ҳаётни таъминлаш воситаси сифатида қаралмоқда (54,9%). Сўраб чиқилганларнинг учдан бир қисми (35,5%) олий маълумотли бўлмасдан туриб, жамиятда юқори ижтимоий ҳолатни эгаллаб бўлмайди, ўзининг касбда кўтарилишини кўриб бўлмайди деб ҳисоблайди.

Ёшларнинг жавобларига қараганда, ёшлар врач, ўқитувчи, бизнесмен, банкир, муҳандис, дипломат ва юрист, яъни юқори малакали ақлий меҳнатни талаб қилувчи касбларни нуфузли касблар иерархиясида биринчи ўринга қўймоқда.

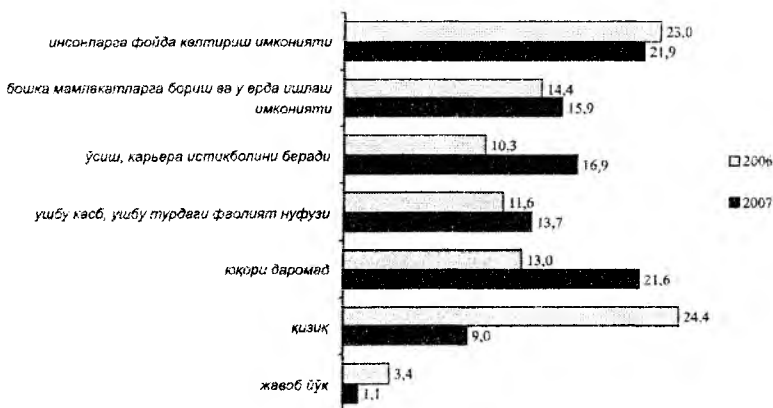
2003 йилдан бошлаб, иқтисодиёт ва менежмент (17,4 фоиздан 27,1 фоизга), банк ва молия (4,6 фоиздан 6,8 фоизга) сингари мутахассисликлар бўйича таълим олишни хоҳловчилар сони ортиб бораётганлиги кузатишмоқда. Йилдан йилга техник таълим олишни хоҳловчи битирувчилар сони (8,9 фоиздан 14,2 фоизга) ошиб бораётганлигини ҳам қайд этиш зарур ва бу кўрсаткич охириги тўрт йилда энг юқори кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.

1-расм. «Қайси соҳа бўйича таълим олмоқчисиз?»
(таълим олишни давом эттиришни хоҳловчиларнинг %ида)

Сўров кўрсатганидек, ижтимоий-мақомли ва моддий омиллар битирувчиларнинг бўлғуси касб танлашига катта таъсир кўрсатади: респондентларнинг 21,6 фоизи бўлғуси касб танлашда «кагга даромад» олишга, 13,7 фоизи танланган касбнинг нуфузига, фаолият турига, 16,9 фоизи мартабаси ошиш имкониятига, 15,9 фоизи турли мамлакатларга саёҳат қилиш ва турли мамлакатларга бориш имкониятига қарайди. Касбий-шахсий ўзини намоён этишга йўл-йўриқ бугунги кунда битирувчиларнинг учдан бир қисмига хосдир: 9,0 фоизи «касб қизиқ бўлишини», 21,3 фоизи «инсонларга фойда келтириш имкониятини» келтирди.

2-расм. «Нима учун ушбу касбни, фаолиятнинг ушбу турини танладингиз?»
(сўраб чиқилганларнинг %ида)

Тадқиқотлар натижалари кўрсатганидек, касб танлаш – бу ёшларнинг пухта ўйланган, мустақил қароридир ва бу борада жиддий ўзгаришлар кузатилмапти. Респондентларнинг ярмидан кўпроғи уларнинг касб танлашига ҳеч ким ҳеч қандай таъсир кўрсатмаганини қайд этди ва бу кўрсаткич охири беш йил мобайнида барқарорлигича қолмоқда.

Таъкидлаш лозимки, 18 ёшдан 30 ёшгача бўлган сўраб чиқилган ёш инсонларнинг кўпчилиги Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёти йилларида республикада таълим тизими яхшиланганини қайд этди. Боз устига ушбу йилларда ёшларнинг саводхонлиги ва касбий маҳоратга эга эканлиги даражаси ҳам анча ошди.

Шу билан бирга, у бўйича мутахассислар тайёрланадиган ихтисосликка, вақт ва бозор иқтисодиёти талабларига мос келиш

муаммолигича қолмоқда. Бу ерда бошқа муаммо – ёшларни тайёрлаш сифати ҳам кўзга ташланмоқда. Жумладан, мактаб битирувчилари орасида ўтказилган сўров сўраб чиқилганларнинг 57,1 фоизи мактабда олинган билимни олий ўқув юртига кириш учун етарли эмас деб ҳисоблашини кўрсатди.

Шундай қилиб, мамлакатимиз учун вақт талабларига мос келувчи прогрессив таълим тизимини яратиш келажакка қўйилган муҳим қадамдир. 1997-2008 йилларда Ўзбекистон ҳар йили таълим тизимига ўз ялпи ички маҳсулотининг ўртача 9-10 фоизини ва давлат бюджети харажатининг 23-29 фоизини сарфлади. Ўтказилган ислохотлар натижасида республика 2007 йилнинг бошига келиб, мактабда 9 йиллик бепул умумий таълим олиш тизими ва 3 йиллик ўрта махсус, касб-ҳунар таълими, олий, олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимига эга.

«Эҳтимол, мамлакат Президенти ташаббуси билан Ўзбекистонда амалга оширилганидек, энг мураккаб давр ҳисобланган ўтиш даврида бўлган ҳеч бир мамлакат таълим тизимининг моддий-техник базасини ислоҳ қилиш ва мустаҳкамлашга бунча маблағ ажратмаган бўлса керак»³¹.

Давлат сиёсати туфайли Ўзбекистонда таълим ёшларнинг ҳаётий қадриятлари тизимининг устуворликларидан бири бўлиб қолмоқда. Бу ёш авлоднинг ўзини намоён этиши учун ва унинг интеллектуал қобилиятлари юксалиши учун имконият яратилади.

³¹ Доклад о человеческом развитии//Образование в Узбекистане: баланс спроса и предложения. - Ташкент, 2007/2008. 166 б.

3-БОБ МЕХНАТГА МУНОСАБАТИ

Меҳнат моддий бойликлар ва хизматларни ишлаб чиқаришга қаратилган инсоннинг аниқ мақсадга қаратилган фаолиятини ўзида намоён этади. Бу моддий қулайликлар олиш, ҳаётнинг муносиб даражаси ва сифатини шакллантиришнинг ягона манбаидир. Ижтимоий қадриятлар тизимида у алоҳида ўрин эгаллайди, чунки меҳнат фаолияти жараёнида инсоннинг қобилиятлари ва ишбилармонлик сифати, ижодий ва интеллектуал салоҳияти тўлиқроқ намоён бўлади. Бу айниқса ёшларга ҳосдир. Меҳнат фаолиятини бошлагач, улар ижтимоий-ишлаб чиқариш жараёнларига самаралироқ киришиб кетишга интилади, касбий-малака лавозимда кўтарилишнинг ва кўйилган мақсадларга эришишнинг ўз стратегиясини ишлаб чиқади.

Меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шaroитларида ишлаш ва Қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида қонунчилик йўли билан мустаҳкамланган (37-модда)³².

Бозор иқтисодиётини бунёд этиш шарoитларида улар эркин танланган меҳнат фаолиятига қўшилмоқда. Бунда, фаолиятнинг турли соҳалари, ишлаб чиқариш турлари ва мулкчилик шаклларига қарамай, ҳар бир инсон меҳнати умумий хусусиятга эга бўлади, чунки меҳнат фаолияти воситасида ходимнинг меҳнат ва интеллектуал салоҳияти рўёбга чиқибгина қолмай, балки республика иқтисодий тараққиётининг умумий стратегияси амалга ошади. Илғор технологияларни жорий этиш, маркетингни такомиллаштириш асосида миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлилигига эришиш мумкин, у ишлаб чиқариш самарадорлиги ва ишлаб чиқариладиган маҳсулот сифатига боғлиқ. Бу малакали ишчи кучини талаб қилади, бу эса таълимга, унинг сифатига, ёшларни касбга ўқитиш жараёнида олинган билим ва кўникмаларнинг даражасига бевосита боғлиқдир.

Буларнинг барчаси касбий тайёргарликнинг кўлами ва йўналишлари билан бирга иқтисодиётнинг юқори малакали кадрларга бўлган эҳтиёжини мувофиқлаштириш зарурлигини

³² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Адолат”, 1999, 26 б.

белгилаб беради, чунки таълим тизими меҳнат бозорининг жорий ва истиқболдаги сўровларига муқобил равишда жавоб бериш керак.

Таълим категория сифатида «тизимлаштирилган билимларни, қобилиятларни ва кўникмаларни ўзлаштириш жараёни ва натижасини, инсонни меҳнат ва ҳаётга тайёрлашнинг зарур шартини ўзида ифода этади»³³. Таълим олиш жараёнида ёшлар касб ва мутахассисликка эга бўлади, танланган мутахассисликда кенг доирадаги билимларни олади, улар пировардида касбий-малакавий ўсиш, турмуш даражаси ва сифатини ошириш учун интеллектуал асос ҳисобланади. Ёшлар учун бу айниқса муҳимдир, чунки ушбу ёшда инсонда энг муҳим ижтимоий-демографик ўзгаришлар юз беради, жумладан, никоҳга кирилади, фарзанд кўрилади ва ҳоказо.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда ҳар йили 200 мингдан ортиқ ёш оила қурилмоқда. Ўзбекистонда оила қадрияти анъанавий равишда баланд, бу ерда аҳоли никоҳ қуришининг юқори даражасига ва жаҳонда ажрашишларнинг энг кам кўрсаткичига эга. Оилаларнинг моддий фаровонлиги, авлодларни сифатли тиклаш имконияти меҳнат фаолиятига касбий тайёргарлигининг юқори даражаси базасига асосланган ёшларнинг самарали меҳнатига бевосита боғлиқ. Бунинг эвазига меҳнатнинг юқори сермахсуллиги, у билан бирга каттароқ маошлар олиш имкониятлари таъминланади.

Америкалик иқтисодчи Эдвард Дениссоннинг баҳолашича, ишчи кучи сифатининг яхшиланиши капитал сарф-харажатлари омили билан деярли бир хил³⁴, яъни таълимга сарфланган инвестициялар асбоб-ускуналарга сарфланган инвестициялардек катта аҳамиятга эга. Таълимга катта инвестициялар сарфлаган кишилар ўзининг меҳнат фаолияти давомида таълим олишга камроқ инвестициялар киритганларга нисбатан каттароқ даромадлар олади. Америкалик иқтисодчиларнинг ҳисоб-китобларига кўра, 17 йил ва ундан ортиқ давр мобайнида таълим олган ходимлар 12 йил таълим олганларга нисбатан 2 баравар кўпроқ якка тартибда даромад олади.³⁵ Шундан келиб чиққан ҳолда, таълимдан олинadиган иқтисодий самарани бутун ҳаёт давомидаги қўшимча даромад деб қараш мақсадга мувофиқдир. Бенжамин Франклин «Хунарли киши, бой бўлади» деб бекорга айтмаган³⁶.

³³ Советский энциклопедический словарь. – М, 1982. – 907-б.

³⁴ Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стенли Л.Брю. Экономикс. Том 1. – М., Республика, 1982. – 384 с.

³⁵ Кўрсатилган асар – 171 б.

³⁶ Кўрсатилган асар – 386 б.

Республиканинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти яқунларини сарҳисоб қилаётиб, ҳар йили Президент И.Каримов касб-ҳунар таълимини ривожлантиришга, кадрларни касбга тайёрлаш сифатини яхшилаш заруратига алоҳида эътибор қаратиши табиий, чунки айнан уларнинг касб-маҳорати ва малакаси ўсиши меҳнат бозорига уларнинг рақобатбардошлигининг муҳим омили ҳисобланади.

Ёшлар ҳозирги вақтда иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг муҳим таянчи ҳисобланади ва аксарият кўпчилиги иқтисодий ислоҳотларни қўллаб-қувватлайди ва иқтисодиётнинг модернизация қилиниши ва макроиқтисодий трансформация қилишнинг ижтимоий базаси ҳисобланади. Иқтисодий қайта қуришларнинг ёшлар томонидан қўллаб-қувватланиши муайян даражада уларнинг етарлича юқори касбий ўсишга эришиш, мақбул иш топиш, муносиб иш ҳақи олиш билан боғлиқ умидлари билан изоҳланади. Шу муносабат билан ёшларнинг меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш, меҳнат соҳасида уларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш иқтисодий ўсишнинг ва аҳоли фаровонлиги савиясини узлуксиз оширишнинг, шунингдек, иқтисодиётни модернизация қилиш жараёнида муваффақиятларга эришишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон аҳолиси ёш бўлган давлат ҳисобланади. Ҳисоб-китобларга кўра, республика аҳолиси умумий сонининг 64,0 фоизи 30 ёшгача бўлган аҳоли улушига тўғри келади, 16-29 ёшдаги ёшлар эса меҳнат ресурсларининг 34,8 фоизини ташкил қилади. Шу сабабли ёшларни иш билан таъминлаш айниқса бозор иқтисодиётини барпо этиш жараёнида катта аҳамият касб этади.

Меҳнат бозори ишчи кучининг талаби ва таклифини белгилаб беради. Иш билан таъминлашни шакллантиришнинг бозор тамойиллари айниқса меҳнат ҳаётига қадам қўювчи ёшлар учун катта аҳамиятга эга. Бир тарафдан, меҳнат соҳасини эркинлаштириш иш билан таъминланганлик учун турли хил имкониятларни очиб беради, бошқа тарафдан – меҳнат бозорининг балансли эмаслиги ёш ходимларни юқори иш ҳақи тўланадиган соҳадан ташқарига чиқариб қўйишга ва барча салбий оқибатлари билан бирга ёшлар орасида ишсизликнинг ўсишига олиб келиши мумкин. Шу сабабли Ўзбекистонда мустақил ривожланишнинг бутун жараёнида ёшларни иш билан таъминлаш давлатнинг муҳим устувор вазифаси деб ҳисоблаб келинди.

Уни амалга ошириш жараёнида шаҳар ва қишлоқ жойларда иқтисодиётда тузилмавий ислоҳотлар юз бермоқда, иш ўринлари яратилмоқда, иш билан таъминланганликнинг соҳавий тузилмаси

такомиллашмоқда, касб танлаш ва меҳнатни сарфлаш соҳасида имкониятлар ортмоқда, бу эса меҳнат билан шуғулланишни бошловчи ёшлар учун айниқса муҳимдир.

2000-2009 йилларда ҳар йили 600 мингдан иборат ёш йигит ва қизлар меҳнатга лаёқатли ёшга (16 ёшга) тўлади, бу эса 90-йилларнинг ўрталари ва охирига қараганда анча кўрсаткичлар юқори. Шу муносабат билан ёшларни ишга жойлаштириш муаммоси ўз долзарблигини йўқотгани йўқ.

Иқтисодийни модернизация қилиш ҳамда иш кучи талаби ва тақлиф эркинлиги асосида иш билан бандликни шакллантиришнинг бозор тамоилларига ўтиш шароитларида республиканинг демографик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уни ҳал этиш мураккаб вазифадир.

Ёшлар меҳнат бозорида етарлича рақобатбардош эмас. Иш берувчилар қўшимча таваккалчиликлар ва сарф-харажатлардан хавфсираган ҳолда ёшларни эҳтиёткорлик билан ишга қабул қиладилар, чунки касбга, мутахассисликка ва иш тажрибасига эга бўлмаган ёшлар меҳнатининг потенциал сермахсуллиги уларга қоронғу. Шу сабабли ушбу муаммони ҳал этиш ёшларни ушбу масалада давлат томонидан қўллаб-қувватлашга ва ёшларни ишга жойлаштириш бўйича иш билан таъминлаш хизматларининг самарали фаолиятига боғлиқ.

Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигининг маълумотларига кўра, 2007 йилда республика иқтисодиётида 16-29 ёшли 2 млн. 850 минг киши иш билан таъминланган. Уларнинг чорак қисмидан кўпроғи (25,4%) катта бизнес билан шуғулланади, олтидан бир қисми (15,8%) кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида ишлайди. Боз устига, ёшларнинг иш билан таъминланиши аҳолининг бошқа тоифаларини иш билан таъминлаш суръатлари каби ўсиб бормоқда (масалан, 2006 йилда, тегишли равишда 2,1 ва 2,2%).

Иқтисодийнинг расмий секторида 2000-2006 йилларда иш билан банд бўлган аҳоли таркибида 16-24 ёшли иш билан таъминланган ёшлар 14 – 15 фоизни, 25 – 29 ёшли ёшлар 20 – 21 фоизни ташкил қилди³⁷. Шундай қилиб, республиканинг ҳар бир учинчи ходими ёшлар тоифасига тааллуқлидир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва улар асосида ишлаб чиқилган «Касаначиликни ривожлантириш асосида

³⁷ Мужчины и женщины Узбекистана. Статистический сборник. - Ташкент, 2007. - С. 105

йирик саноат корхоналари ва ишлаб чиқариш хизматлари ўртасида ҳамкорликни кенгайтиришни рағбатлантириш бўйича», «Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида қорамоллар бош сонини кўпайтиришни рағбатлантириш бўйича», «Хизматлар ва сервис соҳасини ривожлантиришнинг комплекс дастури» сингари бир қатор дастурларнинг амалга оширилиши ёшларнинг иш билан таъминланишини муайян даражада шакллантиришга ва ривожлантиришга кўмаклашади.

2006 йилда, масалан, 570 минг³⁸, 2007 йилда 630 мингта янги иш ўринлари яратилди, бу эса аввалги йиллардан анча кўп. Уларнинг учдан икки қисми қишлоқ жойларга жойлаштирилди³⁹, бу эса айниқса муҳимдир, чунки ёшларнинг учдан икки қисми жойлашган қишлоқларда ишлашга бўлган талаб айниқса юқоридир.

«Ёшлар йили» давлат дастури доирасида ёшларни иш билан таъминлашнинг қўшимча имкониятлари қўлга киритилди. Ёшларни иш билан таъминлаш масаласини ҳал қилишда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари муайян ҳисса қўшади. Ўз ҳамюртларини ишга жойлаштиришда кўмак бериш улар фаолиятининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Давлат иш билан таъминлаш масалаларида маҳалланинг ролини кучайтириш чораларини кўрмоқда. 1996 йилда меҳнат бўйича минтақавий ва маҳаллий органлар штатига маҳаллаларда фаолият юритадиган нозирлар (инспекторлар) киритилган.

Кейинги вақтларда ушбу имкониятлар қонунчилик тартибида кенгайтирилди⁴⁰. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўз ҳудудда цехлар, кичик ва хусусий корхоналар, сартарошхоналар, дўконлар, халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқарадиган ширкатлар, фирмалар очиш ҳуқуқига эга бўлдилар. Бунинг ҳисобига маҳаллаларда ушбу ҳудудда яшайдиган фуқаролар, шу жумладан ёшлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий заиф тоифалари учун қўшимча иш ўринлари яратилмоқда. Иш билан бандлик муаммоси

³⁸ Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазифамиздир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2006 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш аянлари ҳамда 2007 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2007 йил 13 февраль.

³⁹ И. Каримов. Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш – барча ислохотлар ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш аянлари ва 2008 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2008 йил 9 февраль.

⁴⁰ «Фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида» (янги таҳрирда) 1999 йил 14 апрелда қабул қилинган 758-1-сон Ўзбекистон Республикаси Қонун.

долзарб бўлган қишлоқ жойларида йирик қишлоқ фуқаролар йиғинларида бандликка кўмаклашиш марказлари ҳузурида фаолият кўрсатадиган аҳолини ишга жойлаштириш ва ижтимоий муҳофаза қилиш бўйича тургун пунктлар ташкил этилди⁴¹. Бу қишлоқ маҳаллаларига ишга жойлашишга эҳтиёж сезувчи шахсларни ҳисобга олиш, ёшларнинг иш билан бандлиги ва касбий йўналиши масалалари бўйича текширишлар ўтказиш, шунингдек, иш билан бандлик ва ишсизлик тўғрисидаги ахборотни шакллантириш ишларини фаоллаштириш имконини бери.

Ҳозирги вақтда маҳаллий даражада ишга жойлаштиришга муҳтож бўлган шахсларни аниқлаш бўйича аниқ мақсадга қаратилган иш олиб боришмоқда. 2007 йилда «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази ва Республика «Маҳалла» жамғармаси томонидан ўтказилган Тошкент шаҳридаги аҳолиси 203,3 минг кишилик 52 маҳалла тадқиқ қилиниши натижаларига кўра ушбу маҳаллалар ҳудудларида яшовчи 77,4 минг меҳнатга лаёқатли аҳоли орасидан 7,1 минг фуқаро (9,2%) иш билан таъминланиши зарур, улардан 6,8 минг киши 30 ёшгача бўлган ёшлардир. Иш излаб юрганлар орасида 1,2 минг киши (16,9%) иш билан таъминлаш марказлари ҳисобида қайд этилганди. Келтирилган маълумотлар амалда маҳаллаларда иш кучининг талаби ва таклифи тўғрисида маълумотларнинг реал банки шаклланишидан далолат беради.

Маҳалла иш билан таъминлаш жараёнига фаол қўшилишни бошлади. Тадқиқ қилинган 52 маҳаллада икки минг фуқаро ўзини ўзи бошқариш органлари кўмагида бевосита иш билан таъминланди, улардан 1,3 минг киши (65,0%) ёшлардир. Маҳалла кўмагида 411 киши янги касбларга ўқитилди, улардан 255 киши (62,0%) 30 ёшгача бўлган ёшларни ташкил қилади.

Иқтисодиётда ёшларни иш билан таъминлаш билан боғлиқ нисбатан қулай ҳолат бўлишига қарамай, бир қатор минтақаларда ёшларнинг меҳнат салоҳиятидан керакли даражада фойдаланилмаяпти, иш билан таъминланган аҳолининг ёш тузилмаси тўғрисидаги маълумотлар бундан далолат беради. Жумладан, 2006 йилда иш билан банд бўлган аҳоли таркибида, умуман республика бўйича 12,4 фоизи, Қашқадарё вилоятида 10,9 фоизи, Самарқанд вилоятида 10,2 фоизи, Сурхондарё вилоятида атиги 9,1 фоизи 16-24 ёшдаги ёшларга тўғри келади. Булар

41 Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Иш билан бандликни ошириш ва меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2007 йил 6 апрелдаги ПК-616-сон қаронга мувофиқ.

туғилишнинг юқори кўрсаткичлари туфайли республикада, масалан, пойтахт минтақасига нисбатан ёшроқ аҳолига эга бўлган минтақалар жумласига киради.

Бундай ҳудудий хусусиятлар каттароқ ёшдаги ёшлар гуруҳларида ҳам кузатилади. Ишлайдиган аҳолининг 19,4 фоизи 25-29 ёшдаги ёшларни ташкил қилди, бироқ бир қатор минтақаларда сезиларли даражада паст: Сурхондарё вилоятида – 17,8%, Навоий вилоятида – 17,6%, Сирдарё вилоятида – 16,7.⁴²

Бир қатор минтақаларда касбга, мутахассисликка ва ишлаш тажрибасига эга бўлмаган ёшлар меҳнат бозорида жиддий рақобатлаша олмайди. Уларнинг бир қисми ишсизлар қаторидан жой олади, чунки меҳнат бозорида ёшлар таклифи талабдан анча баланд.

Ўзбекистонда тадбиркорлик, шу жумладан ёшлар учун меҳнат фаолиятининг етарли даражада муҳим соҳасига айланмоқда. Социологик тадқиқотлар ишлаётган ёшларнинг тахминан 30 фоизи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига тўғри келишини кўрсатди. Бироқ тадбиркорлик тажрибаси учун зарур бўлган дастлабки капиталнинг йўқлиги, микрокредитлаш тизимининг етарлича ривожланмаганлиги ва ундан фойдаланилмаслиги ва бошқа таваккалчиликлар ёшлар соҳасидаги ушбу жараёнларнинг ривожланишига тўсиқ бўлмоқда.

Ислохотларнинг дастлабки йилларида йўқотилган таълим олишга интилишнинг тикланиши ёшларни иш билан таъминлашда сезиларли қадам бўлди. Ҳисоб-китобларга кўра, ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда таҳсил олувчи 16 ёшли ва ундан катта ёшдагиларнинг сони охириги 11 йил мобайнида 601,6 минг кишига (1,7 баравар) кўпайди, меҳнат ресурслари таркибида уларнинг улуши 1995 йилдаги 7,7 фоиздан 2006 йилда 9,9 фоизгача ошди.

Ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда таълим тизимларида таҳсил олувчи ёшларнинг юқори ва ошиб бораётган улуши натижасида ёшларни иқтисодиётда иш билан таъминлаш даражаси аҳолининг бутун тоифасига қараганда анча паст. Ҳисоб-китобларга кўра, 16-29 ёшдаги ёшларни иқтисодиётда иш билан таъминлаш даражаси 55,3 фоизни ташкил қилди, меҳнат ресурсларининг барча бошқа тоифаларида эса 80,0 фоизни ташкил қилди. Шу сабабли иқтисодий жиҳатдан фаол аҳоли сонидан ёшларнинг улуши меҳнат

⁴² Труд и занятость в Узбекистане. Статистический сборник. – Ташкент, 2007. – С. 104.

ресурсларидагидан паст (2009 йилда тегишли равишда 27,7 фоиз ва 34,8 фоизни ташкил қилганди).

Охирги ўн йилда олий ва ўрта махсус касб-хунар таълими тизимида «100 дан ортиқ йўналиш, 265 та мутахассислик ва 700 та касб бўйича бир миллиондан ортиқ мутахассислар тайёрланди»⁴³. Жаҳон тажрибаси касбга ва мутахассисликка эга бўлиш ёшларнинг ишга жойлашиши ва лавозими янада кўтариллиши учун муҳим асос бўлишини кўрсатмоқда.

Иқтисодиётнинг трансформация қилиниши шароитларида бозор иқтисодиётига ўтиш даврида ижтимоий заиф ва ҳимоя қилинмаганлар тоифасига тушиб қолган аҳоли қатлами учун иш билан таъминлаш муаммоси долзарб аҳамият касб этди. Мақбул иш топишда қийинчиликларга дуч келаётган ёшларнинг катта қисми улар қаторидан жой олади. Тошкент шаҳри маҳаллаларини текшириб чиқиш натижасида олинган маълумотларга қараганда ишга жойлашишга муҳтож бўлган аниқланган фуқароларнинг 95,7 фоизини ёшлар ташкил қилади.

Расмий ҳисоб-китобларга қараганда иш билан таъминлашга кўмаклашувчи хизматларда (меҳнат биржаларида) рўйхатга олинган аҳолининг умумий сонидан бир йилда 230 – 240 минг киши ёшларни ташкил қилади. Бироқ ишга муҳтожларнинг амалдаги сони расмий ҳисоб-китобдан анча кўп. Олиб борилган текшириш маълумотларига кўра, меҳнат биржалари ёшлар орасида етарлича оммалашмаган, ишга муҳтож бўлганларнинг атиги 15-17 фоизи уларга мурожаат қилади.

Меҳнат биржаларининг кўмагида ишга жойлашиш даражасини ҳисоб-китоб қилиш йўли билан жорий меҳнат бозорида ёшларнинг рақобатбардошлилигини аниқлаш мумкин. Олинган натижаларнинг қиёсий таҳлил қилиниши бу масалалар айниқса энг охирги йилларда ижобий динамикага эга эканлигини кўрсатмоқда. Жумладан, 1995 йилда меҳнат билан шуғулланадиган ёшга қадам кўювчи ёшларнинг (16-18 ёш) ишга жойлашиш даражаси 66,1 фоизни, 2000 йилда 67,2 фоизни, 2005 йилда 74,3 фоизни 2009 йилда 81,7 фоизни ташкил қилди. Каттароқ ёшдаги гуруҳга кирадиган ёшларнинг (19 – 29 ёш) ишга жойлашиш даражаси тегишли равишда 61,5; 70,5 ва 80,5 фоизни ташкил қилди, яъни ўсиш тенденциясига эга. Боз устига, у

⁴³ И. Каримов. Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш – барча ислоҳотлар ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2008 йил 9 февраль.

ҳам шаҳарларга, ҳам қишлоқ жойларига хосдир. Бундай ижобий қадамлар аҳолини ишга жойлаштириш бўйича иш билан таъминлашга кўмаклашувчи хизматларнинг фаолияти фаоллашиши, улар инфратузилмаларининг иш берувчилар билан ўзаро муносабати яхшиланиши, шунингдек, жорий меҳнат бозори таълим тузилмаларида ёшларни касбга ўқитиш учун имкониятларнинг кенгайиши билан изоҳланади.

Ёшларнинг ишчи кучига бўлган талаб – таклиф нисбати унинг рақобатбардошлиги ва талабгорлигини ифода этувчи муҳим кўрсаткич бўлиб қолмай, балки жамиятдаги ижтимоий барқарорликнинг ўзига хос кўрсаткичи ҳисобланади. Мана шулар ҳисобга олинган ҳолда меҳнат ресурслари юқори бўлган шароитларда меҳнат бозорининг ёш қатнашчиларига татбиқан иш кучига бўлган талаб-таклиф нисбатининг яхшиланиши барқарорлаштирувчи омил бўлади ва республика учун алоҳида аҳамият касб этади.

Шунга қарамай, Ўзбекистонда ёшларни иш билан таъминлаш ва уларнинг рақобатбардошлигини ошириш муаммоси ҳал қилинди деб айтиб бўлмайди, чунки ўзининг меҳнат фаолиятини бошлаётган ёки иш жойини ўзгартираётган ёшларнинг кичик қисмигина ушбу тузилмалардан ўтади. Ёшларнинг кўпчилиги мустақил равишда иш топишга ва ишга жойлашишга ҳаракат қилади. Ижтимоий фаол гуруҳ сифатида ёшлар кўп жиҳатдан ўзининг ишга жойлашиш масаласини ва ўзининг ижтимоий-касбий мақомини ўзгартириш муаммосини мустақил ҳал қилишга мойил.

Жорий меҳнат бозори маълумотларини таҳлил қилиш ёшларни иш билан таъминлаш ва улар орасидаги ишсизлик муаммоси айниқса қишлоқ жойларида сезиларли эканлигини кўрсатмоқда. Охириги йилларда иш билан таъминлашга кўмаклашувчи хизматларда рўйхатга олинган ёшлар умумий сонининг 75-77 фоизи қишлоқ жойларига тўғри келади. Қишлоқларда меҳнат ресурсларининг ярмидан кўпи истиқомат қилади ва меҳнат қилишга лаёқатли ёшга қадам қўювчи ёшларнинг сони ортиб бормоқда. Катта демографик таъйиқ остида бўлган қишлоқ меҳнат бозоридаги вазият етарлича кескинлигича қолмоқда.

Меҳнат бозори инфратузилмасининг кичик кўрсаткичлари ва ишчи кучининг паст сифат таркиби қишлоқ жойларига хосдир. Кўпчилик қишлоқ туманларининг меҳнат ресурсларига тўлиб-тошганлиги туфайли ишчи кучи сони муттасил ўсиб бормоқда, бу эса ишни йўқотиб қўйишни ва фаолиятнинг мақбул соҳасини

танлашдаги қийинчиликларни реал қилиб қўяди. Бу муаммо маҳсулот бирлигига сарфланадиган меҳнат харажатиининг камайиши ва ортиқча ишчи кучидан халос бўлиш жараёнларининг кучайиши, жамоат хўжаликларининг фермер хўжаликларига айлантирилиши жараёнида айниқса кескин тусга кирди.

Қайд этилган омиллар туфайли ёшларнинг муайян қисми норасмий иқтисодиётда, яъни вақтинчалик ва бир марталик ишлар билан таъминланган. Ўзбекистонда норасмий иқтисодиётда иш билан таъминланганлар сони катта ва у ортиб бормоқда. 2003 йилдаги 29,3 фоизга нисбатан 2009 йилда республика ишловчи аҳолисининг 34,5 фоизи унга тўғри келди.

Норасмий равишда иш билан таъминланганлик аҳолининг ҳар хил тоифаларини, жумладан, вақтинчалик, мавсумий ишларда ишловчилар, бозорларда савдо қилувчилар, кичик тадбиркорлар ва бошқаларни қамраб олади. Ушбу секторда иш билан таъминланганларнинг 30,9 фоизи ёшлар улушига тўғри келади, вақтинчалик ва мавсумий ишларда иш билан таъминланган барча ишлайдиган ёшларнинг умумий сонидан 12,7 фоизни ташкил қилади.

Кўпчилик ёшлар, асосан қишлоқ аҳолиси миграция йўли билан ўзларининг доимий яшаш жойларидан ташқарида иш қидиради. Текшириш маълумотларига кўра, асосан ёшлар (60,9%), энг аввало, юқори касбий маҳоратга ва малакага эга бўлмаган ёшлар ички миграция оқимларини ташкил қилади. Тошкент шаҳрига иш излаб келган сўраб чиқилган ёш ишчи мигрантларнинг ярмидан кўпи (55,2%) аввал иқтисодиётнинг расмий секторидан бирор-бир доимий иш билан шуғулланмаган. Шаҳарнинг норасмий меҳнат бозорларида иш топишга ҳаракат қилаётган кишиларнинг тўртдан уч қисми қишлоқ аҳолиси ҳисобланади.

Ўзбекистон ёшлари халқаро меҳнат бозорларини фаоллик билан ўзлаштирмоқда. Ҳозирги вақтда ёшларнинг меҳнат миграцияси жаҳонда катта миқёсга эга бўлиб бормоқда. БМТнинг баҳолашича, халқаро мигрантлар умумий сонининг учдан бир қисми 15-29 ёшдаги ёшларга тўғри келади⁴⁴. Ўзбекистонда ёшларнинг меҳнат миграцияси умумжаҳон қонуниятларига мувофиқ юз бермоқда. Расмий ҳисоб-китоб маълумотларига мувофиқ, 2009 йилда республикадан ташқарига иш излаб чиққанларнинг учдан бир қисмини (36,3%) 16-29 ёшдаги ёшлар ташкил қилади.

⁴⁴ Народонаселение мира в 2006 г. Миграция молодежи. Издание UNFPA, 2007.

Ёшларнинг норасмий иқтисодиётда иш билан таъминланиши иқтисодиётнинг расмий сектори тармоқларида уларнинг етарли даражада талабга эга эмаслиги ва сақланиб қолаётган ёшлар ишсизлиги муаммоси билан изоҳланади. Бироқ кўпчилик ёшлар норасмий иқтисодиётда иш билан таъминланишни вақтинчалик ҳолат деб ҳисоблайди.

Шундай қилиб, ҳозирги вақтда қуйидагилар ёшларни иш билан таъминлашда асосий муаммолар бўлиб ҳисобланади:

- ёшларнинг меҳнат бозорида етарлича рақобатбардошли эмаслиги;
- қишлоқ меҳнат бозорида ёшларнинг ишчи кучига бўлган талабнинг нисбатан камайиши;
- ёшлар ишчи кучининг қишлоқдан шаҳарга қайта тақсимланишига тўсқинлик қилувчи шаҳарларнинг миграцион сифимининг қисқариши;
- қишлоқ ишчи кучига бўлган талаб-таклиф номутаносиблигининг кучайиши. Шаҳар меҳнат бозорларида йилдан йилга малакали ишчи кучига бўлган эҳтиёж ошиб бормоқда. Шаҳарлардаги янги ташкил этилаётган ва бўли ишчи ўринлари касбга ўқитилган кишиларни талаб қилади, қишлоқдан келувчи таклиф эса – асосан малакасиз ишчи кучидир;
- қишлоқ саноатининг ва қишлоқ хўжалигидан ташқарида иш билан таъминлашнинг бошқа соҳалари ривожининг паст суръатлари, бу эса қишлоқ жойларида янги иш ўринларини яратишга тўсқинлик қилмоқда ва меҳнат билан шуғулланувчи ёшга қадам қўювчи ёшларнинг иш билан таъминлашини чекламоқда;
- иқтисодиётнинг норасмий секториди, шу жумладан вақтинчалик бир марталик ишларда ёшларнинг нисбатан юқори улуши;
- ишловчи ёшларнинг катта қисми уларнинг улушига тўғри келадиган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида яратиладиган иш ўринларининг етарлича барқарор эмаслиги.

4-БОБ ЁШЛАР ВА МАЪНАВИЯТ

Бизнинг жамиятимизда ижтимоий турмуш ҳаётининг барча соҳаларида содир бўлаётган янги ходисалар ёшларнинг фаол тутган ўрнига, уларнинг маънавий қарашлари ва мақсадларига боғлиқ.

Ёшлар ижтимоий гуруҳ сифатида, ўзига хос кўзлаган мақсади ва кадриятларни ифодоловчиси сифатида мамлакатдаги ижтимоий тизим ривожига бевосита фаол таъсир кўрсатади.

Мамлакатни янгиланиш жараёнида айнан шу гуруҳ яқин келажакда ҳал этувчи кучга айланади.

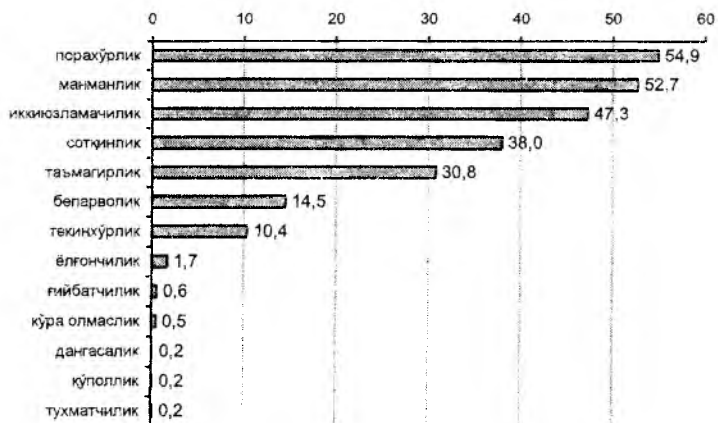
Ёшларни ижтимоий ривожланишини уларнинг маънавий савияси даражаси орқали аниқласа бўлади. Ёшларнинг маънавий қарашлари уларнинг миллий, диний, ўз ўзини англаш ҳолатлари, талаблари, уларни ҳаётдаги фаолияти орқали ўз аксини ифода этади.

Ўзбекистон ёшларининг ҳозирги замон ахлоқининг ҳолати, унинг ғоявий дунёқараши, маънавий йўналишлари, фуқаровий нуқтаи назарлари, маданий хордиқни қандай чиқариши, ижтимоий фаоллик даражасини очиб бериш социологик тадқиқотнинг асосий масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ўтказилган социологик тадқиқот натижаларига биноан ёшларнинг фикрича, одамнинг маънавиятини белгилаб берувчи асосий сифатлар - бу “ҳақгўйлик” (60,8%), “миллий кадриятларни ҳурматлаш” (55,5%), “ўз халқини тарихини яхши билиш”, “миллий ғурур туйғусини ривожлантириш” (44,2%), “қалб поклиги” (39,1%), “камтаринлик” (39,5%), “миллатлараро ва ҳудудлараро бағрикенглик” (29,6%), “экстремистларга салбий муносабат” (19,5%), “меҳнатсеварлик” (0,5%), “маданийлиги” (0,9%), “билимдонлиги” (0,7%) дир.

Сўров тадқиқотида қатнашган респондентлар фикрига қараганда ёшларимизнинг ярмидан кўпи порахўрликни – 54,9%, такаббурликни – 52,7%, шу билан бирга иккиюзламачиликни – 17,3%, бепарволикни – 14,5%, текинхўрликни – 10,4%, ёлғончиликни – 1,7%, хасадни – 0,5%, ғийбатни – 0,6%, тухмаг, дангасалик ва қўполликни – 0,2% ёқтирмас экан.

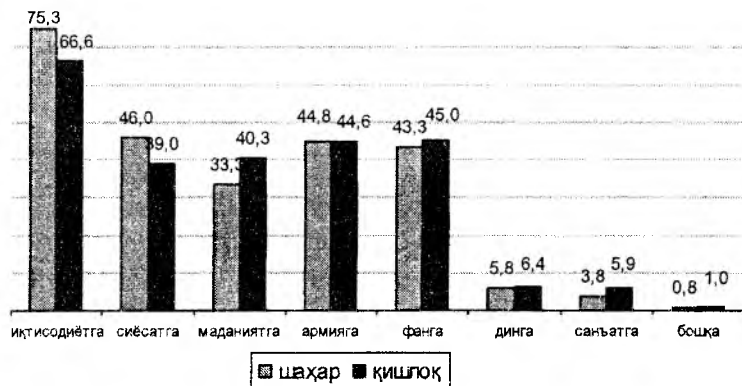
3-расм. Ёшлар томонидан инсондаги энг салбий ҳолатлар қаторида қуйидагилар кўрсатилган, %

Ёшларнинг фикри бўйича халқнинг кучи миллатнинг бирдамлилигида ва жипслашганлигида, унинг оламшумул ахамияти аввало иқтисодиётда – 69,7%, мамлакатнинг қуроли кучларида – 44,6%, илмда – 44,4%, сиёсатда – 41,5%, одоблигида – 37,7% деб таъкидлашган. Ёшларнинг қатта бўлмаган қисми санъатни – 51,1% ва динни – 6,2% моҳиятини белгилаб ўтишган.

Ҳам қишлоқ, ҳам шаҳар ёшлари учун иқтисодиёт, қуроли кучлар, илм, маънавият, сиёсат, санъат ва дин устувордир.

4-расм. Қишлоқ ва шаҳар ёшларининг фикрича халқнинг кучи қуйидаги омилларга боғлиқ, %

Ватан сўзининг маъносига Ўзбекистон ёшлари алоҳида урғу беришар экан. Ёшларнинг мутлоқ кўпчилиги “Дунёда давлатлар кўп, лекин бизнинг Ўзбекистон ватанимиз - ягона ва ҳеч қаерда топилмайди” деган фикрни билдиришган. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов маънавият масалаларига катта эътибор бермоқда. Бунини ёшлар юқори баҳолашяпти ва бу эътибор ёш авлодни маънавиятини оширишда сезилмоқда деб сўралганларнинг 84,2 фоизи қайд этишади.

2008 йилнинг май ойида Президентимизнинг **“Юксак маънавият – енгилмас куч”** китоби чоп этилган эди.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, ушбу китоб ҳақида 63,6 фоиз ёшлар–билишади. Бу китобни ўрта махсус маълумотлилардан 88,9 фоизи ва олий маълумотлилардан 77,8 фоизи яхши билишар экан.

Президентимизнинг **“Юксак маънавият – енгилмас куч”** китоби чоп этилганлиги ҳақида ҳабари бўлган ёшлар ичида 58,1 фоизи бу китобни ўқишган. Улардан 12,2 фоизи тўлиқ ва 45,9 фоизи эса қисман ўқиб чиқишган. Асосан булар олий маълумотга эга бўлган ёшлардир (85,7%). Шу билан бирга сўралганларнинг 41,9 фоизи бу китоб ҳақида эшитган бўлсада, лекин уни ўқиб чиқишмаган.

Келтирилган кўрсаткичлар яна бир бор шунга далил бўлмоқдаки, кўпчилик ёш ўзбекистонликлар ўз халқининг тарихи ва анъаналари, миллий маданиятига содиқдирлар.

Ёшларда маънавият ва миллий ўзликни шакллантиришни муҳим томонлардан бири, улар ўзини яшаётган мамлакатнинг фуқароси деб хис этишади.

Бу аснода “Ватан деганда Сиз нимани тушунасиз?” деган саволга берилган жавоблар ибратга сазовордир. Кўпчилик респондентлар учун Ватан уларнинг туғилган жойи (59,0%) ва ўсган маконидир (29,8%).

Республиканинг 10,1 фоиз респондентлари “Ватан” тушунчасини “Мустақил Ўзбекистон” билан тенглаштирмоқдалар. Улар ичидан: ўзбеклар -10,6 фоиз, қорақалпоқлар – 8,2 фоиз, Ўрта Осиё миллатлари – 8,1 фоиз, рус миллатига мансуб бўлганлар – 3,1 фоизни ташкил этади.

Сўров натижаларидан яна шу маълум бўлдики, ёшларда Ватанга бўлган севги ва садоқат хислари ниҳоятда юқоридир. “Ватанпарварлик деганда Сиз нимани тушунасиз?” деган саволга жавоб берганларнинг ярмидан кўпи (66,4%)ни нуқтаи назари

бўйича “Ватанга севгида”, 55,5% – “Ватанга сидқидилдан ҳизмат қилишда”, 41,3 фоиз респондентларнинг фикрича - “Ватанни ҳимоя қилишга тайёрлигида”, 24,7% - “миллий анъаналарни ва урф-одатларни қадрлашда”, 21,1% ёшларни кўрсатишча – “Ўзининг халқини жаҳоншумул обрўсини кўтаришда” деб ифодаланмоқда, лекин респондентларнинг тўртдан бир қисмида ватапарварлик хисси хали шакланмаган экан.

“Ўзининг халқига софдиллик” деганда 45,8 фоиз ёшлар томонидан “Ўзининг халқига мухаббат”, 32,2 фоиз – “Бахтли келажак учун кураш”, 21,2 фоиз – “Ўз халқининг анъаналарини, тарихини билиш ва ҳурматлаш” деб айтиб ўтилди.

Ўз анъаналарини, тарихини ва маданиятини билиш ва ҳурматлаш 21,7 фоиз ўзбеклар учун хосдир, айниқса рус миллатига мансуб бўлганлар учун бу кўрсаткич юқоридир (56,3%).

Ўзбекистоннинг келажак тақдирини ёшлар учун муҳимдир. Улар Республикада содир бўлаётган жараёнларга лоқайдлик билан қарашмайди. Ёшлар фикри бўйича Ватанимизни келажакда гуркураб кетиши учун имкон туғдириб берадиган асосий омиллар ичида – “ижтимоий-иқтисодий ислохотлар” (55,5%); “халқнинг фаровонлигини ошириш” (55,3%); “умуминсоний кадрлар ривожланишида ўзбек миллатини ўрни” (49,6%); “миллий урф-одатларни ва анъаналарни сақланиши ва тикланиши” (46,8%); “ижтимоий-сиёсий барқарорлик” (48,9%); “миллатлараро тотувлик” (41,4%), “шахснинг ҳуқуқий эркинлигини ривожини” (15,8%); “ёшларнинг ҳаётини ва фуқаровий фикрини фаоллигини” (11,8%) ҳисобланади. Барча поғоналарда ишлайдиган раҳбарларнинг маънавиятини ва малакасини ошириш зарурати ҳақида ёшларнинг 11,0 фоизи ўз фикрларида қайд этган.

Кўпчилик ёшларимиз тасаввурда миллий ўзлик “халқнинг урф-одатлари ва анъаналарида” (56,3%), “миллатнинг ўзига хос маънавиятида” (48,0%), «Ўзбекистонни миллий мустақиллигида» (42,2%), «ўз халқининг бой ва мазмунли тарихида» (33,4%), «миллий фикрлашда» (19,5%), «аждодаларнинг буюк меросида» (24,7%), «она тили ва миллий маданиятида» (17,3%), «ислом динига мансублигида» (7,2%) ифодаланади.

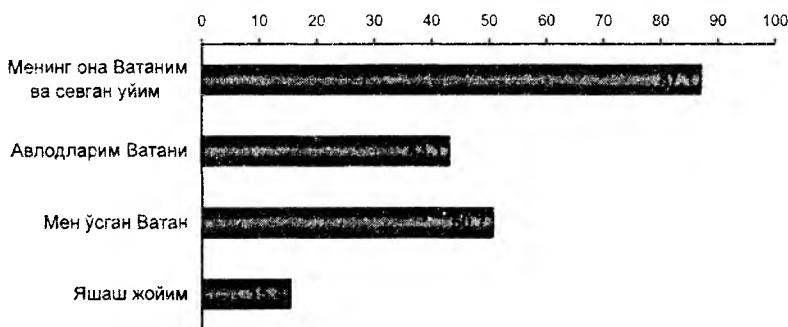
“Миллий ўзлик” деганда респондентларнинг учдан бир қисми (33,4%) “халқнинг бой ва мазмунли тарихи”, 21,5 фоизи эса - «бизнинг аجدодларимизнинг буюк мероси» деб тушунадилар, миллий ўзликни ривожланишида ва тикланишида маънавий манбаларни аҳамияти, буюк аجدодларимизни меросини қиймати

катта деб биладилар. Бу фикрга қўшилганларни 40,3 фоизи махсус ўрта маълумотга эга.

Ёш авлод ўзининг тажрибасида давлат мустақиллиги ва ўзининг келажаги афзалликларини баҳоламоқда ва шунинг учун “миллий мустақиллик” тушунчаси янги маънога эга бўлиб “миллий ўзликни” амалга оширувчи муҳим омил сифатида тан олинапти. “Миллий мустақиллик”ни 14-19 ёшдаги ҳар бир учинчи респондент (34,8%) “миллий ўзлик”ни ташкил этувчи асосий қисми деб тушунар экан.

Ўзбекистоннинг миллий мустақиллигини аҳамияти ҳақида 50,2 фоиз ёшлар эрганги кунга ишончи, учдан бир қисми (32,0%) ўзбек халқининг тарихини чуқурроқ билишга, буюк аجدодлар ҳаётини, она тилини ўрганишга, миллий байрамларни ўтказишга кенг имкониятлар яратилганини кўрсатишди. Мустақиллик туфайли 31,2 фоиз респондентлар - сайлаш ва ўз фикрини эркин изҳор этиш, 35,7 фоизи - чет элларга бемалол бориб ўқиш, 35,7 фоизи - ўзини келажагини бемалол белгилаш, 18,5 фоизи - ўзининг ишини, бизнесини йўлга қўйиш имконияти, ҳар бир бешинчиси 20,5 фоизи - буюк аجدодларнинг маънавий-маданий меросига эркин қўшилиш, 17,8 фоизи –ривожланган давлатларнинг нуфузли ўқув муассасаларида ўқишга имконият, 19,1 фоизи - сиёсий эркинлик, 3,7 фоизи - миллий давлатчиликни шакллантириш ва ривожлантириш имконияти, 4,4 фоизи - янги жамиятни қуриш ҳуқуқлари ва шароитларини пайдо бўлганлигини кўрсатишган.

5- расм. “Сиз учун Ўзбекистон нимани аңглатади?”, деган саволга берилган жавобларнинг тақсимланиши. %

Юқоридаги 3-расмдан кўриниб турибдики, кўпчилик респондентлар (87,1%) учун Ўзбекистон аввало севимли Ватани ва уйи, 43,1 фоизи - аجدодларнинг Ватани, ёшларнинг ярмиси учун

(50,7%) – туғилган мамлакати ва фақат 15,4 фоизи учун яшаб турган жойи экан.

Ёшларни Миллий истиклол ғояси асосида тарбиялашда буюк аждодларнинг асарларини чуқур ўрганиш зарур деб 49,2 фоиз, оилага ва тарбиявий ишлар сифатига эътибор бериш деб – 45,1 фоиз, ёш йигитнинг фаол дунёқарашини рағбатлантириш, иқтисодий шароитларни ташкил қилиб бериш зарур деб – 37,4 фоиз, ёшларни жамоат ишлари билан бошқаришга изчил жалб этиш деб – 32,6 фоиз, оммавий ахборот воситаларини (телевидения, радио, матбуот) иш сифатини ошириш деб – 38,9 фоиз, Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарларини чуқур ўрганиш зарур деб – 35,7 фоиз, мактабларда, коллежларда, лицейларда ва олий ўқув юртларида тарбиявий ишларни яхшилаш деб – 38,5 фоиз, ёшларга кўпроқ сиёсий ҳуқуқларни бериш, шу қаторда давлат бошқарувида иштирок этишга эътибор бериш деб - 26,6 фоиз, ёш авлодни сиёсий ахборотлар билан таништиришни яхшилаш деб - 14,8 фоизи қайд этган.

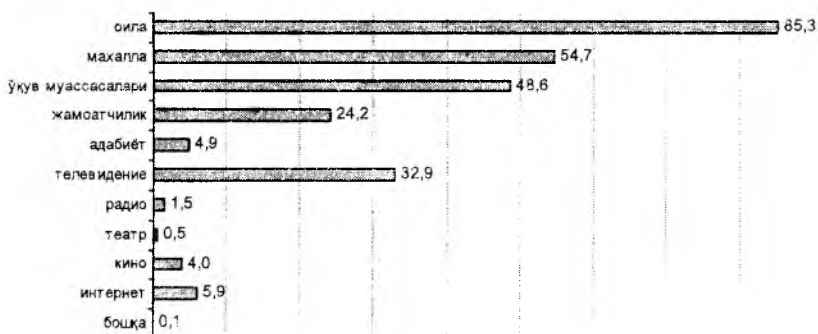
Ёш ўзбекистонликларнинг мутлақ кўпчилиги (94,7%) ёш авлоднинг маънавиятига салбий таъсир кўрсатувчи сохта ғояларни тарқатувчиларга нисбатан кескин салбий муносабатдадирлар. Респондентларни 60,2 фоизи - “Сохта ғояларни тарқатувчилар ўзининг ғаразли манфаатлари туфайли ёшларни ногўғри йўлга етаклаб бормоқда” деб билади, ҳар бир учинчиси – 27,0 фоизи уларни душман, 6,9 фоизи - узоқни кўраолмайдиган кишилар деб, 5,6 фоизи - ҳаётнинг асосий қадриятларини тушунмайдиган кишилар деб ҳисоблар экан.

Ўзбекистонликлар ўқув муассасаларни, маҳалла ва оилани ёшлар маънавиятини ривожлантиришда муҳим ўрин эгаллашини юқори ўринга қўймоқдалар.

Ёшларнинг маънавиятини ривожланишига таъсир кўрсатадиган омилар орасида энг кўп ўринни эгаллаган деб интернет, адабиёт, кино, радио, театрларни келтиришган.

Бугунги кунда телевиденияни аҳамияти жуда муҳим. Кўпинча одамлар ўзининг бўш вақтини катта қисмини зангори экран ёнида ўтказишади.

6- расм. Ёшлар маънавияти юксалишига таъсир этувчи асосий омиллар, %

Тадқиқот натижаларидан шу маълум бўлдики, ёшларнинг фақат 0,4 фоизи телевизор кўришмас экан. Ёшлар маънавиятининг ривожига таъсир этувчи омил сифатида телевиденияни ахамиятини аниқлаш учун унинг таъсири ва табиати ўрганилди.

7- расм. Телевидениянинг ёшлар маънавиятига таъсир этиш даражаси хақида респондентлар фикри, %

Ҳозирги замон ёшларининг кўпчилигини (83,6%) телевиденияни шахс маънавиятига таъсири бор эканлигига ишончи комил, учдан бир қисми сезиларли даражада эканлигини билдирмоқда (36,1%).

“Телевиденияда ёшларга салбий таъсир этувчи кўрсатувлар борми?” деган саволга 37,6 фоиз респондент ижобий жавоб берган. Ҳар бир учинчи ўзбекистонлик (31,6%) буни инкор этди ва ҳар бир учинчиси (30,8%) жавоб беришга қийналди.

8 -расм. Телевидениядаги ёшлар маънавиятига салбий таъсир этувчи кўрсатувлар борми?, %

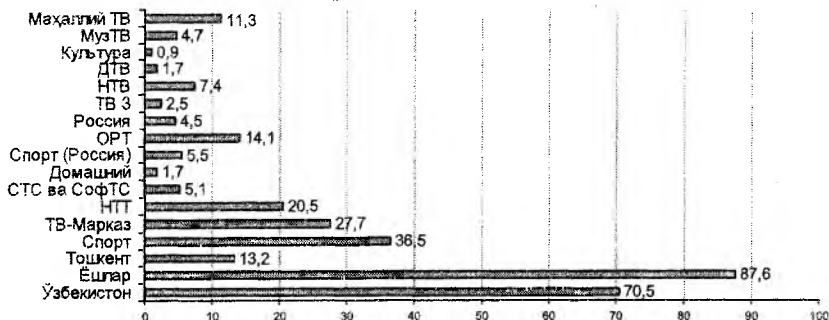

76,9 фоиз ёшлар фикри бўйича бундай салбий таъсирни асосан чет эл фильмлари кўрсатишади деб келтиришган. Худди шу фикрни 72,5 фоизи шаҳарда яшовчи ёшлар, 71,4 фоизи олий маълумотга эга бўлган респондентлар, 68,3 фоизи олий ўқув юрти талабалари билдиришган.

Миллатлар бўйича олинган қатламларда маънавиятга салбий таъсир этувчи кўрсатувларга турли муносабатлар билдирилган. Масалан, рус миллатига мансуб бўлганларнинг ҳар иккинчи вакили (50,0%) рекламани ва шоу-кўрсатувларни белгиллаган.

Қорақалпоқларнинг 57,1 фоизи чет эл фильмларини, учдан бир қисми (28,6%) рекламани ва шоу-кўрсатувларни белгиллаган. Ўрта Осиё миллат вакиллари ҳам чет эл фильмларни (72,8%), шоу-кўрсатувларни (9,1%), маҳаллий ва россиянинг шоу-кўрсатувларини (14,3%) белгиладилар.

9- расм. Ёшлар орасида телевидения каналларини кўрувчилар, %

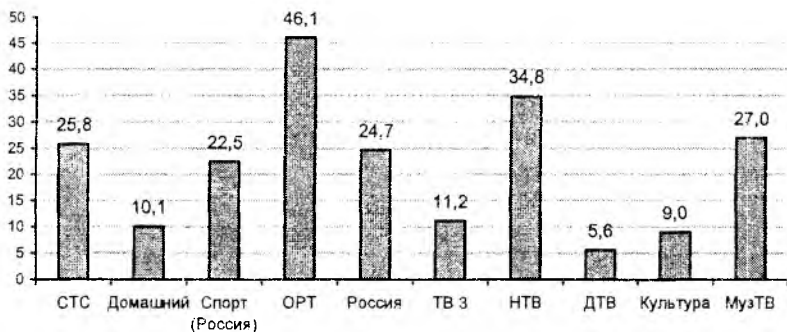
Социологик таҳлиллар шуни кўрсатдики, ҳозирги замон ёшлари турли каналларни кўрар экан. Асосан “Ёшлар” каналини – 87,6%, “Ўзбекистон” марказий каналини- 70,5%, Ўзбекистон спорт каналини – 36,5%, “ТВ Марказ” каналини – 27,7%, НТТ каналини – 20,5%, “Тошкент” каналини – 13,2%, “ОРТ” Россия каналини – 14,1% ва маҳаллий телевиденияни – 11,3% кўришни афзал деб билишар экан.

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, “Ўзбекистон” телеканалини ва махсус ёшлар муҳитини кўзлайдиган “Ёшлар” каналини рейтингини анча баланддир. Маҳаллий каналлар 2002 йилга нисбатан қиёслаганда (2,1%) ёш томошабин мухлислари сонини (11,3%) оширишди, лекин рейтинг бўйича бошқа телеканаллардан анча орқада, саккизинчи ўринни эгаллаб турибди.

Муайян сўровлар шуни кўрсатмоқдаки, “Ёшлар” канали мухлислари турли 14 дан 19 ёшдаги ва маълумоти ҳар хил даражада бўлган барча вилоятларда бор экан (86,1% - 89,4%), бу канал мухлислари Тошкент шаҳрида анча кам экан (52,8%).

Россия телевидениясини асосан пойтахт ёшлари кўрар экан, улар ОРТ, НТВ, Россия, Спорт, МузТВ, СТС, ДТВ, ТВ3, “Домашний”, “Культура” каналларини афзал деб ҳисоблашар экан.

10 -расм. Тошкент шаҳар ёшлари орасида Россия каналларини кўрувчилар, %

Россия телевиденияси 1-каналнинг ихлосмандларининг кўп қисми рус миллатига мансуб бўлган респондентлардан ташкил топган (84,4%), Россия телевидениясини бошқа каналларини респондентлар томонидан танлашда ҳам худди шу ахвол кузатилди. Ёш фуқароларни маънавий маданияти даражасини ва улар дунёкарашини акс эттирадиган телевидения кўрсатувларини

танлашда, уларни диққат доираси, қадриятлари ва йўналишларини ўрганиш - тадқиқотнинг муҳим томонини касб этади.

Олинган маълумотлар шуни кўрсатдики, ёшлар кўнгили очадиган дастурларга (61,3%), кинофильмларга (45,8%), янгиликларга (45,7%), спорт кўрсатувларга (32,4%) ва билим орттирадиган кўрсатувларга (35,7%) алоҳида хурмат билан қарамоқдалар.

Ёш респондентларни энг кам қизиқтирадиган кўрсатувлари бу - муаммоли (10,2%), ижтимоий-сиёсий (4,6%), иқтисодий (5,8%), диний (3,7%) кўрсатувлардир.

Сўров натижалари бўйича, у ёки бу дастурлар орасида “Янгиликлар” учинчи ўринни эгаллаб турибди. Бу тахлилий ахборот дастури ёшларни 45,7 фоизини қизиқтирар экан. Қишлоқ худудларида яшовчи респондентларнинг 48,3 фоизи ва шаҳарликларнинг 41,3 фоизи, шулардан 48,3 фоизи эркаклар ва 43,2 фоизи аёллар бўлиб, 25-29 ёшдагиларни 54,2 фоизи ёшлар ва 51,2 фоизи Ўрта Осиё миллат вакиллари, 47,0 фоизи ўзбеклар, 34,4 фоизи рус миллатига мансуб бўлганлар ва 24,6 фоизи қорақалпоқликлар бу дастурни ёқтиришар экан.

11- расм. Телекўрсатувларнинг рейтинг, %

Ёш бўйича ва маълумоти бўйича кўрсаткичлар шуни кўрсатяптики, ёши улғайган сари ва билим даражаси ошиб боргани сари билан “Янгиликлар” дастурига 14 ёшдан (40,8%) 29 ёшгача (54,2%), тўлиқ ўрта маълумотга эга бўлмаганлар (42,7%), ўрта махсус ва олий маълумотга эга (59,3%) бўлган респондентларнинг қизиқиши ортиб борар экан.

Олинган маълумотлар ҳар хил ижтимоий тоифадаги ёшларни “Янгилликлар” ахборот дастурига кизиқишларини намоёиш этмоқда. Лекин бу ҳолат атайлаб ёшлар муҳитига йўналтирилган тахлилий-ахборот дастурини ташкил этишига салбий таъсир этмаслиги керак, чунки, ёш фуқароларнинг ярми “Янгилликлар” дастурига тўла қонли кизиқмайдилар.

Шу билан бирга шахс савиясини оширишга, илмий ютуқлар билан ганишишга, янги билимларни эгаллашга, онгини оширишга оид дастурлар муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатяптики, ёш респондентларнинг учдан бир қисмини (35,7%) муайян дастурлар кизиқтирар экан.

Ушбу дастурларни кўпроқ шаҳарда яшовчи респондентлар (39,0%) афзал кўрар экан, қишлоқда яшовчи респондентлар 33,9 фоизни ташкил этади, худди шундай ушбу дастурлар 38,4 фоиз ёш қизларга, 33,0 фоиз йигитларга кўпроқ ёқар экан.

Билим олишга имкон берадиган дастурлар кўпроқ 20 ёшгача бўлган ёшларга ёқар экан. Респондентлар улғайган сари, уларнинг бу дастурларга нисбатан кизиқиши пасаяр экан, лекин талабалик даврида яна кўтарилар экан (48,2%).

Кўриниб турибдики бу нарса ёш улғайиши ва билим даражаси ошиши ва тажриба ортишига боғлиқ эмас, балки бунга сабаб бизнинг телевидениядаги билим берадиган кўрсатувлар сифати ва унинг хилма-хиллиги йўқлиги, дунёни ўрганувчи илмий кўрсатувларни камёблигидир.

Респондентларнинг учдан бир қисми (32,4%) ўз кизиқишларини спорт кўрсатувларига қаратишган, ёқтирадиган кўрсатувлар ичида улар бешинчи ўринни эгалламоқда. Спорт дастурлари кўпроқ ўспирин йигитларга (51,5%) ёқади. Бу 20 ёшгача (35,2%), қишлоқда яшовчиларга (34,4%), мактаб, коллеж, лицей ўқувчиларига (35,3%) ва талабаларга (42,9%) ёқишини тушунса бўлади, чунки бу тоифадаги ёшларга жисмоний фаолликка ва спортга бўлган кизиқиши табиийдир.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги замон ёшлари муаммоли (10,2%), ижтимоий-сиёсий (4,6%), иқтисодий (5,8%) ва бир қатор бошқа тахлилий махсус дастурларга кизиқиши кам.

Барча ёш томошабинларнинг тахлилий-янгилик кўрсатувларига бўлган муносабатларни олганда, биз шуни гувоҳи бўламизки, ёшларнинг кўпчилиги ўзининг талаб ва кизиқишларида дунё ва

мамлакатдаги ҳаётни билишга, маънавий, интеллектуал ривожланишга интилоқда.

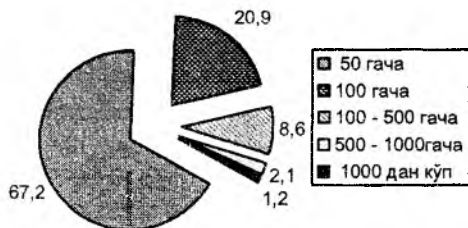
Телевизион кўрсатувларнинг диний мавзуси фақат 3,7 фоизгина ёшларни жалб этар экан. Бу мавзу йигитларга нисбатан (3,3%) кўпроқ қизларни (4,2%), кишлоқда яшовчиларга нисбатан (3,0%), шаҳарда яшовчиларни (5,0%) қизиқтирар экан.

Диний кўрсатувларни Ўрта Осиё миллат вакилларида 7,0 фоизи, ўзбеклардан 3,8 фоизи кўришади. Қорақалпоқликларни ва рус миллатига мансуб бўлганларни умуман қизиқтирмайди. Диний кўрсатувларга қизиқиш пастлиги ёшларнинг дунёвий дунёқарашини, диний эътиқоди ва виждони масалаларида давлатни конструктив сиёсатини ва шу билан бирга ёш фуқароларни хилма-хил билимларга эҳтиёжини акс эттиради.

Ҳозирги замон фуқароларининг кўп қисмида билим даражаси ички маънавиятига ҳар доим мос эмас. Маданий кадрларнинг биринчи галда ўз мақсадларига эришиш учун, мансаб бўйича кўтарилиш, жамиятда катта обрў орттириш воситаси сифатида хизмат қилади.

Респондентларнинг маънавий маданиятини ва билим даражасини аниқлаш мақсадида “Сизнинг уйингизда тахминан қанча китоб бор?” деган саволга бир қатор жавоблар олинган эди.

12 -расм. Уй кутубхонасидаги китоблар миқдори, %

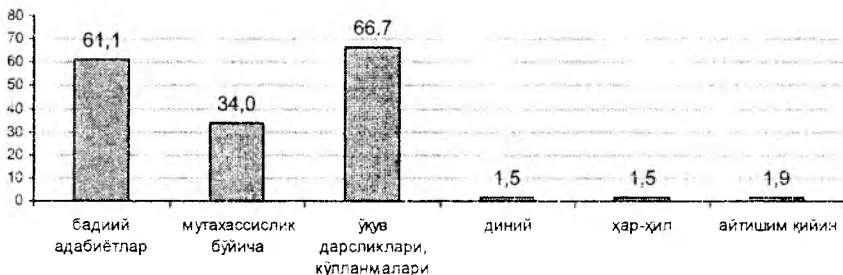

Социологик тадқиқот натижаларидан кўриниб турибдики, кўпчилик ёшларнинг уй кутубхонасида 50 тагача китоб борлиги аниқланди. Респондентларнинг уй кутубхоналарида китобларнинг ўртача миқдори ҳам шаҳарда, ҳам кишлоқ ҳудудида яшовчиларда 50-100 тагача бор эканлигини кўрсатди.

Бу юқори кўрсаткич, чунки ўсиб келаётган авлоднинг маънавий тарбиясига уй кутубхоналаридаги китоблар сони кўп бўлган оилаларда жиддий эътибор кўпроқ берилиши сезилар экан.

“Сизнинг ўйингизда қандай китоблар мавжуд?” деган саволга ёшларнинг 66,7% - дарсликлар ва ўқув қўлланмалар, 61,1% - бадиий адабиётлар, 34,0% - мутахассислик бўйича ва 1,5% - диний китобларни борлигини кўрсатишган.

13- расм. “Ўйингизда қандай китоблар бор?” деган саволга берилган жавобларнинг тақсимланиши, %

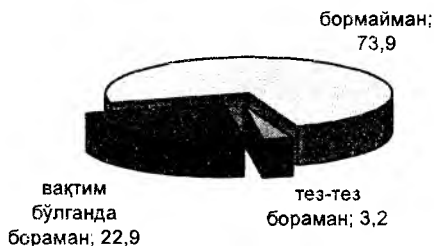

Ёш ўзбекистонлик респондентларнинг 41,1%- романларни, 30,3% - мутахассисликка оид, 28,8% - Ўзбекистон тарихига оид, 22,0% - детективга оид, 21,3% - шеърят китоби, 17,8% - дунё тарихи бўйича китобларни ўқишни ёқтиришар экан.

Ўзбекистонликлар орасида театрни томоша қилиш унчалик тарқалмаган. Бу ҳол пойтахтда яшайдиган аҳолига тегишли эмас. Пойтахтда сўралганларнинг ярмидан ортиғи (66,3%) ҳар хил муддатда театрга боришган. Буни пойтахтда бой маданий мерослар, театрлар кўп сонлиги билан тушунтирса бўлади. Албатта, театрлар республиканинг бошқа шаҳарларида ҳам мавжуд, лекин театрга қатнамайдиган ёш фуқаролар 73,9 фоизни ташкил қилади.

Сўровда қатнашган ёшларнинг кўпчилиги (60,9%) кинотеатрларга боришмайди, 34,8% - вақти-вақти билан, 4,3 фоиз респондентлар эса тез - тез кинотеатрларга бориб туришади. Кинотеатрларга бориш учун асосий омил сифатида респондентларнинг моддий аҳоли рол ўйнайди. Кинотеатрларга бориб турадиганлар орасида 46,8% моддий аҳоли яхши, 34,1% - қониқарли, 21,3% - қониқарсиз. Кинозалларга бориб туриш бўйича биринчи ўринни Тошкент шаҳар ёшлари эгаллаган, 74,2 фоиз ёшлари кинотеатрларда фильмлар кўришади, улардан 13,5 фоизи жудаям тез бориб туришади.

14- расм. Театрга бориш кўрсаткичи, %

“Сиз ва оила аъзоларингиз концертларга бориб туришадими?” деб берилган саволга ёш респондентларнинг ярми (51,9%) ижобий жавоб беришган, бунда 3,8% тез-тез бориб туришар экан. Моддий томондан яхши таъминланганларнинг ярмиси (57,8%), талабаларнинг (67,9%), шаҳарликлар (69,3%) концертларга кўп қатнашар экан.

Ўтказилган социологик тадқиқотлардан кўриниб турибдики, ҳозирги замон ёш авлоднинг ҳаётида маданият катта аҳамиятга эга экан. Лекин, респондентларнинг фикри бўйича, маданият воситалари билан алоқада бўлиш ҳар кимга ҳам мансуб бўлмас экан.

Бўш вақтнинг борлиги ва уни сифатли ўтказиш шахс юксалишида бекиёс катта омил бўлиб ҳисобланиши табиийдир. Шунинг учун қуйидаги сўровларнинг аксарияти ёшлар бўш вақтини қандай ўтказилишини ўрганишга бағишланди.

Қиёсий таққослаш натижалари шуни кўрсатаётгани, ёшларнинг 76,1 фоизи қандайдир фаолиятга жалб этилган, уларнинг бўш вақти кам. Балоғатга етган ёшларнинг бўш вақти танқис экан. Бу танқислик 37,4 фоиз ёшларга тегишли бўлса, 25 ёш ва ундан катта ёшдагиларда бу кўрсаткич респондентларнинг 52,1 фоизини ташкил этади.

Этник жиҳатни назарда тутсак 14,7% - қорақалпоқларда, 12,6% - рус миллатига мансубларда ва 10,8% ўзбекларда бўш вақти кўплиги, энг кам бўш вақт Ўрта Осиё миллат вакилларида мансуб эканлиги аниқланди (6,9%).

Ёшларнинг бўш вақтини ўтказиш ҳолати қуйидагича тақсимини кўрсатди: биринчи ўринда уйда китоб ўқишини – 46,1%, спорт билан шуғулланишини – 33,3%, уй ишлари билан бандлигини – 17,2%, тўғарақларга қатнашишини – 15,3%, кутубхоналарда бўлишини – 9,6%, кинотеатрлар ва театрларга бориб туришини – 8,6%, телевизор кўриш ва газета ўқишини – 6,9%, дўстлар билан

бирга ҳордиқ чиқаришини – 5,5%, кафе бар, дискотекаларга боришини – 4,0%, видео салонларга қатнашишини – 2,3% ташкил этар экан.

2-жадвал

“Бўш вақтингиз борми?”. деган саволга берилган
жавобларнинг тақсимланиши, %

Вариантлар	2002	2004	2008	2009
Ҳа	13,6	18,6	10,6	10,8
Унча кўп эмас	41,6	37,3	34,9	32,6
Бўш вақти йўқ	42,4	40,4	44,4	43,5
Айтишим кийин	2,4	3,7	10,1	13,1

Ёшларнинг ярми (50,1%) ўз бўш вақтини ўтказишидан мамнунлигини, учдан бир қисми (31,7%) унчалик мамнун эмаслигини, ҳар бир учинчиси (10,7%) умуман мамнун эмаслигини билдиришган. Лекин аввал ўтказилган тадқиқотлар натижалари қиёсий таҳлилидан, бўш вақтини ўтказилишидан мамнун бўлмаган ёшлар камайганлигини кўрсатиб турибди.

Ёшларнинг бўш вақтини ўтказишни сифатли ташкил қилиш заруриятини аниқлаш учун уларга “Сизга бўш вақтингизни қизиқарли ўтказиш учун нималар етишмаяпти?” деган савол билан мурожаат этилган эди. Ҳозирги замон ёшлари бўш вақтини ўтказишда асосан маънавий эҳтиёжларини қондиришни истайдилар. Бўш вақтни ўтказишда респондентларнинг кўпи (30,6%) стадион ва спортзалларга боришларини, 23,1 фоизи телевидениядаги қизиқарли кўрсатувлар кўришларини, 22,4 фоиз ёшлар дўстлар билан вақти чоғлик қилишларини, 20,5 фоизи қизиқишлари бўйича клубларга қатнашишларини ва қизиқарли китоблар ўқишларини, 22,9 фоизи концертларга боришларини, 18,4 фоизи кинотеатр ва театрларга боришларини, 16,8 фоиз респондентлар эса вақтларини кутубхоналарда ўтказишларини, 12,4 фоизи қизиқарли журналлар ўқишларини, 9,0 фоизи видеосалонларда ўтказишларини, 5,2 фоизи кафе-бар ва дискотекаларга боришларини кўрсатиб ўтишди.

Бу маълумотлар Ўзбекистон ёшларининг маънавий балоғатга етганлиги ва ижтимоий ўсишининг ижобий ривожланаётганлигининг намоёндасидир. 30,6 фоиз ёшлар спорт иншоотларига, спортзалларига, стадионларига, спорт майдончаларига эҳтиёжлари борлигини кўрсатиб ўтган. Уларда

жисмоний такомиллашишига, кўпроқ жисмоний ҳаракатда бўлишига, мусобақалашини ва ўзининг эпчиллигини кўрсатишга хохиши борлигини ёрқин намойиш бўлди. Қизлар ва йигитлар ўз вақтини қизиқарли ўтишини турлича тушуниши аниқ бўлди. Агар ёш йигитларга кўпроқ спорт иншоотлари – 46,5%, концерт заллари – 22,6%, телевидениядаги қизиқарли кўрсатувлар 21,8%, қизиқишларига оид клублар – 17,7%, яхши китоблар – 13,6%, видеосалонлар – 12,8% етишмаса, қизлар учун кўпроқ кутубхоналар – 21,4%, театр ва концерт заллари – 23,1% етишмас экан.

Шундай қилиб қизларда ўз маънавиятни ривожлантиришга интилиш йигитларга нисбатан кўпроқ экан.

Ўзининг ёши хусусиятига биноан, ёшлар кўпроқ ҳаракатда бўлиши, янгиликка интилишга мансубдир, шунинг учун ҳар бир учинчи респондент (30,6%) стадионлар етишмаслигини, ҳар бир бешинчиси (23,0%) - телевиденияда қизиқарли кўрсатувлар, концерт заллари йўқлигини айтиб ўтишяпти.

Қишлоқда яшовчи респондентлар маданий ҳордиқ чиқариш учун жойларда танқисликни борлигини хис қилишяпти.

3 - жадвал

Маданий ҳордиқ чиқариш учун жойларнинг
етишмаслиги, %

Вариантлар	Шаҳар	Қишлоқ
Стадион ва спорт заллари	23,0	35,1
Қизиқиш бўйича клублар	19,1	23,4
Кутубхоналар	10,1	20,7
Театрлар ва кинотеатрлар	12,4	22,1
Концерт заллари	14,0	28,1
Дискотекалар ва кафе-барлар	3,4	6,4

“Бўш вақтини қизиқарли ўтказишга энг кўп нима етмайди?” деган саволга олинган жавоблардан ёшларни бўш вақтини сифатли ва маъноли ўтказиш учун спорт, маданий ва бошқа маънавий объектларнинг инфраструктурасини етарли даражада ривожланмаганлиги аниқланди.

Шундай қилиб, социологик тадқиқот натижалари ҳозирги замон ёш авлодининг ҳаётида маданий, маънавий соҳа катта аҳамиятга эга эканлигини кўрсатапти. Ёшларнинг дунёкараши, унинг қадриятлари, ҳаётини стереотипининг шаклланиши кўпинча

телевидения, китоблар, театрлар орқали шаклланадиган экан. Бу йўсинда маданий ҳордиқ чиқаришда ва анъаналарни шакллантиришда таълим муассасалари, оила, маданият ташкилотлари асосий ижтимоий институтлар сифатида муҳим аҳамият кашф этишини таъкидлаб ўтиш керакдир.

Ёшлар ўз табиатига кўра ҳаётга интилувчан, катталар тажрибасини қабул қилаоладиган, цивилизация ўчоқларини бунёд этадиган, бўш вақтларини фан ва техника тараққиётидаги янгиликлар билан уйғунлаштирадиган, истикболни кўзлайдиган, ҳар бир янгилик ва ўзгаришни илғайдиган, бўш вақтларини унумли ўтказишга (яратилган шароитга қараб) қизиқадиган ижтимоий гуруҳдир.

5-БОБ

Ёшларнинг ҳаётий нуқтаи назарлари

Ёшларнинг ҳаётий нуқтаи назарлари ҳаётда тутган ўрни ва ўз вазифасини тўғри англаши ва уни рўёбга чиқариш учун ўзига хос йўлланма бўлиб хизмат қилади. У жамият учун ё сермахсул, ё шахснинг пассивлигига олиб боровчи чекланган, барқарор бўлмаган, мустақилликка ёд бўлиши мумкин. Психологларнинг фикрича, «ёшлик чоғида ўзини ифодалаш, ўзини рўёбга чиқаришга эҳтиёж пайдо бўлади, ўзини рўёбга чиқариш соҳасини ва унинг усулларини танлаш, энг аввало, ёшлик йилларида юз беради»⁴⁵.

Ёшларнинг ўзини тута билиши, ҳаётий стратегиясини таҳлил қила олиши ҳаётий истиқболларни, жамоатчилик ҳаётида ифода этиши учун жиддий муносабатларга кўниқувчи ва муайян ҳаётий маҳон шакллантирувчи у ёки бу ижтимоий тенденцияларда иштирок этишини ўрганиш ҳаёт тақозосидир. Бунга қуйидаги асосий кўрсаткичлар киради:

- ватанпарварлик ва Ватанга содиқлик даражаси;
- ёшларни хавотирга солувчи муаммолар;
- ўзини ижтимоий ҳис этиш;
- устувор ҳаётий қадриятлар ва режалар;
- ижтимоий етуқлик даражаси.

«Шахс-давлат» алоқаси шаклланмай туриб, ёшларнинг фуқаровий мақоми қарор топмайди. Бу алоқа икки нуқтаи назарда намоён бўлади: а) ўзини Ўзбекистон фуқароси деб ҳис этиш ва б) миллий гоя ва мафкурага содиқлик.

Ватанпарварликни таҳлил қилиш Ўзбекистон ёшлари орасида Ватанга бўлган содиқлик Ватанга сидқидилдан хизмат қилиш (53,5%) ва уни ҳимоя қилишга шайлик (51,9%), халқ шон-шуҳратини ошириш (32,4%), миллий анъаналар ва урф-одаглар қадриятлари (31,4%) сингари мезонларни катта аҳамиятга эга эканлигини кўрсатди. Ҳар бир бешинчи ёш ўзбекистонлик (22,4%) шахсий манфаатлардан давлат манфаатларини устун деб ҳисоблайди, диний ва фуқаровий идентивлик респондентларнинг 3,9 фоизига хос (15-расм).

⁴⁵Абульханова, Славская К. А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 255 б.

15-расм. Ватанга содиқликнинг ифода этилиши, %*)

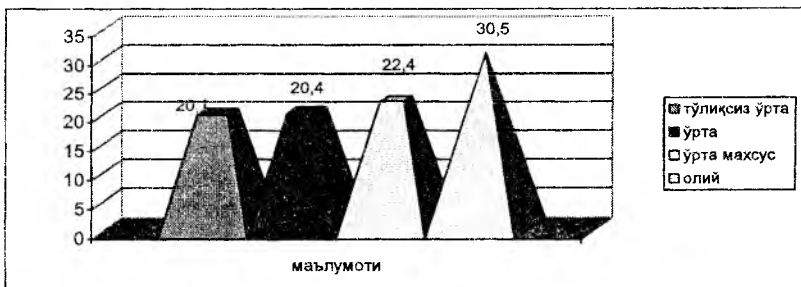
Мазкур саволда ва жавоблар суммаси 100 фоиздан ортган кейинги саволларда респондентларга жавобнинг бир неча вариантларини танлаш имконияти берилган.

Ватанни ҳимоя қилишга шайлик қиз болаларга нисбатан ўғил болаларда кўпроқ акс этган (ўғил болаларнинг 55,9 фоизи, қизларнинг 47,8 фоизи). Ўз навбатида қизлар миллий ва диний анъаналарга ва урф-одатларга содиқликларини намоён этмоқда.

Ёшларнинг фуқаровий тасавурлари тизимида давлат манфаатларининг шахсий манфаатлардан устунлиги маълумот даражасига бевосита боғлиқ (16-расм).

Умуман олганда, Ўзбекистон ёшлари орасида ёш ёки ижтимоий мақомидан қатъий назар, Ватанга содиқлик унга сидқидилдан хизмат қилиш ва уни ҳимоя қилишга шайлик билан боғлиқ деган нуқтаи назар устунлик қилади. Ўзбекистон аҳолиси томонидан қўллаб-қувватланадиган ижтимоий ривожланиш мақсадларига, сафарбар қилувчи кадриятлар ва ғояларга эга эканлиги туфайли ёшларда Ватан туйғуси мустаҳкамланмоқда.

16-расм. Маълумот нуқтаи назаридан «давлат манфаатларини шахсий манфаатлардан устун қўйиш» нуқтаи назари танлови, %

Ўзбекистон ёшларига юқори даражадаги ватанпарварлик ҳис хосдир (17-расм). Жумладан, мутлоқ кўпчилик (2005 йилда – 72,3%; 2009 йилда 76,7%) ўзларини Ўзбекистоннинг ватанпарварлари деб ҳисоблайди, бунда уларнинг 20,5 фоизи (яъни ҳар бешинчиси) ўзини ҳақиқий ватанпарвар деб ҳис қилади. Ушбу базавий фуқаролик йўналиши ёшларнинг 16,1 фоизидида шаклланиш жараёнида турибди. Қиёсий таҳлил натижалари ёшларнинг ватанпарварлик йўналишларида ижобий ўсиш жараёнини қайд этиш имконини беради.

17-расм. «Сиз ўзингизни ёш мустақил мамлақатимизнинг ватанпарвари деб ҳисоблайсизми?», деган саволга берилган жавобларнинг тақсимланиши, %

Маълумки, ёшлик – бу шахснинг ижтимоий йўналишини ўз ичига олувчи дунёқараш билан боғлиқликни излаш, яъни ўзини ижтимоий

жамоанинг бир қисми деб ҳис қилиш давридир⁴⁶. Ижтимоий йўналиш ватанпарварлик йўналишларида ҳам мужассамлашади, унинг шаклланиши 14-15 ёшли ҳар бир бешинчи ёш ўзбекистонлик томонидан тан олинади, 25-29 ёшдаги ёш инсонлар ўзининг ватанпарварлик даражасига ишончли баҳо беради.

Ёш ўғил ва қизлар катта ёшга ўтиш жараёнидагина эмас, балки, кўпчилик жиддий мезонлар бўйича яъни, ўзларини катталардек тутишини ва амалда улар ўзларини катта ёшдаги инсонлар қаторига қўйишларини қайд этиш муҳимдир. Бу ахлоқий онг, ҳаётий мафкура ва унинг йўналишларини шаклланишида кескин намоён бўлади. Шу мунсабат билан оила ва ўқув юртларида тарбиявий ишларни яхшилаш, буюк аждодларимиз меросларини ўрганиш, Ўзбекистон Президенти асарларини пухта мутолаа этиш Ўзбекистон ёшларининг миллий ғояси ва мафкурасининг асосий устуворликлари бўлиб ҳисобланади (3-жадвал).

Жамиятда катта авлод маданиятидан холис ҳолда юксалувчи ёшларнинг алоҳида маданияти мавжуд эмас, бироқ маданиятни ёшларга етказиш, уни ўзлаштириш муаммоси мавжуддир.

Ёшларнинг ижтимоийлашувини амалга оширишда таълим тизими катта рол ўйнайди. Франциялик тадқиқотчилар М. Доган ва Д. Пелассилар ҳам бу фикрни таъкидлаб ўтганлар.⁴⁷ Уларнинг фикрича, олий ўқув юртлари кўп жиҳатдан давлатларнинг сиёсий, иқтисодий ва ҳатто ахлоқий имкониятларини белгилаб беради.

Мактаб, таълим соҳаси умуман жамиятнинг муҳим истикболли йўналган ижтимоий институти ҳисобланиб, унинг ривож, йўналиши ва кадриятлари тахминий юз бермайди. Ёшларнинг ўзи ушбу кадриятлар манбаи тўғрисидаги саволга жавоб беради – бу инсониятнинг жамоавий донолиги кадрияти, халқимизнинг кўп асрлик ахлоқий тажрибасининг ифодаланишидир.

Ҳозирги ҳолатда ўқувчилар ва талабаларнинг ўзлари таълим тизимини мумкин қадар яхшироқ фаолият кўрсатишидан ва уларга сифатли билим ва малака бера олишидан бошқалардан кўра кўпроқ манфаатдордир. Мактаб, лицей ва коллежларда таҳсил олувчи ўғил ва қизлар ўқув юртларида замонавий тарбия олишларига катта умид боғламоқдалар.

⁴⁶ Ков Н. С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 187 б.

⁴⁷ Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология. М., 1994. – 117 б.

«Мамлакатимиз ёшлари миллий гояга содиқ бўлиши учун нималар қилиш керак деб ўйлайсиз?»,
деган саволга берилган жавобларнинг тақсимланиши, %

Жавоб вариантлари	2009
Буюк аждодларимиз асарларини чуқур ўрганиш	31,9
Ўзбекистон Президенти асарларини чуқур ўзлаштириш	30,4
Ўқув юртларида тарбиявий ишларни яхшилаш	35,1
Оилаларда тарбиявий ишларни яхшилаш	40,5
Эътиборни маънавият ва маърифатга қаратиш	24,7
ОАВ фаолияти сифатини ошириш	23,6
Ёшларни жамоат ишларини бошқаришга аста-секин жалб этиш	18,7
Ёш инсоннинг ҳаётини нуқтаи назарини рағбатлантирувчи иқтисодий шарт-шароитлар яратиш	19,8
Давлат бошқарувида иштирок этиши учун ёшларга кўпроқ имкониятлар бериш	11,0

Фарзанд тарбияловчи ёш оналар ўсиб келаётган авлодни оила қуришга тайёрлашга катта умид боғлайди (тегишли равишда 49,1% ва 44,2%). Ёш оналарнинг фарзандларни ижтимоий-ахлоқий тарбиялашда ўз ролларини англай олишларига умид боғламаслик мумкин эмас.

Ёшларнинг оммавий ахборот воситаларига, маънавий соҳага бўлган талаби ошиб бормоқда. Тадқиқот натижалари ёшларнинг ахлоқий нормаларга жиддий муносабатда бўлишларини кўрсатмоқда. Ўзбекистон ёшларининг бу масаладаги умумий кайфияти яхши умид бағишлайди, шу сабабли бу масalani «тушириб қолдирмаслик» ва айниқса ҳаётини нуқтаи назарлар шаклланаётган ва ахлоқий қадриятлар асослари юзага келаётган 14-19 ёшдаги ёшларни тарбиялаш жараёнида бундан фойдаланиш муҳимдир.

Ҳозирги замон ҳаёти ҳар бир инсон дуч келадиган инқирозли ҳолатлар ва муаммоларга тўлиб тошган. Бироқ умуман олганда

жамиятнинг бир қатор муҳим ижтимоий муаммолари туфайли давлат муҳим биринчи даражали устувор аҳамият касб этади.

Тадқиқот давомида сўраб чиқилганлар ижтимоий воқеликнинг алоҳида салбий ҳолатлари уларни қанчалик хавотирга солиши борасида ўз фикрларини билдирдилар. Ўзбекистон ёшларининг фикрича, «жиноятчилик» хавотирга солувчи муаммо бўлиб ҳисобланади (37,1%). Ёшлар гиёҳвандлик муаммосига ақл-идрок билан баҳо беради (25,6%), 14–19 ёшлиларни бу ҳодиса катта ташвишга солади (28,5%). Ҳар бир тўртинчи респондентни мансабдор шахсларнинг қоғозбозлиги (23,4%) ва ижтимоий адолатсизлик (23,7%) ташвишга солади. Мазкур муаммога бўлган муносабат ёшга боғлиқлиги аниқ ифода этилган – респондентнинг ёши қанчалик катта бўлса, қоғозбозлик ва ижтимоий адолатсизлик уни кўпроқ ташвишга солади.

Салбий ҳодисалар мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида билвосита, яққол тўсиқларни ташкил қилади. Улар ёшларнинг ва бутун жамиятнинг ахлоқий маданиятига улкан зарар етказади, унинг такомиллашишини тўхтатади. Кўп ҳолларда баъзи салбий ҳодисалар ўзга дунё, унинг мафкураси билан қўллаб-қувватланади. Уларга қарши курашиш – вақтинчалик уриниш бўлмай, иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий чора-тартибларни ўз ичига олувчи давлат олиб борадиган ижтимоий сиёсатдир. Бундай ҳодисаларга барҳам бериш ёшларимизнинг улкан ахлоқий салоҳиятидан мумкин қадар фойдаланишни, мураккаб ижтимоий масалаларни ҳал қилишга уларни жалб қилишни тақозо қилади.

Ёшларнинг хусусиятлари ижтимоий тузилмани қайта тиклаш жараёнида улар эгаллаган ўзига хос позиция билан, шунингдек, шаклланган ижтимоий муносабатларни мерос қилиб олибгина қолмай, балки уни такомиллаштириш қобилияти билан белгиланади. Ушбу жараёнда келиб чиқадиган қарама-қаршиликлар ёшлар учун ўзига хос муаммолар келтириб чиқариши мумкин.

Ёшларнинг фикрича, бугунги кунда қандай муаммолар ёшларнинг олдида кескин бўлиб турибди? (5-жадвал).

Анъанавий гендер йўналиш кузатилмоқда: аёллар учун – оила қуриш, оилавий ҳаётни йўлга қўйиш, уй-жой муаммоларини ҳал қилиш, эркалар учун – моддий ҳолатни яхшилаш, хизматда юқори лавозимга кўтарилиш катта аҳамият кашф этади. Олий ўқув юрти, коллеж, лицейга ўқишга кириш, касбий малака олиш кўпроқ кичик ёш вакилларини ташвишга солади.

«Бугунги кунда ёшлар олдида қандай муаммолар кўндаланг бўлиб турибди?» деган саволга берилган жавобларнинг тақсимланиши, %

Жавоб вариантлари	2005	2009
Ишга жойлашиш	64,4	47,8
Моддий қийинчиликлар	45,9	39,4
Олий ўқув юрти, коллеж ва лицейда маълумот олиш	34,9	28,5
Оила қуриш	16,1	22,1
Уй-жой муаммоси	16,3	25,2

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан Бугунжаҳон ёшларга дахлдор савий-ҳаракатлар дастурига киритилган кўплаб масалалар⁴⁸ Ўзбекистондаги ёшларнинг ҳозирги авлоди учун долзарблигини йўқотмаганлиги кўриниб турибди. Ушбу масалалар маданият, жамият ва жамоалардаги тафовутларга қарамай, кўпчилик ёшлар ҳаётининг барча жиҳатларини қамраб олади ва қуйидагича белгиланади: таълим, иш билан таъминланганлик, кам таъминланганликни бартараф этиш, соғлиқни сақлаш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш, гиёҳванд моддалар истеъмол қилишга қарши курашиш, жиноятчиликка қарши курашиш, ёшларнинг бўш вақтини ташкил қилиш, жамият ҳаётида ва қарорлар қабул қилиш жараёнида ёшларнинг самарали иштирок этиши.

Ёшларнинг яшаш шароитлари тез ўзгариб бормоқда ва бошқарув органлари ҳозирги авлод тажрибасини ўз тажрибасига ўхшаш деб ҳисоблаб, баъзида ёшларнинг ўзгариб бораётган муаммоларини назорат қилишга улгурмаяпти. «Ёшлар масалаларига доир Бугунжаҳон маърузасида» ҳукуматлар ёшларга нисбатан доимий асосда ўз сиёсатига баҳо бериб бориши ва баҳо беришга ёшларни жалб қилиб бориши зарурлиги қайд этилади.⁴⁹

Ўзбекистонда давлатнинг ёшлар сиёсатини ишлаб чиқишда ва амалга оширишда ёшлар фаол иштирок этади. Бу уларнинг ҳаётига таъсир қилувчи ва ёшларнинг ҳамкорлиги ва иштирок этиши учун кенгроқ имкониятлар яратиб берувчи сиёсат олиб боришда ёшларнинг интилишини оширади.

⁴⁸ «Всемирная программа действий, касающаяся молодежи, до 2000 года и в последующий период», Генеральная Ассамблея ООН, 1996 год

⁴⁹ «Всемирный доклад по вопросам молодежи», Генеральная Ассамблея ООН, 2005 год

Ёшлар ўз олдидариди турган қандай ҳаётий муаммоларни ажратиб кўрсатади? (6-жадвал).

Энг аввало, касбий-маҳорат соҳасида ўз йўлини аниқлаб олиш ва ўзини рўёбга чиқариш муаммоси ёшлар олдиди анъанавий равишда кўндаланг бўлиб турибди.

Гендер нуқтаи назардан лавозимда кўтарилиш (ўғил болалар -- 16,3%, қиз болалар -- 10,2%) ва иқтисодий мустақиллик (тегишли равишда 14,6% ва 10,1%) ёшларни кўпроқ ташвишга солади.

1. Ёшлар бошдан кечирадиган шахсий муаммолар орасида ишга жойлашиш, олий маълумот олиш, моддий ва уй-жой билан таъминланганлик ва саломатлик муаммолари биринчи ўринга кўтарилади.

6-жадвал.

«Бугунги кунда шахсан Сизнинг олдингизда қандай муаммолар турибди?» деган саволга жавобларнинг тақсимланиши, %

<i>Жавоб вариантлари</i>	<i>2005</i>	<i>2009</i>
Олий ўқув юртига кириш	33,0	29,2
Ишга жойлашиш	35,0	37,3
Иқтисодий мустақиллик	14,8	12,4
Шахсий ҳаётини изга солиш	15,2	23,4
Коллеж, лицейга кириш	15,2	8,5
Касбда ўсиш	15,6	19,1
Уй-жой муаммосини ҳал қилиш	8,5	10,5
Ўз соғлиги	8,8	6,1
Қариндошлар ва яқинларнинг соғлиги	3,9	3,9
Хизматда юқори кўтарилиш	13,6	13,3
Менинг бизнесим	6,5	5,2

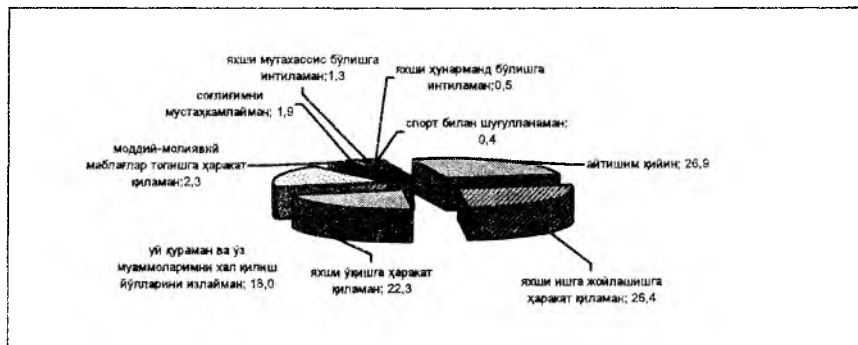
Ҳаётий режаларни шакллантириш ёшларнинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади. Ҳаётий режа мақсадларни умумлаштириш натижасида келиб чиқади, у эса ўз олдига шахсни қўяди, бу ҳодиса бир вақтнинг ўзида ижтимоий ва ахлоқий хусусиятга эга. Ҳаётий режа ушбу сўзнинг аниқ мазмун-моҳиятига кўра охириги натижа эмас, унга эришиш усуллари мулоҳазалар предмети бўлганда юзага келади.⁵⁰

Ўзбекистон йигит ва қизларининг ҳаётий режалари ҳам моҳиятан, ҳам уларнинг етуклик даражаси, ижтимоий воқеликни ҳаққоний

⁵⁰ Ков И. С. Психология ранней зрелости. – М.: Просвещение, 1989. – 191 б.

тасвирлаш ва қамраб олинадиган вақт истиқболи бўйича турличадир. Ёшлар эркин шаклда фикр билдирдилар. Барча жавоблар гуруҳларга ажратилди ва ушбу гуруҳлар ўртасидаги фикр қуйидагича тақсимланди (18-расм).

18-расм. «Ҳаётий муаммоларни ечиш учун нималар кияяписиз?». деган саволга берилган жавобларнинг тақсимланиши, %

Ёшларнинг катта қисми ўз келажаги тўғрисида етарлича аниқ тасаввурга эга – бу бўлғуси касб фаолияти (26,4%), таълим (22,3%), шахсий камол топиш (18%) билан боғлиқ режалар.

Ҳаётда иш юзасидан муваффақиятга эришишнинг турли вариантларига бўлган муносабат асосида шаклланувчи йигит ва қизларнинг шахсий режалари сезиларли даражада реаллик элементларини ҳисобга олади. Ёшлар ўзларининг келажаги тўғрисида қарор қабул қилувчи ижтимоий ҳолатнинг аниқ ўзига хос хусусиятлари уларга муайян даражада таъсир қилади. Ёшларнинг шахсий режалари таълим олишни давом эттиришга, юқори малакали касбга эга бўлишга қаратилганлигидан, тегишли равишда, турмушнинг ҳозирги шартларига жавоб берувчи интилишнинг юқори даражасидан далолат беради.

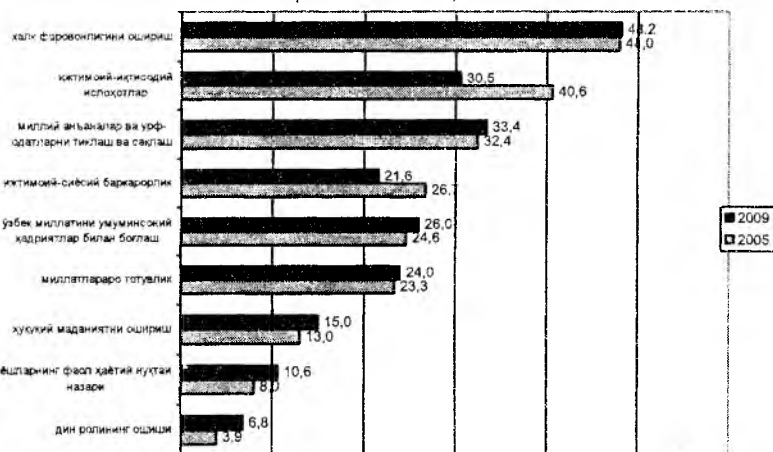
2. Ҳозирги вақтда ёшларни кўпинча лоқайдлиги ва нофаоллиги учун танқид қилишади, бироқ тадқиқот бундай эмаслигини кўрсатди. Бутун дунё тажрибаси агар уларнинг ўзлари нима қилаётганига жавоб берсалар, ёшлар катта иштиёқ ва бор кучлари билан ҳаётларини йўлга қўйиш масалалари билан шугулланишларини кўрсатди.

Ёш ўзбекистонликларнинг юқорида таъкидланган ватанпарварлик туйғулари ва йўналишлари уларнинг шахсий фаровонлигини Ватан равнақи билан боғлайди. Ўғил ва қиз болалар қуйидагиларни

мамлакатимизнинг янада тараққий этишининг асосий шартлари сифатида келтирмоқда: халқ фаровонлигини ошириш – 48%, ижтимоий-иқтисодий ислохотлар – 40,6%, миллий анъаналар ва урф-одатларни тиклаш ва сақлаш – 32,4%, ижтимоий-сиёсий барқарорлик – 26,7%, ўзбек миллатини умуминсоний қадриятлар билан боғлаш – 24,6%, миллатлараро тотувлик – 23,3%, ҳуқуқий маданиятни ошириш – 13%, фаол ҳаётий нуқтан назар – 8%.

Шундай қилиб, ҳозирги замон ёшлари нафақат моддий фаровонликнинг ошиши билан, балки маънавий-ахлоқий тикланиш, ижтимоий-сиёсий барқарорлик билан Ўзбекистоннинг янада гуллаб-яшнашига ишонч билан қарайди, бунда ҳар бир ўнинчи респондент мамлакатда юз бераётган воқеа-ҳодисалар учун шахсий жавобгар эканлигини англайди (19-расм).

19-расм. «Ватанимизнинг келажакда гуллаб-яшнашига нима хизмат қилади?», деган саволга берилган жавобларнинг тақсимланиши, %

Ёш ва таълим омили мазкур масала бўйича ёшларнинг ижтимоий йўналишига жиддий таъсир кўрсатмади.

Тадқиқот дастурида ёшларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилиш учун энг самарали восита нима эканлигини аниқлашга ёрдам берувчи масала назарда тутилган. Ёшларнинг катта гуруҳи давлат ҳокимияти органлари (46,5%), меҳнат жамоалари ва ўқув юртлари маъмурияти (42,3%), ёшлар ташкилоти ва ҳаракати (41,2%), шунингдек, маҳаллий ҳокимият органлари (35,1%) ва Олий Мажлисда ёшлар манфаатларини ҳимоя қилувчи вакиллик (28,8%)

уларнинг манфаатларини ифода этади деб ҳисоблайди. Митинглар ва намойишлар (3,9%, 2005 йилда – 6,5%) ёшларнинг фикрича, энг самарасиз восита ҳисобланади.

Ёшлар ташкилотлари ва ҳаракатлари талабалар орасида оммабопроқ (50,5%), талабалар, шунингдек, ўқув юртлари маъмуриятига (51,4%) ҳам ўз манфаатларини ишонади. Ишлайдиган ёшлар маҳаллий ҳокимият органлари ўз манфаатларини ифодалашнинг самарали воситаси деб ҳисоблайди (39,5%).

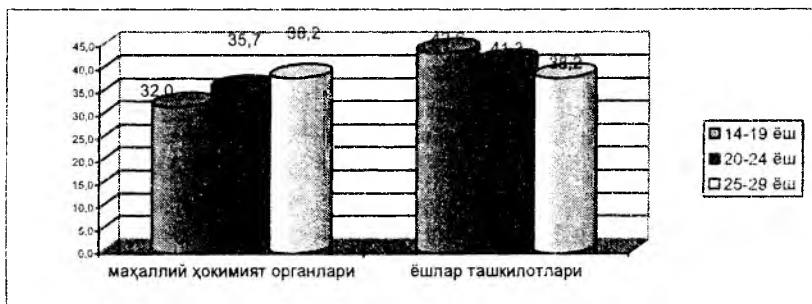
Ёш жиҳатидан маҳаллий ҳокимият органлари ва ёшлар ташкилотлари ҳамда ҳаракатларига бўлган муносабатда тафовутлар кўпроқ кўзга кўринади. Ёш инсонлар катта ёш вакилларига қараганда ёшларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилиш учун маҳаллий ҳокимият органлари салоҳиятига камроқ баҳо беради, тескари тенденция ёшлар бирлашмаларига бўлган муносабатда кузатилади (20-расм).

Ўзбекистон аҳолиси, шу жумладан ёшлар ҳаётида маҳалла катта рол ўйнайди. Ўзбек маҳалласи кўп асрлик тарихга эга. Бугунги кунда бу бошқарувнинг реал ва амалдаги органи бўлиб, жамоавийлик, мустақиллик, фуқароларнинг манфаатларига табиий яқинлик маҳалла фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари ҳисобланади. Маҳалла ўзбекистонликларнинг руҳий хусусиятлари, менталитети, анъаналари ва урф-одатлари, ҳаёт тарзининг ўзига хослигини акс эттиради. Шу сабабли маҳалла ёшлар ва тажрибасизлар учун ҳақиқий таянч бўлиши жуда муҳимдир.

Қишлоқ ёшлари учун маҳалладаги ошна-оғайни кўпроқ тақлид қилиш субъекти ҳисобланади (шаҳарда – 16,5%, қишлоқда – 26,9%). Талабалар орасида устозлар эмас, куредошлар (60%) етакчи бўлиши ўзига хосдир. Эр ҳар бир ўнинчи уй бекаси учун (11,9%) катта обрўга эга.

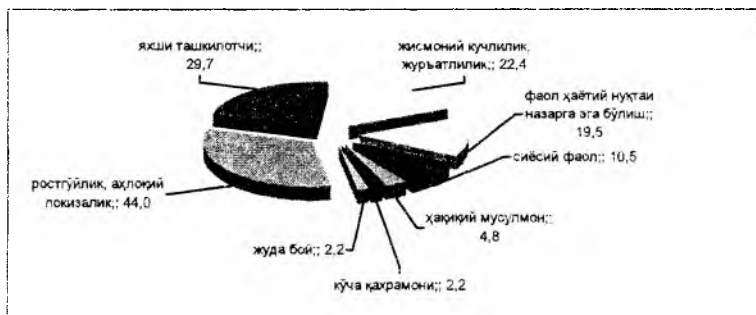
Ақл, маълумотлилик (49,6%), ростгўйлик, ахлоқий покизалик (44%), ташкилотчилик, қобилият (29,7%), фаол ҳаётий нуқтаи назар (19,5%) етакчиларда қадрланади. Қиз болаларга қараганда ўғил болалар етакчиларда кўпроқ жисмоний куч ва журъатлиликни қадрлайди (тегишли равишда 28% ва 15,9%). Шаҳар ёшлари ташкилотчилик қобилиятлари (38,6%), қишлоқ ёшлари эса ростгўйлик ва ахлоқий покизалик сингари фазилатларни (48,4%) кўпроқ қайд этади.

20-расм. Ёш бўйича ёшларнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи сифатида маҳаллий ҳокимият органларига ва ёшлар ташкилотларига муносабат, %

Шаклланган образни умумлаштириб, маънавий бойлик, ахлоқий покизалик ва жисмоний камолотни ўзида мужассамлаштирувчи ҳамоҳанг камол топган шахс Ўзбекистон йигит ва қизлари маданий кадриятлари тизими марказида туради деб айтиш мумкин (21-расм).

21-расм. Ёшларнинг ёш етакчи қиёфаси тўғрисидаги тасаввурлари, %

Ўзининг ҳозирги борлиғига баҳо бераётиб, ёшларнинг 78,6 фоизи ўз ҳаётидан умуман қониқиш ҳосил қилганини қайд этди, боз устига уларнинг 26,6 фоизи тўлиқ қониқиш ҳосил қилганини билдирди, 25-29 ёшлилар (12%) кўпроқ салбий баҳо берди, ўз ҳаётидан қониқиш ҳосил қилишига оптимистик баҳо бериш (14-19 ёшли) энг кичик ёшларга хосдир (уларнинг 5 фоизигина қониқиш ҳосил қилмаган).

Ўғил ва қиз болалар моддий қийинчиликларни ўз ҳаётларидан қониқиш ҳосил қилмаганликларининг сабаби деб кўрсатмоқда. Бу ишсиз қиз ва ўғил болалар (24,5%) кўпроқ пессимистик йўналишларни ифодалаши билан ҳам тасдиқланади.

Турмушнинг қайси соҳаларида улар қониқиш ҳосил қилмаганликларига нисбатан ёшларнинг фикрлари анча анъанавийдир. Сўраб чиқилганларнинг деярли ярми маблағларининг етмаслигини (45,7%) ушбу қаторга киритади. Сўраб чиқилганларнинг 18,1 фоизи ишидан қониқиш ҳосил қилмаслигини, 8,7 фоизи ўқиш ёки ишга киришда қийинчиликларга дуч келишини ёдга олди. Респондентларнинг 5,8 фоизи оиладаги муаммони кўрсатди.

Ҳаёт фаолияти соҳасида ёшларнинг хулқ-атвори стратегияси кўп жиҳатдан уларнинг ижтимоий йўналишларига, ёш инсон ҳаётда ўзини қандай кўрмоқчи эканлигига, жамиятда қандай мавқени эгалламоқчилигига боғлиқдир.

Ишлашни хоҳламайдиган ёки шунчаки ҳафсаласи пир бўлган «боқимандалар» тадқиқот маълумотларига қараганда ёшлар орасида камчиликни ташкил қилди. Ёшлар ўзларининг ижтимоий талабларини кўпроқ иш билан боғлайди (2005 йилда – 38,6%, 2009 йилда 48,6%). Ёшларнинг меҳнат билан фаол шуғулланиши юқори. Ёшлар касбни ўзгартиришга, янги ишни бошлашга тайёр.

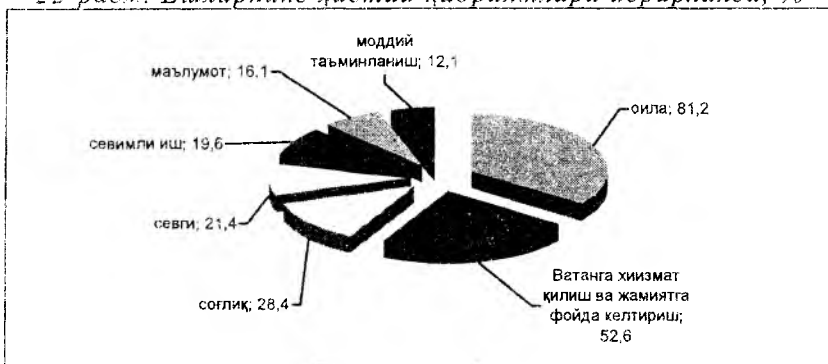
Келажакка тик қарай олиш, ҳозирги вазиятга тўғри баҳо бериш фақат билимга эмас, балки оқилона эҳтиёжларнинг шаклланишига, фаол ҳаётий нуқтаи назарга боғлиқ. Ёшлар ўзларининг ҳаётий йўлида ўз олдиларига кўядиган мақсадлар кўп жиҳатдан, ҳеч бўлмаса, яқин йилларда уларнинг юриш-туришини белгилаб беради. Шу сабабли барқарор кадр-қимматга эга йўналишларни шакллантириш жараёни жуда муҳимдир.

Ўзбекистон ёшлари учун оила – 81,2% (2005 йилда – 74,3%), Ваганга хизмат қилиш ва жамиятга фойда келтириш - 52,6% (2005 йилда – 51,3%), саломатлик – 28,4% (2005 йилда – 44,6%) энг асосий, устувор қадриятга эга ҳисобланади. Ёшларнинг барча гуруҳларида, Ўзбекистоннинг турли минтақаларида ушбу қадриятлар 10 та таклифлар қаторида ўзгаришсиз биринчи ўринни олиб келади. Севги, ёқтирган иши (тегишли равишда 21,4% ва 19,6%) ва таълим (16,1%) сингари ҳаётий қадриятлар кейинги ўринларни эгаллайди. Санаб ўтилган омиллар аҳамияти, ёшларнинг фикрича, йилдан йилга ортиб бормоқда.

Ижтимоий ўз ўрнини белгилаш ва ўзини ахтариш дунёқарашнинг шаклланиши билан, яъни дунёга ва инсоннинг ушбу дунёдаги ўрнига бўлган қарашларнинг умумий тизими билан чамбарчас

боғлиқ.⁵¹ Инсоннинг уйғун шахс идеалига бўлган муносабати ҳақиқий дунёқараш маданияти текшириладиган муҳим инвариантлардан бири ҳисобланади. Ҳар бир давр ва ҳар бир маданий минтақа уйғун шахс тўғрисида ўз тасаввурларини илгари сурди. Уйғун камолотга етган шахсни шакллантириш Ўзбекистонда давлат тараққиётининг устувор йўналиши ҳисобланиши ҳам тасодифий эмас. «Кишилиқ тарихи пайдо бўлганидан буён, минг йиллар давомида ҳар қандай мамлакатнинг, ҳар қандай миллатнинг, ота-она бўлиш бахти насиб этган ҳар қандай инсоннинг энг мўътабар орзуси, астойдил интилган асосий мақсади – соғлом, баркамол авлодни тарбиялаш, ҳар томонлама комил инсонни вояга етказишдан иборат бўлиб келган».⁵²

22-расм. Ёшларнинг ҳаётий қадриятлари иерархияси, %

Шундай қилиб, Ўзбекистон ёшларининг энг муҳим ҳаётий қадриятларини таҳлил қилиш уларни икки асосий қадриятлар гуруҳига ажратиш имконини беради:

а) терминал қадриятлар – бу универсал қадриятлар: оила, саломатлик, севги-муҳаббат, севимли иш, таълим;

б) ижтимоий-интегратив қадриятлар: ватанпарварлик, Ватанни, қонунни ва тартибни ҳимоя қилишга тайёрлик, иш, инсонларга фойда келтириш, миллий анъаналар ва урф-одатлар қадрияти.

Ушбу қадриятлар ёш ва катта авлодни боғловчи базавий қадриятлар ҳисобланади, бу эса Ўзбекистон ёшлари жамиятда муносиб ўрин эгаллашининг ва рол тутишини муҳим кўрсаткичи ҳисобланади.

⁵¹ Мировоззрение // Философский энциклопедический словарь. - М., 1983. - 375 б.

⁵² И.А.Каримов «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пиревард мақсадимиз».- Тошкент: «Ўзбекистон» – 2000. - 425-б.

6-БОБ КЕЛАЖАК РЕЖАЛАРИ

Ҳозирги ёшлар эски кадриятлар бузиб ташланаётган ва янги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар қарор топаётган жуда мураккаб бир шароитда шаклланмоқда. Бизнинг бугунги ҳаётимиз жамиятда, ижтимоий онгда юз бераётган глобал ўзгаришлар билан бирга кечмоқда ва келажагимиз бугун биз қандай ривожланиш йўлини танлашимизга боғлиқ.

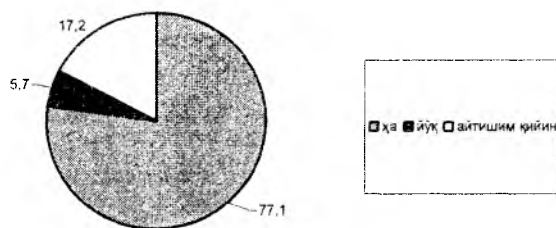
Ёшлар ҳамма вақт жамиятнинг келажаги билан яқин ва бевосита муносабатда бўладилар, шу сабабли ёшларнинг масъулияти ва мустақиллигини ошириш, уларнинг ҳуқуқларини кенгайтириш зарур, чунки бугунги ёшларнинг ҳаётий кадриятлари бизнинг “эртамиз”нинг кўринишини белгилаб беради. Китобнинг яқунловчи бўлимининг вазифаси ушбу кадриятлар ниманинг таъсирида шаклланишини ва мамлакат ёшлари ўз келажаклари ҳақида қандай фикрда эканлигини аниқлашдан иборат.

Тадқиқот натижалари Ўзбекистон ёшлари ўз ҳаёт фаолияти шаклларини танлашда тобора кўпроқ мустақилликни намоён қилаётганлигидан, янги ғояларга берилувчанлигидан ва янги шароитларга мослашишга қодир эканлигидан далolat беради.

Бироқ Ўзбекистон ёшлари ижтимоийлашув ва мослашишнинг мураккаб ва зиддиятли жараёнида улар зиммасига жамият юклаётган умидни бажаришга қанчалик тайёрдирлар, улар ўз келажакларини қандай кўрадилар ва ушбу режаларни амалга оширишга тайёрмилар деган савол туғилади. Социологик тадқиқот натижалари ушбу ва бошқа аҳамиятга эга бўлган саволларга жавоб бериши лозим.

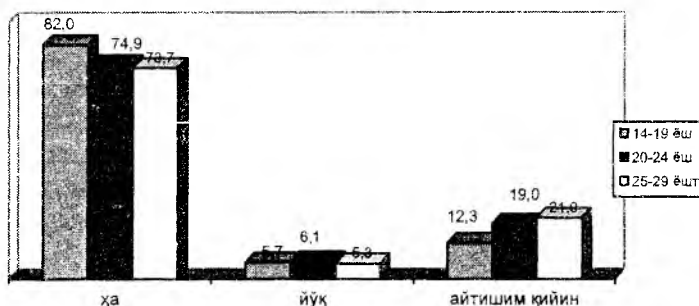
Сўров Ўзбекистон ёшларининг кўпчилиги келажак режаларига эга эканлигини кўрсатади. Сўраб чиқилганларнинг кўпчилиги (77,1%) «Сизнинг келажакка мўлжалланган режаларингиз борми?» деган саволга “Ҳа” деган жавобни берди. Респондентларнинг жуда оз қисми (5,7%) салбий жавоб берди, тахминан ҳар олти ёшдан бири саволга жавоб бера олмади (17,2%).

23-расм. «Сизнинг келажакка мўлжалланган режаларингиз борми?», деган саволга респондентлар жавобларининг тақсимланиши. %

Ушбу саволга жавоблар шаҳар ва қишлоқ ёшлари, гендер (эркаклар-аёллар) бўйича фарқ қилмайди. Айрим ёш гуруҳлари бўйича келажак режалари тўғрисидаги саволга жавобларда муайян тафовутлар қайд этилади (24-расм).

24-расм. 2009 йилда ёш гуруҳлари бўйича ёшларнинг келажак режаларига эга эканлиги. %

Саволга ижобий жавоб берган ёшлар ўз режалари амалга оширилишини нима билан боғлайдилар?

Тадқиқотнинг олдинги босқичлари сингари келажак режалари тўғрисидаги саволга ижобий жавоб берган респондентларнинг асосий кўпчилиги буни энг аввало маълумотли бўлиш ва билим даражасини ошириш (31,3%), «яхши мутахассис бўлиш» (11,1%), «ўз ҳаётимни қуриш ва яхши оила барпо этиш» (15,9%), «яхши касбни эгаллаб олиш ва муносиб иш топиш» (15,8%) билан боғлайдилар.

Сўров натижасида маълумотли бўлиш ва ўз билимларини ошириш истаги, қишлоқ ёшларига қараганда (30,6%) шаҳар ёшларида (32,5%) бирмунча ортиқ эканлиги аниқланди. Шаҳарликларга (13,5%) қараганда қишлоқ ёшлари (17,2%) яхши касбга эга бўлиш, иш топиш хоҳишини билдиради, шаҳар ёшлари (9,1%) эса қишлоқ ёшларидан (14,6%) фарқли равишда яхши мутахассис бўлиб етишиш истагини билдиради.

Яхши касбни ўзлаштириб олиш, яхши иш топиш (18,0%), яхши мутахассис бўлиш хоҳиши қиз болаларга қараганда йигитларда (12,1%) ёрқинроқ ифодаланган (тегишли равишда 13,4% и 10,0%). Қизлар (9,3%), ўз навбатида кўпроқ яхши турмуш куриш ва оила барпо этиш (17,9%), болалар тарбияси ва ўқиши билан шуғулланишни хоҳлайди.

Мустақиллик йилларида ёшларда билим олишга бўлган ижобий мотивация шаклланди. Тадқиқот натижаларига кўра бу интилиш ўтиш даврининг қийин шароитларида ҳам йўқолмаган ва тадқиқот ўтказиш даврининг барча босқичларида сақланиб қолган. Ёшларнинг катта қисми олий маълумотли бўлишни, яхши касбни эгаллаб олишни, тегишли равишда яхши иш топишни истади.

Ушбу хулоса респондентларнинг «Келажак режаларингизни амалга ошириш учун нима қилмоқчисиз?» деган саволга берган жавоблари билан ўз тасдиғини топади. Сўраб чиқилганларнинг кўпчилиги (74,7%) ўқишни яхши тамомлашга (мактабда, лицейда, коллежда ва олий ўқув юртида) (36,6%), мутахассисликни эгаллаб олишга (38,1%) умид қилади. Бу тушунарлидир, таълим жамиятда юз бераётган ўзгаришларнинг энг муҳим шарт-шароитларидан бирига тегишлидир. Жумладан, маълумоти юқорида ёшлар жамиятга ва янги шарт-шароитларга яхшироқ мослашади. Замонавий меҳнат бозори ва ахборотлашган жамиятнинг ривожланиши таълимнинг мутлақо янги родини – янги ҳаёт шароитларига ва профессионал фаолиятга мослашишни таъминлашни тақозо этиши аён кўриниб турибди.

Сўраб чиқилганларнинг ҳар икки нафаридан бири (49,9%) «пул жамғариш» вариантини қайд этиб ўз имкониятларига ишонишини билдирганлигини таъкидлаш лозим. Ушбу кўрсаткич ёшларда шаклланаётган бозор муносабатлари шароитларига мос бўлган бозорга хос тафаккур ривожланаётганлигидан далолат беради.

Қиёсий таҳлил кўпроқ пул ишлашга интилиш ҳозирги ёш авлод учун бирдан-бир мақсад бўлиб қолмасдан, балки боқимандачиликдан ўзини ўзи таъминлашга ўтишга интилишдан

дарак беришини кўрсатади. Бу ўз муаммоларини мустақил ҳал этиш, мутахассисликка эга бўлиш, эришилган натижалар билан кифояланиб қолмаслик усулидир. Жумладан, агар 2002 йилда «пул жамғариш» вариантини сўраб чиқилганлардан ҳар тўрт нафаридан бири қайд этган бўлса, 2005 йилдаги сўровда ўзбекистонликларнинг ярмидан камроғи (44,8%), ҳозирги сўровда эса (2009 йил) сўраб чиқилганларнинг амалда ярми ушбу вариантни қайд этди.

Ёшлар учун устувор аҳамиятга эга бўлган касбларни аниқлаш учун тегишлича «Қандай касб соҳиби бўлмоқчисиз?» деган савол берилди. Қуйидаги жадвалда 1 фоиздан кам бўлмаган устуворлик олган ёшлар учун устувор аҳамиятга эга бўлган касблар рўйхати келтирилган:

7-жадвал

Ёшлар учун устувор аҳамиятга эга бўлган касблар, %

<i>Касблар</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2007</i>	<i>2009</i>
Шифокор	11,2	9,5	8,8	9,2
Ўқитувчи	9,8	7,4	8,5	8,1
Иқтисодчи	6,2	5,6	4,3	4,7
Ҳуқуқшунос	7,2	5,4	3,3	3,5
Тадбиркор	4,7	3,5	6,6	7,7
Банк ходими	2,4	3,1	4,8	5,1
Малакали ишчи	1,8	2,9	1,8	1,9
Муҳандис	3,6	2,9	3,7	3,4
Журналист	1,9	2,9	2,6	2,9
Ҳарбий	2,8	2,8	1,6	1,9
Олим	2,2	2,6	1,8	1,7
Милиционер	4,4	2,2	1,8	1,9
Дипломат	1,2	2,2	3,7	3,1
Менежер	1,6	1,7	1,9	2,3
Савдо ходими	1,3	1,7	1,4	1,7
Таржимон	1,3	1,6	1,6	1,3
Фермер	1,7	1,2	1,8	2,9
Тикувчи	2,6	1,0	1,1	1,2

Ёшлар режаларни муваффақиятли амалга оширишни энг аввало ўқиш ва ўз устида ишлаш (59,5%), яхши маълумот олиш ва мутахассисликка эга бўлиш (50,2%), хорижий тилларни эгаллаб олиш (31,9%) билан боғлиқ вазифаларни ўз олдларига қўядилар.

Респондентларнинг 18,4 фоизи боқимандаликдан воз кечиш зарур деб ҳисоблайдилар. Бу Ўзбекистон ёшларининг етарли даражада етуклигидан далолат беради.

Ёшлар яхши маълумот олиш (50,2%), ўз устида доимий равишда ва кўп ишлашни (59,5%) ўзининг асосий вазифаси ва давлат олдидаги бурчи деб билади.

Ёшларнинг кўпчилиги (81%) ўзларини мамлакат фуқаролари деб биладилар ҳамда Ўзбекистонни ўз Ватани ва ўз уйи деб ҳисоблайдилар. Бу ёшларнинг ўзга юртга кўчиб кетиш кайфияти даражасида ҳам ўз аксини топади. Ёшларнинг мутлоқ кўпчилиги, сўров маълумотлари бўйича доимий яшаш учун бошқа мамлакатга жўнаб кетишни истамайди ва жаҳонда Ўзбекистондан яхши мамлакат йўқ деб ҳисоблайди Шу билан бирга мехнат миграцияси хоҳиши ёшларнинг анчагина қисмида (қарийб 30%) мавжуд.

Кўпчилик ёшларнинг келажак билан боғлиқ режалари энг аввало ўқиш ва ўз устида ишлаш, яхши маълумотга ва мутахассисликка эга бўлиш билан боғлиқдир. Ҳар уч ёш йигитдан бири хорижий тилларни эгаллаб олишни хоҳлаши эътиборлидир. Буларнинг барчаси Ўзбекистон ёшларининг мустақиллиги ва ижтимоий етуклигидан далолат беради.

ХУЛОСА

Китобда Ўзбекистон ёшларининг ижтимоий тутган йўли ва ҳаётий интилишларини комплекс, ретроспектив таҳлил қилишга қаратилган уриниш ўтиш даврининг ҳозирги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий шарт-шароитларида ёшларнинг ижтимоий нуқтаи назардан ўзларини қандай ҳис этишларини аниқлаш имконини беради. Ёшларимиз учун мамлакатни замонавий давлат сифатида янада тараққий топтириш истиқболларини амалга оширишга йўналтирилган ҳаётбахш интилишлар хосдир.

Ўзбекистонда аниқ мақсадга йўналтирилган давлат сиёсати туфайли мамлакатни модернизация қилишнинг кенг кўламли мураккаб вазифаларини ҳал этишга қодир бўлган кадрларнинг янги авлодини тайёрлаш учун ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар яратилмоқда. Кенг имкониятлар яратилиши, давлат таълим дастурларининг янги сифат даражасига чиқарилиши, ёшларнинг талаб қилинадиган касбларни эгаллаб олиши сўзсиз уларнинг кўплаб муаммоларини реал ҳал этишга кўмаклашади.

«Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази томонидан олиб борилган тадқиқотлар натижалари ёшлар бугунги кунда қандай мақсадлар билан яшаётганлигини, уларни нималар ташвишлантираётганлигини, уларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари, қадриятли йўналишлари нималардан иборат эканлигини, келажакдан нималарни кутаётганлигини билиб олиш имконини беради. Булардан воқиф бўлишнинг аҳамияти шундан иборатки, ёшларнинг жамиятнинг ҳолати тўғрисидаги тасаввурларини тушунишни ўз ичига олибгина қолмай, балки ёшларнинг ўзига ўзи баҳо бериши, ўзини ўзи намоён қилиши хусусиятларини ҳам қамраб олиши туфайли янада ошади. Бундай хусусиятлар кейинчалик уларнинг турмуш тарзида ва ўз мамлакати фуқароси сифатида ҳаётдаги реал хатти-ҳаракатларда намоён бўлади.

Ўзбекистон ёшларининг ижтимоий роли ва ижтимоий қиёфасини аниқлашга социологик ёндашиш жамиятни ривожлантириш тизимида ёшлар эгаллаб турган ўзига хос мавқега алоҳида эътибор қаратилишида намоён бўладиган илмий ёндошишни амалга оширади. Бундай ёндошиш бизнинг давлатимиздаги ёшлар сиёсатининг комплекс ва стратегик аҳамияти билан белгиланади.

Илмий манбаларда ёшлик қадриятларнинг барқарор тизими шаклланиши, шахснинг ўзлигини англаши, қарор топиши ва ижтимоий мақоми шаклланиши даври сифатида тавсифланади.

Ушбу тадқиқотда давлатнинг ёшлар сиёсатини таҳлил қилишда ёшларнинг жамиятдаги ўрни, мақоми ва роли алоҳида ажратиб кўрсатилади, ёш авлоднинг ўзининг эҳтиёжлари ва манфаатларидан келиб чиққан ҳолда бундай сиёсат қандай шакллантирилиши кўрсатиб берилди.

Тадқиқот орқали бозор муносабатларининг чуқурлашиши, кўп укладли иқтисодиётнинг ривожланиши, ҳаётнинг барча соҳаларини модернизация қилиш мустақил Ўзбекистонда ёшларнинг маънавий-ахлоқий ривожланиши жараёнларини жадаллаштириш учун реал шарт-шароитлар яратиши аниқланди. Ёшлар муаммоларини тадқиқ этиш ижтимоий ҳаётни билишнинг узлуксиз ва ўсиб борадиган ҳодисасидир.

Тадқиқот натижалари кўрсатганидек, замонавий Ўзбекистон ёшлари ўз савъ-ҳаракатларини мамлакатнинг келажаги билан боғлиқ бўлган энг муҳим ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишга қаратади. Ёшлар давлат бошқаруви бутун тизими ва ижтимоий фаолият учун кадрларнинг муҳим захираси бўлиб ҳисобланади.

Ёшларнинг ижтимоий-касбий тузилмасининг табақалашуви кўнлаб белгиларни ўз ичига олади ва ёшларнинг жамиятдаги реал мақоми, мавқеи, ижтимоий роли ва ҳаётий нуқтаи назарлари билан боғлиқдир. Тадқиқот кўрсатганидек, ёшларнинг психологик хусусиятлари, жинс-ёш тавсифлари, реал интеллеktуал ва жисмоний қобилиятлари, шунингдек, ижтимоий-касбий мақоми, моддий мавқеи ва қадриятли йўналишлар ўртасида тўғридан-тўғри ўзаро боғлиқлик мавжуд. Айнан мана шу сабабдан ёшлар жамиятда ўзига хос ижтимоий-демографик гуруҳ сифатида белгиланади.

Тадқиқот мустақил Ўзбекистоннинг таълим тизимида ўз мазмуни ва кўламларига кўра ноёб бўлган, юқори малакали мутахассислар авлоди шаклланишига муносиб ҳисса қўшаётган Кадрлар тайёрлаш миллий дастури муваффақиятли амалга оширилаётганлигини намойиш қилади.

Мамлакат Президенти И.А.Каримов ёшларнинг таълим олишига катта аҳамият бериб «халқимизнинг эртанги куни қандай бўлиши фарзандларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ»⁵³ лигини кўрсатади.

Ўзбекистон жамиятида иқтидорли болалар ва ўқувчи ёшларни қўллаб-қувватлаш бўйича аниқ мақсадни кўзлаб амалга

⁵³ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент, 2008. 61- 6.

оширилаётган давлат сиёсатининг ҳаётбахш таъсири сезилмоқда. Давлат сиёсати туфайли Ўзбекистонда таълим ёшларнинг ҳаётий қадриятлари тизимида муҳим устуворликка айланди. Бу ёш авлоднинг ҳаётда ўзини мақбул равишда рўёбга чиқариши ва унинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш учун имкониятлар яратади.

1. Жаҳон тажрибаси ёшларнинг таълим даражаси ошиши билан уларнинг ижтимоий фаоллиги, мустақил равишда ишга жойлашиши учун ишончи ва имкониятлари ошишидан далолат беради. Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда меҳнат бозори етарлича сезиларли демографик босим остидалигича қолмоқда, чунки бола энг кўп туғилган давр авлоди меҳнатга лаёқатли ёшга қадам қўймоқда. Буларнинг барчаси ёшларнинг меҳнат билан машғул бўлиши соҳасида давлатнинг кучли ва етук сиёсат олиб бориши зарурлигини тақозо этади.

2. Ўзбекистонда ёшларни ижтимоий муҳофаза қилиш биринчи навбатда уларни иш билан таъминлашда ифодаланади. Мақсадли ёндашиш асосида иш ўринлари ва ёшларнинг иш билан банд бўлишининг барқарор ўсиши сезилмоқда. Мамлакатда ёшларни иш билан таъминлаш муаммосини ҳал этиш учун уларни тадбиркорлик фаолиятига жалб этиш учун реал шарт-шароитлар яратилмоқда.

3. Тадқиқот Ўзбекистон ёшлари орасида ёши ёки ижтимоий мақомидан қатъи назар, Ватанга бўлган садоқат унга фидокорона хизмат қилиш ва уни ҳимоя қилиш билан ўлчаниши ҳақидаги нуқтан назар устунлик қилиши тўғрисидаги хулосага келиш имконини беради. Ёшларнинг 76,5 фоизида ватанпарварлик, Ватанга муҳаббат туйғуси ёрқин ифодаланган.

4. Ёшларнинг оммавий ахборот воситаларига, маънавият соҳасига кўяётган талаблари ошмоқда. Тадқиқот натижалари ёшларнинг ахлоқий нормаларга жиддий муносабатда бўлиши, миллий ғоя ва мафқурани ва ҳуқуқий маданиятни ўзлаштиришга эътибори доимий равишда ўсиб бораётганлигини кўрсатади.

5. Тадқиқот республика ёшлари учун мустақилликка ва фуқаро сифатида комилликка интилиш характерли эканлиги ҳақида хулоса чиқариш имконини беради.

6. Ёшлар ўзларининг келажакка қарашларини таълим ва ҳаётий қадриятларга мувофиқ аниқлаб оладилар. Бунда уларга катта авлод – ота-оналар, ўқитувчилар ва устозлар ёрдам беради. Йигит ва қизларнинг ҳаётда лавозимни эгаллашнинг турли вариантларига муносабатлари асосида шаклландирган шахсий режалари кўп жиҳатдан реаллик элементларини ҳисобга олади. Ёшлар ўз келажаги

тўғрисида бир қарорга келадиган ижтимоий муҳитнинг аниқ бир хусусиятлари уларга муайян даражада таъсир кўрсатади. Ёш ўзбекистонликларнинг ватанпарварлик туйғулари уларнинг шахсий фаровонлигини Ватаннинг равнақ топиши билан боғлайди.

7. Тадқиқот ёшлар маҳаллий ҳокимият органлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари олдига вазифаларни кенг доирада қўйишини ва бу билан ишончнинг юксак даражасини тасдиқлашини аниқлаш имконини беради. Тадқиқот мамлакатдаги умумий вазият (сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва ҳоказо вазият) ёш авлоднинг мақомига, ўзини ижтимоий жиҳатдан ҳис этишига ижобий таъсир кўрсатишини тасдиқлади.

8. Шахсий режалар таълимни давом эттиришга, юқори малакали касбларни эгаллаб олишга, бинобарин, ҳозирги ҳаёт шароитларига жавоб берадиган даъволар ва маънавий жавобгарликнинг юксак даражасидан далолат беради. Ёшлар ва фуқароларнинг катта ёшдаги авлоди устувор ҳаётини йўналишлари кўп жиҳатдан бир хил. Бу Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг маънавий-сиёсий бирлигини мустақкамлаш учун принципиал аҳамият касб этади.

9. Тадқиқот натижалари ёш ўзбекистонликлар учун ўз ҳуқуқий саводхонлигини етарлича вазминлик ва ҳолисона баҳолаш хос эканлигидан далолат беради. Ўсиб келаётган авлоднинг ҳуқуқий маданияти ва сиёсий фаоллиги ўсаётганлиги аниқланди.

10. Тадқиқот маълумотларини тизимли таҳлил қилиш ёш ўзбекистонликларнинг мутлоқ кўпчилиги ўз келажагига ишонч билан қарашини, буни маълумотли бўлиш, билимлари ва тадбиркорлигини ошириш, фаол ҳаётини йўл тутиш воситасида таъминлай олишига ишонишини тасдиқлади.

11. Тадқиқот натижалари мамлакат Президенти томонидан олиб борилаётган аниқ мақсадга йўналтирилган ёшлар сиёсати туфайли ёш авлод Ўзбекистон иқтисодиёти жадал ривожланиши ва маънавий бойликка эришиш йўлида тобора изчил равишда ўзида салоҳиятни намоён қилаётганлигини кўрсатади. Тадқиқот мамлакат раҳбариятининг халқнинг, фаровонлиги ҳақида ғамхўрлик руҳи билан суғорилган сиёсий йўлини ёшларнинг тўлиқ қўллаб-қувватлашини, айни чоғда Ватаннинг ишончига амалий иш билан жавоб беришга, мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ислохотларнинг таянчи ва ҳал қилувчи кучи бўлишга тайёр эканлигини кўрсатди.

12. Социологик тадқиқот натижалари асосида республика ёшларининг куйидагича умумлаштирилган ижтимоий қиёфаси

намоён бўлади: Ўзбекистон ёшлари юқори маълумотли, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг барча соҳаларида банд бўлган ва хусусий тадбиркорликда фаол ишлаётган ёшлардир, қатъий ҳаётий йўналишларга эга бўлган, Ватанга содиқ, юксак маънавиятли, ахлоқий пок ва ватанпарварлик туйғуси ривожланган, ўз келажагига ва ўз мамлакатининг ёрқин эртасига ишонч билан қарайдиган йигит ва қизлардир.

АДАБИЁТЛАР

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Адолат”, 1992.

Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: “Ўзбекистон”, 1997.

Каримов И. Хавфсизлик ва тараққиёт йўлидан. Т.: “Ўзбекистон”, 1998. 6-том.

Каримов И. Биз ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.: “Ўзбекистон”, 1999. 7-том.

Каримов И. Бизнинг олий мақсадимиз – Ватан мустақиллиги ва ободлиги, халқ эркинлиги ва фаровонлиги. Т.: «Ўзбекистон» – 2000.

Каримов И. “Камолот” ёшларимизнинг чинакам суянчи ва таянчи бўлсин: Ёшлар масалаларига бағишланган йиғилишда сўзланган нутқ. 2001 йил 24- январь. 9-том. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Тошкент “Ўзбекистон” 2001 йил (186-219)

Каримов И. Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Тошкент. “Ўзбекистон” – 2003 й. 11-том

Каримов И. “Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазифамиздир”. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг 2006 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2007 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2007 йил 13 февраль.

Каримов И. Асосий мақсадимиз – юртимизда эркин ва обод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир./ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 15

йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. Халқ сўзи. 2007 йил 8 декабрь.

Каримов И. Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш – барча ислоҳотлар ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2008 йил 9 февраль.

Каримов И. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. Президент Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Конституцияси қабул қилинганининг 17 йиллига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи. 2009 йил 11 декабрь.

Каримов И. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омили. Президент Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Конституцияси қабул қилинганининг 18 йиллига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи. 2010 йил 8 декабрь.

Каримов И. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь / И.Каримов.- Тошкент: «Ўзбекистон», 2010.-56 б.

Мўминов Н.А. Ахборот глобаллашуви ва ёшлар маънавияти. “Глобаллашув ва ахборот хуружи” мавзудаги республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. Тошкент. Алоқа. 2007.

Каюмов Ў.К.. Ўзбекистон ёшларининг ҳаётий нуқтаи назарларини шакллантиришда миллий ўз-ўзини англашнинг ўрни //Т.: «Ўзбекистонда ижтимоий фанлар». 2003. №6.

Каюмов Ў.К.. Ёшлар ва дин //Т.:«Ижтимоий фикр.Инсон ҳуқуқлари». 2004. №3.

Убайдуллаева Р.А., Ата-Мирзаев О., Умарова Н.О. Ўзбекистон демографик жараёнлари ва аҳоли бандлиги. Тошкент. «Ижтимоий фикр».2006.

Ата-Мирзаев О.Б. Народонаселение Узбекистана. Т.: “Ижтимоий фикр”, 2009.

Бобомурадов Э. Духовное обновление общества и изменение общественной психологии молодежи. Т.: «Фан». 1994.

Боряз В.Н. Молодежь: Методологические проблемы исследования. Л.: «Наука». 1973.

«Всемирная программа действий, касающаяся молодежи, до 2000 года и в последующий период». Генеральная Ассамблея ООН. 1996.

«Всемирный доклад по вопросам молодежи», Генеральная Ассамблея ООН. 2005.

Ганиева М.Х. Формирование правовой культуры молодежи Узбекистана // Т.: «Общественное мнение. Права человека». Ташкент, 2004. № 3.

Енгулатова Д., Каюмов У.К. Размышления о социальном портрете молодежи Узбекистана //Т.: «Общественное мнение. Права человека». 2002. №1.

Зоркая Н., Дюк М.Н. Ценности и установки российской молодежи // Мониторинг общественного мнения. 2003. Июль–август. № 4 (66).

Каюмов У.К. Демократия и образование //Т.: «Демократизация и права человека». 2002. № 1–2.

Каюмов У.К.. Молодежь Узбекистана: социальная активность, нравственность и планы на будущее //Т.: «Демократизация и права человека». 2004. №1.

Каюмов У.К. Правовая грамотность и политическая активность молодежи независимого Узбекистана: социологический анализ // Т.: «Общественное мнение. Права человека». 2007. №2.

Каюмов У.К., Енгулатова Д. Молодежь Узбекистана в свете социологических исследований. // Т.: «Общественное мнение. Права человека». 2002. № 2.

Каюмов У.К., Кадырова З. Социальное самочувствие молодежи Узбекистана // Актуальные проблемы изучения и формирования общественного мнения в Узбекистане. Т.: «Ижтимоий фикр». 2003.

Каюмов У.К. Молодежь и образование. // Т.: «Общественное мнение. Права человека». 2009. № 4

Каюмов У.К. Проблемы семьи и воспроизводства населения в Узбекистане (по результатам опроса общественного мнения. //Т.: «Демократизация и права человека». 2010. №1.

Каюмов У.К. Узбекистан многонациональный. // Т.: «Общественное мнение. Права человека». 2010, № 2.

Каюмов У.К. Молодёжь и здоровье. // Т.: «Общественное мнение. Права человека». 2010. № 4.

Ковалева А.И., Луков В.А. Социология молодежи. Теоретические вопросы. М.: Социум. 1999.

Латипова Н.М. Молодежь в социальной структуре узбекистанского общества //Т.: «Общественное мнение. Права человека». 2004. № 3.

Сухомлинова, М.В. К характеристике роли нового поколения в устойчивом развитии общества // Т.: «Общественные науки в Узбекистане». Ташкент. 2000. №4.

Убайдуллаева Р.А. и др. Образование – путь к прогрессу и процветанию. Т.: «Ижтимоий фикр», 2001.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
1 - боб. Ёшларнинг жамиятдаги тутган ўрни	7
2 - боб. Билимга чанқоқлиги	19
3 – боб. Мехнатга муносабати	33
4 - боб. Ёшлар ва маънавият	44
5 – боб. Ёшларнинг ҳаётий нуқтаи назарлари	61
6 – боб. Келажак режалари	75
Хулоса	80
Адабиётлар	85

ЎТКИР ҚАЮМОВ

**ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ
ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАРИНИНГ
ИЖТИМОЙЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИ**

Подписано в печать 09.11.2011

Заказ № 307

Отпечатано ООО « QWERT-print »

г. Ташкент, ул. Навои, 21. Тел.: 241-01-29

Формат 84x60 1/16, объем 5,9 п.л.

тираж 170